

न्यायिक जवाफदेहीता

अभ्यासकर्ता निर्देशिका

विश्वका सबै क्षेत्रका ६० जना प्रख्यात् न्यायाधीश र वकिलहरू सम्मिलित इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिष्ट्स (आईसीजे) ले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय न्याय प्रणालीको विकास र सबलिकरण गर्न आफ्नो अद्वितीय कानुनी विशेषज्ञता प्रयोग गर्दै कानुनको शासन मार्फत मानवअधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्दछ। सन् १९५२ मा स्थापित र पाँच महाद्वीपमा क्रियाशील आईसीजे मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको विकास र प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने; नागरिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक र सामाजिक अधिकारको साक्षात्कारलाई हासिल गर्ने; शक्तिपृथकीकरण सुरक्षित गर्ने; र न्यायपालिका र कानुनव्यवसायको स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गर्ने लक्ष्य राख्दछ।

® न्यायिक जवाफदेहीता-अभ्यासकर्ता निर्देशिका

© सर्वाधिकार इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिष्ट्स, जनवरी २०१८ ।

इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिष्ट्स (आईसीजे) स्रोत खुलाएर र दुरुस्त प्रकाशनको प्रति तलको ठेगानामा यसको प्रधान कार्यालयमा पठाएर यसका जुनसुकै प्रकाशनहरूका उद्गतांशहरूको निःशुल्क पुनरुत्पादनका लागि अनुमति प्रदान गर्दछन् :

इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिष्ट्स (आईसीजे) पो.ब.नं. ९१
रुई डेस बाइन्स ३३, जेनेभा
स्विट्जरल्यान्ड

International Commission of Jurists
P.O. Box 91
Rue des Bains 33
Geneva
Switzerland

न्यायिक जवाफदेहीता

न्यायिक भ्रष्टाचार र मानवअधिकारको
उल्लंघनमा न्यायिक संलग्नताका लागि
जवाफदेहीता संयन्त्र सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड

अभ्यासकर्ता निर्देशिका नम्बर १३

यो पुस्तक आईसीजेका अनुसन्धान परामर्शदाता लिना बिस्काइया; आईसीजेका कानुनी सल्लाहकार लाउरेन्स ह्युटिड; आईसीजे जेनेभाका इन्टर्नहरू मार्लिट ब्रान्डेस र एलिना चार्निउस्काया; आईसीजे मिना कार्यक्रमका कानुनी सहसल्लाहकार डोइरिन एन्सब्रो तथा इन्टर्न एरिन्ना राफिक; आईसीजे एसिया तथा प्रशान्त कार्यक्रम अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी सल्लाहकार (पाकिस्तान) का रीमा ओमर; नेपाल कार्यालयका परामर्शदाता गोविन्द शर्मा “बन्दी” र म्यान्मार कार्यालयका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी सल्लाहकार वानी साथिसन; र परामर्शदाता लेयला स्लामाको सहयोगमा आईसीजेका वरिष्ठ कानुनी सल्लाहकार म्याट पोलाडले अनुसन्धान गर्नुभई लेख्नुभएको हो । इयान साइडरम्यानले कानुनी र नीतिगत पुनरावलोकन गर्नु भएको थियो ।

यो निर्देशिका बाह्य विशेषज्ञहरूका अतिरिक्त न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रताका लागि आईसीजेद्वारा संस्थापित संयन्त्र सीआईजेएलले सन् २०१५ अक्टोबर ८-९ मा ट्युनिसियामा आयोजित विकासशील मुलुकहरूमा न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी परामर्श गोष्ठीकासाथै सन् २०१५ डिसेम्बर १४-१५ मा सम्पन्न न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको सीआईजेएल जेनेभा मञ्चका सहभागीहरू लगायतका बाह्य विशेषज्ञहरूको योगदानबाट सुसूचित छ । यी दुइटा बैठकका सहभागीहरूको नामावली यो निर्देशिकाको अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ । यो निर्देशिका ती बैठकहरूमा भएका विस्तृत छलफलबाट लाभान्वित भएको छ, तथापि यसमा व्यक्त गरिएका अभिमत तथा सिफारिसहरू आईसीजेका हुन् र तिनले कुनै सहभागीविशेषका अभिमत र सिफारिसहरूको प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।

यो निर्देशिका, र यसको आधारको रूपमा रहेको अनुसन्धान तथा परामर्शहरू जेनेभा रिपब्लिक र क्यान्टोन तथा फिनल्यान्डको परराष्ट्र मामिला मन्त्रालयको आर्थिक सहयोग नभएको भए सम्भव हुने थिएनन्, त्यसका लागि आईसीजे यी दुवैप्रति आभारी छ ।

विषयसूची

१. परिचय	१
२. स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा जवाफदेही न्यायपालिका सुनिश्चित गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको दायित्व	५
न्यायिक जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने दायित्व सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका स्रोतहरु	५
जवाफदेहीताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा निर्धारित न्यायिक आचरण.....	८
जवाफदेहीता कसप्रति?	१५
न्यायिक जवाफदेहीताका स्वरूपहरु	१७
३. जवाफदेहीता निकायहरु.....	३३
परिचय	३३
पुनरावेदन वा पुनरावलोकनका माध्यमबाट निर्णयहरुको पुनरावलोकन.....	३४
न्यायपरिषद्.....	३५
साधारण अदालतहरु	४१
संसदीय कार्यविधि.....	४२
तदर्थ न्यायाधिकरणहरु	४५
भ्रष्टाचार विरुद्धका निकायहरु	४७
नागरिक समाजबाट अनुगमन र प्रतिवेदन.....	४८
राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरु	५३
पेसागत संघसंस्थाहरु.....	५५
अन्तर्राष्ट्रिय जवाफदेहीता संयन्त्रहरु	५७
४. कार्यविधिगत सवालहरु.....	६१
आवश्यक अधिकारहरु	६१
न्यायाधीशका कार्यविधिगत अधिकार	६३
उजुरकर्ता र पीडितका कार्यविधिगत अधिकार.....	६९
सार्वजनिक खुलासा र पारदर्शिता	७३
न्यायिक उन्मुक्ति हटाउने प्रक्रिया.....	७६
कारवाही प्रक्रियाभर अस्थायी निलम्बन.....	७९
अनुचित प्रयोजनका लागि छनौटपूर्ण कारवाही	८०

५. अपवादजनक परिस्थितिहरू	८३
सत्य आयोगहरू	८५
परीक्षण (भेटिङ) प्रणाली	८९
आमबर्खासी र पुनर्याचना	१००
६. विकासशील मुलुकहरूका सम्बन्धमा खास चुनौतीहरू	१०५
परिचय	१०५
न्यायिक जवाफदेहीताको सन्दर्भ	१०६
न्यायिक भ्रष्टाचारको मुख्य कारकका रूपमा दण्डहीनता	११२
जवाफदेहीता संयन्त्रहरूको प्रभावकारिता	११६
न्यायिक भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्ने अन्य उपाय	१२१
ग्रामीण अदालतहरूमा भ्रष्टाचार र वैकल्पिक न्याय प्रणालीहरूको खोजी	१२३
अनुसूची १क: न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त	१२७
अनुसूची १ख: न्यायिक आचरण सम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्त	१३३
अनुसूची १ग: न्यायिक आचरण सम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि उपायहरू (उद्धृतांश)	१४५
अनुसूची २: चुनिएका स्रोतसामग्रीहरू	१५३
सन्धि सम्झौता	१५३
अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र र मापदण्डहरू	१५४
प्रतिवेदनहरू	१५९
विधिशास्त्र	१६५
पुस्तक, लेख तथा पत्रपत्रिका	१६८
अनुसूची ३: परामर्श बैठकका सहभागीहरू	१७५
विकासशील मुलुकहरूमा न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी ट्युनिस कन्सल्टेशन (अक्टोबर २०१५)	१७५
न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको छैटौँ वार्षिक जेनेभा मञ्च (डिसेम्बर २०१५)	१७६

संक्षिप्त रूपावली सूची

अफ्रिकन स्वच्छ, पुर्पक्ष सिद्धान्त	अफ्रिकामा स्वच्छ, पुर्पक्षको अधिकार तथा कानुनी सहायतासम्बन्धी सिद्धान्त तथा मार्गदर्शन
बैङ्लोर सिद्धान्त	न्यायिक आचरणसम्बन्धी बैङ्लोर सिद्धान्तहरू
बैङ्लोर कार्यान्वयन उपायहरू	बैङ्लोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू
बेइजिङ विज्ञप्ति	ल एसिया क्षेत्रमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सिद्धान्तसम्बन्धी बेइजिङ विज्ञप्ति
क्याम्पचे घोषणा	ल्याटिन अमेरिकामा न्यायपालिका तथा न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी न्यूनतम सिद्धान्तहरूको क्याम्पचे घोषणा
सीसीजेई	युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदायी परिषद्
सीआईजेएल	न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रताका लागि आईसीजेद्वारा संस्थापित केन्द्र
ईसीटीएचआर	मानवअधिकार सम्बन्धी युरोपेली अदालत
जीसी	आम टिप्पणी
आईएम्सीटीएचआर	अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालत
आईसीसीपीआर	नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध
आईसीईएससीआर	आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध

आईसीजे	इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिष्ट्स
इस्तानबुल घोषणा	न्यायिक प्रक्रियामा पारदर्शितासम्बन्धी इस्तानबुल घोषणा
गैसस	गैरसरकारी संस्था
एनएचआरआई	राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरु
ओएचसीएचआर	संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय
यूएन	संयुक्त राष्ट्रसंघ
यूएनबीपी जुडिसियरी	न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त
यूएनबीपी रिमेडी	अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुनको गम्भीर उल्लंघन तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको व्यापक उल्लंघनका पीडितहरुका लागि उपचार तथा परिपूरणको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त तथा मार्गदर्शन
यूएनसीएसी	भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि
यूएनडीपी	संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम
यूएनओडीसी	औषधी तथा अपराधसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यालय
यूएनएसआरआईजेएल	न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरुको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिक्षक
यूएन इम्प्युनिटी सिद्धान्त	दण्डहीनता विरुद्ध लड्ने कार्य मार्फत मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने सिद्धान्तको अद्यावधिक फेहरिस्त

नेपाली संस्करणको भूमिका

सन् २०१६ मा इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिस्ट्स (आइसिजे) द्वारा अंग्रेजी भाषामा प्रकाशित गरिएको **Judicial Accountability: A Practitioners' Guide** नामक अभ्यासकर्ताहरूको लागि तयार पारिएको निर्देशिका नेपाली भाषामा पनि प्रकाशन गर्न पाउँदा खुशी लागेको छ । यो निर्देशिकाले भ्रष्टाचार वा मानव अधिकारको उल्लंघनमा मिलोमतोजस्ता गम्भीर न्यायिक दुराचरणमा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने कुरामा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि कार्यरत अभ्यासकर्तालाई मद्दत गर्ने उद्देश्य राख्दछ । यो निर्देशिकामा न्यायिक जवाफदेहीता तथा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा विकसित अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा विधीशास्त्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता तथा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतको दायित्वलाई यसमा चर्चा गरिएको छ । साथै यस निर्देशिकामा न्यायिक जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने संयन्त्रहरू, कार्यविधीगत सवालहरू, अपवादजनक परिस्थितीहरूको सम्बन्धमा विस्तारपूर्वक विश्लेषण गर्दै यस सम्बन्धमा विकासशिल मुलुकहरूमा देखिएका चुनौतीहरूको पनि चर्चा गरिएको छ ।

यस अभ्यासकर्ता निर्देशिकाले भ्रष्टाचार वा मानव अधिकारको उल्लंघनमा मिलेमतो जस्ता गम्भीर न्यायिक दुराचरणमा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्दै न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने सवालमा उपयोगी हुने विश्वास गरिएको छ ।

यस अभ्यासकर्ता निर्देशिकाको अनुवाद गरि नेपाली भाषामा प्रकाशन गर्ने जिम्मेवारी यस बार एशोसिएसनलाई प्रदान गरेकोमा उच्च अदालत पाटन बार एशोसिएशन इन्टरनेशनल कमिशन अफ जुरिस्ट्स (आइसिजे) प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ ।

छोटो समयमा यस निर्देशिकालाई नेपाली संस्करणमा अनुवाद गरि सहयोग गर्नुहुने अधिवक्ता श्री रविन्द्र भट्टराई तथा सम्पादन गर्न सहयोग गर्नु हुने आइसिजेका वरिष्ठ कानुनी सल्लाहकार अधिवक्ता श्री गोविन्द शर्मा “बन्दी” तथा कानुनी सल्लाहकार अधिवक्ता श्री लक्ष्मी पोखरेल प्रति यस बार हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ । त्यसै गरि यस निर्देशिकाको प्रकाशन कार्यको जिम्मेवारी लिने सिग्मा जनरल अफसेट प्रेसलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छौ । यस अभ्यासकर्ता निर्देशिकाको अनुवादमा कमि कमजोरी रहन नदिन यथाशक्य प्रयत्न गरेका छौ । यदि कमि कमजोरी रहन गएको भएमा सो कमि कमजोरी हाम्रो हुनेछन । पाठक वर्गको उचित प्रतिक्रिया हाम्रा लागि मार्गदर्शन हुनेछ ।

१. परिचय

यो निर्देशिकाले भ्रष्टाचार वा मानवअधिकारको उल्लंघनमा मिलोमतोजस्ता गम्भीर न्यायिक दुराचरणमा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने कुरामा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि कार्यरत अभ्यासकर्तालाई मद्दत गर्ने उद्देश्य राख्दछ।^१

कानूनको शासनको ढाँचाभित्र न्यायिक जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने उपायको खोजी आफैमा नयाँ कुरा होइन। प्राचीन रोमन कानूनसंहिताले विशेष तरिकाले मुद्दा छिन्दै व्यक्तिगत पुरस्कार वा फाइदा खोज्ने वा लिने अथवा अनुचित तरिकाले अभिप्रेरित भएर कसैलाई मनसायपूर्वक मृत्युदण्डको सजाय गर्ने न्यायाधीशलाई निश्चित सजाय तोकेको थियो।^२

विश्वका कुनै पनि क्षेत्रमा यस्ता प्रयत्नहरू निरपेक्ष वा सरल रहेका पनि छैनन्। युरोपेली परिषद्को संसदीय सभाको २०१० को एक सङ्कल्प प्रस्तावले “युरोपेली संघका थुप्रै सदस्य राज्यहरूमा न्यायिक भ्रष्टाचार गहिरो ढङ्गले गढेर रहेप्रति खेद प्रकट” गर्दै त्यसको मुकाबिला गर्ने विभिन्न उपायहरू सुझाएको छ। सन् २०१६ मा “सदस्य राज्यहरूबाट प्रमुख उपाय अवलम्बन गर्ने कुरालाई सम्बोधन नगरी छाडिएको” भन्दै सभाले न्यायिक भ्रष्टाचारविरुद्ध कारवाही चलाउन युरोपेली राज्यहरूका लागि “जरुरी” रहेको कुरामा जोड दिँदै थप सङ्कल्प प्रस्ताव पारित गरेको छ।^३

१ यो अभ्यासकर्ता निर्देशिका न्यायाधीशका आचरण, जसमा तिनका न्यायिक अख्तियारीको अभ्यास वा अभ्यासमा असफलता समाविष्ट रहन्छन्, तिनमा केन्द्रित रहनमा लक्षित छ। यसो हुनाले न्यायाधीशले पूर्ण निजी क्षमतामा गरेका साधारण अपराध वा देवानी गल्ती वा विशुद्ध निजी आचरण वा तिनको पदको मर्यादासँग सम्झौता गराउने भनेर लिइने अन्य विशुद्ध निजी आचरणलाई यसले सोझै सम्बोधन गर्दैन।

२ जोसेफ प्लिसिया, रोमन कानूनमा न्यायिक जवाफदेहीता र दण्डहीनता (२००१), ४५ एम्. जे. लिगन हिस्ट. ५१। न्यायिक सदाचर समूह, न्यायिक आचरणका बैङ्गलोर सिद्धान्तउपरको टिप्पणी (औषधि र अपराधसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यालय, २००७), “सांस्कृतिक तथा धार्मिक परम्परा” सम्बन्धी अनुसूची पनि हेर्नुहोस्।

३ युरोपेली परिषद्को संसदीय सभा, संकल्पलेख १७०३ (२०१०), “न्यायिक भ्रष्टाचार”, र संकल्पलेख २०१८ (२०१६), “न्यायिक भ्रष्टाचार : सभाको प्रस्ताव तुरुन्तै कार्यान्वयन गर्न आवश्यक”।

न्यायिक जवाफदेहीताका लागि संयन्त्र तथा कार्यविधिसम्बन्धी इन्टरनेसनल कमिसन अफ जुरिस्ट्सको सन् २०१५ को विश्वव्यापी परामर्शले खासखास विवरणमा विचारणीय असहमति दर्साउँदै यस्तो संयन्त्र र तिनका अधिकांश तत्वहरूको आवश्यकताउपर भने व्यापक सम्मति रहेको खुलासा गरेको छ। (अक्टोबरमा भएको ट्युनिस विज्ञ बैठक र डिसेम्बरमा भएको न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको जेनेभा मञ्चका सहभागीहरूको सूचीका लागि अनुसूची ३ हेर्नुहोस्।)

प्रस्तुत निर्देशिकाले आईसीजेको २००७ को प्रकाशन न्यायाधीश, कानुनव्यवसायी तथा अभियोजनकर्ताहरूको स्वतन्त्रता र जवाफदेहीतासम्बन्धी अभ्यासकर्ता निर्देशिका नं. १ का साथसाथै खासगरी २०१४/२०१५ को अन्तर्राष्ट्रिय कानुन तथा दण्डहीनताविरुद्धको लडाईँसम्बन्धी अभ्यासकर्ता निर्देशिका नं. ७ लाई अद्यावधि गर्दै विस्तार गर्दछ। साथै यसले न्यायिक भ्रष्टाचार सम्बन्धी आईसीजेको पूर्ववर्ती कार्यलाई पनि थप परिमार्जन गरेको छ। (उदाहरणका लागि, न्यायिक स्वतन्त्रताको सुदृढीकरण, न्यायिक भ्रष्टाचारको उन्मूलन, सीआईजेएल वर्ष पुस्तक २००० हेर्नुहोस्।)

यो निर्देशिकाले औषधि तथा अपराधसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यालयद्वारा तयार गरिएको भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको धारा ११ का लागि कार्यान्वयन निर्देशिका तथा मूल्याङ्कन कार्यढाँचा (२०१५) तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको *सबैलाई न्याय प्रदान गर्नका लागि पारदर्शी तथा उत्तरदायी न्यायपालिका* (२०१६) जस्ता अन्य सङ्गठनहरूले प्रकाशन गरेका निर्देशिकाहरूका परिपूरकका रूपमा पनि काम गर्दछ। यस्ता प्रकारका सामग्रीले मानवअधिकारको उल्लंघनमा न्यायिक मिलोमतोका विषयमा भन्दा पनि न्यायिक भ्रष्टाचारउपर मुख्यतः जोड दिएका हुन्छन्। तथापी यी सामग्रीहरू न्यायिक मिलोमतोलगायतका न्यायिक दुराचरणका अन्य स्वरूपहरूका हकमा समेत विस्तृत रूपले आकर्षित हुने सिफारिसहरू पनि रहेका छन्।

यो निर्देशिका विशेष गरी डेबिड डाइजेनहचाउसको जजिड द जजेज, जजिड आवरसेल्भस् : सत्य, मेलमिलाप तथा रङ्गभेद सम्बन्धी कानुनी बन्दोबस्त (हार्ट पब्लिसिड, १९९८); हकिम ओ. युसुफको सङ्क्रमणकालीन न्याय, न्यायिक जवाफदेहीता र कानुनको शासन (रुटलेज, २०१०); र ह्यान्स पिटर ग्याभरको

न्यायविरुद्ध न्यायाधीशहरू : कानूनको शासनउपर आक्रमण हुँदाका न्यायाधीशबारे (हार्ट स्पिडर, २०१५) जस्ता प्राज्ञिक कार्यप्रति ऋणी छ, र केही हदमा तिनको पनि परिपूरकको रूपमा प्रस्तुत छ। यी र अन्य प्राज्ञिक कार्यले न्यायाधीशले अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मापदण्डसँग स्पष्ट ढंगले बाभिएका राष्ट्रिय कानूनको समग्र कार्यढाँचाभित्र न्यायाधीशले सेवा गर्ने कुरा छनौट गर्दा साथसाथै यस्तो परिस्थिति सामना गर्ने कुरा छनौट गर्नुपर्दा न्यायाधीशलाई जवाफदेही बनाउने वा तिनलाई छुट दिने आधारका रूपमा रहने दार्शनिक तथा कानुनी सैद्धान्तिक चरित्रका केही मौलिक प्रश्न उठाउने र तिनमा प्रकाश पार्दछन्। तर यो निर्देशिकाले यी प्रश्नहरूलाई प्रत्यक्ष सम्बोधन गर्न भने खोजेको छैन। यसले राज्य र व्यक्तिगत रूपमा न्यायाधीशहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको उल्लंघनको न्यायिक पीडन वा मिलोमतो, र न्यायिक भ्रष्टाचारउपर जवाफदेही हुनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले अपरिहार्य बनाएको कुरालाई निर्देशिकाले आफ्नो थालनी बिन्दुको रूपमा प्रस्तुत गरेको छ, र यी अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्व पूरा गर्न राज्यले आवश्यक संयन्त्र र कार्यविधि अवलम्बन गर्नु पर्ने कुरामा प्राथमिक रूपमा जोड दिन्छ।

यो निर्देशिकाले न्यायाधीशहरूको व्यक्तिगत जवाफदेहीता, र संस्थागत रूपमा न्यायपालिकाको जवाफदेहीतालाई मात्र सम्बोधन नगरी विशेषतः उल्लंघनका पीडितलाई न्यायाधीशहरूद्वारा पारिएको आघातका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको राज्यको दायित्वलाई समेत सम्बोधन गर्दछ।

यो निर्देशिका न्यायाधीशहरू, मजिस्ट्रेटहरू, रजिस्ट्रार र अन्य अधिकांश न्यायिक अधिकृतहरूलाई सम्बोधन गर्नमा लक्षित छ, तर यसले केही मुलुकहरूमा अभियोजनकर्तालाई न्यायपालिकाकै अङ्गका रूपमा हेरिएको र अन्यमा पूर्णतरुपमा अलग निकायका रूपमा हेरिएको अभियोजनकर्ताका खास अवस्थाको बारेमा सम्बोधन गरेको छैन।

आईसीजे भ्रष्टाचार, र मानवअधिकारको उल्लंघनमा दण्डहीनताको समग्र र निवारणात्मक उपाय महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरा आत्मसात् गर्दछ। व्यापक भ्रष्टाचार वा सुनियोजित दण्डहीनता भएका मुलुकका सन्दर्भमा, न्यायपालिकामा मात्र वा न्यायपालिकाको सन्दर्भमा मात्र चालिएका उपायहरू सफल नहुन सक्छन्। यसका

लागि भ्रष्टाचार र दुरुपयोगहरूलाई सम्बोधन गर्ने अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी कर्ताहरूबाट हुने प्रयाससँग, तिनीहरूको मेल हुन अनिवार्य हुन्छ । यस्ता प्रयासहरू अघि पछि वा प्राथमिकतापूर्वक सोही समयमा हुनु वाञ्छनिय मानिन्छ (सँगसँगै, अन्य क्षेत्रहरूलाई सम्बोधन गर्ने पहलहरूको नभएकै कारण देखाई न्यायपालिकाले आफ्नो क्षेत्रमा त्यस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्न नसकेको भनि बचाउ गर्न हुँदैन ।) अझ, भ्रष्ट र आपराधिक कार्य भैसकेपछि अपनाइने जवाफदेहीताका उपायहरूले भाविष्यका गल्तीलाई निरोध गर्नमा टेवा दिन्छन् तर यसले व्यापक रूपमा भाविष्य लक्षित रोकथाम वा निवारणका लागि आवश्यक पर्ने उपायहरूलाई प्रतिस्थापन भने गर्न सक्दैनन् । निवारण र जवाफदेहीताका औपचारिक संयन्त्र र नियमहरू का अतिरिक्त राष्ट्रिय न्यायपालिकाभित्र व्यावसायिक संस्कृतिको परिवर्तन पनि संग संगै गरीनु पर्दछ । फेरि, यो निर्देशिकाले न्यायिक जवाफदेहीता संयन्त्रहरूलाई जोड दिएको हुनाले यसका खासखास सिफारिसहरूको कार्यान्वयन भ्रष्टाचार तथा दण्डहीनताविरुद्ध अपनाइने बृहत्तर ढाँचामा समाविष्ट हुनुपर्दछ ।

२. स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा जवाफदेही न्यायपालिका सुनिश्चित गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको दायित्व

न्यायिक जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने दायित्वका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी स्रोतहरु

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून, अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून, अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानून, र कानूनको शासन, न्यायप्रशासन, र भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू सबैले सक्षम, स्वतन्त्र, निष्पक्ष र जवाफदेही न्यायपालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने राज्यहरूको दायित्व हुने उल्लेख गर्दछन्। यो निर्देशिकामा समेटिएका खासखास संयन्त्र र कार्यविधिहरूको कार्यान्वयन गर्ने कुरा राज्यको आधारभूत दायित्व हो।

न्यायपालिका, न्यायकर्म तथा सहयोगीको स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षता, र कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार परिषद्को भर्खरै सन् २०१५ मा जारी संकल्प प्रस्तावको प्रस्तावनामा देहायको अनुच्छेद समावेश छ:

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त र अन्य सान्दर्भिक मानवअधिकार सम्बन्धी मान्यता, सिद्धान्त र मापदण्डका आधारमा कार्यान्वयन हुँदा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको अपरिहार्य तत्वका रूपमा न्यायपालिकामा जवाफदेहीता, पारदर्शिता र सदाचार सुनिश्चित गर्ने र कानूनको शासनमा अन्तर्निहित अवधारणाको महत्वलाई जोड दिँदै,^४

स्वच्छ पुर्पक्षको अधिकार

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रसंघीय अनुबन्ध (आइसिसिपीआर) को धारा १४ ले सबै फौजदारी तथा देवानी कार्यविधिमा कानूनले स्थापना गरेको सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरणबाट स्वच्छ तथा खुला सुनुवाइ हुने हरेक व्यक्तिको अधिकारलाई पहिचान गरी मान्यता दिएको छ र यस्तै

^४ मानवअधिकार परिषद्, न्यायपालिका, न्यायाधीश तथा निरीक्षणकर्ताहरूको स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षता एवं कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रस्ताव २९/६ (२०१५) को प्रस्तावना। मानवअधिकार, लोकतन्त्र तथा कानूनको शासनसम्बन्धी प्रस्ताव १९/३६ (२०१२) पनि हेर्नुहोस्।

प्रावधान मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (युडिएचआर) को धारा १० र अन्य विश्वव्यापी मानवअधिकार सन्धिसम्झौताले मान्यता दिएका छन् ।

यस्तै खालका प्रावधानहरू क्षेत्रीय मानवअधिकार सम्बन्धी सन्धिसम्झौता र मापदण्डहरू^५ र सशस्त्र द्वन्द्वका अवस्थाहरूमा लागू हुने जेनेभा महासन्धिहरू र यसका इच्छाधिन उपखहरू^६मा पनि पाइन्छन् । न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त (“यूएनबीपी जुडिसियरी”) (जसलाई यस निर्देशिकाको अनुसूची १क मा राखिएको छ) ले पनि न्यायाधीशले स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सदाचारपूर्ण कार्य नगरेको अवस्थामा त्यसको मुकाबिला गर्ने प्रभावकारी संयन्त्र नभएमा न्यायाधीकरणको स्वतन्त्रता र निष्पक्षताको प्रत्याभूति हुन नसक्ने कुरा आत्मसात् गरेको छ ।^७

प्रभावकारी उपचार र परिपूरणको अधिकार

मानवअधिकारको उल्लंघन (साथसाथै केही अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको उल्लंघन) मा प्रभावकारी उपचारहरूको उपलब्धता र बेहोरेको क्षतिको लागि परिपूरण राज्यहरूले सुनिश्चित गर्नु पर्ने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा मापदण्डहरूले

५ उदाहरणको लागि मानव तथा जनअधिकार सम्बन्धी अफ्रिकी बडापत्र, धारा २६, र मानव तथा जनअधिकार सम्बन्धी अफ्रिकी आयोग, अफ्रिकामा स्वच्छ पुर्पक्षको अधिकार तथा कानुनी सहायतासम्बन्धी सिद्धान्त तथा मार्गदर्शन (“अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्ष सिद्धान्त”) (२००५), मानवअधिकार सम्बन्धी अमेरिकी महासन्धि (१९६९), धारा ८, र मानिसका अधिकार तथा कर्तव्य सम्बन्धी अमेरिकी घोषणापत्र (ओएस महासभा १९४८), धारा २५, मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रता संरक्षणका लागि युरोपेली महासन्धि, धारा ६, मानवअधिकार सम्बन्धी अरबी बडापत्र (२००४), धारा १२ र १३, ल एसिया क्षेत्रमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूको बेइजिङ उद्घोषपत्र (“बेइजिङ उद्घोषपत्र”), धारा २ ।

६ १९४९ को जेनेभा महासन्धिहरूको साभ्ना धारा ३ (१) (घ), जेनेभा महासन्धिको पहिलो उपलेख १९७७ को धारा ७५, जेनेभा महासन्धिको पहिलो उपलेख १९७७ को धारा ६(२) ।

७ अपराधको रोकथाम तथा कसुरदारहरूप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कन्वन्स (१९८५) द्वारा जारी तथा महासभाको प्रस्ताव ४०/३२ तथा ४०/१४६ द्वारा अनुमोदित न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मूलभूत सिद्धान्त, धारा १७ - २०, न्यायिक आचरणसम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्त (“बैङ्गलोर सिद्धान्त”), इकोसक संकल्पलेख २००६/२३ (२००६), अनुसूची, न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधिकक्षक, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन UN Doc A/HRC/26/32 (2014)।

स्पष्ट रूपमा बन्दोबस्त गरेका छन्।^८ अन्य खालका सार्वजनिक अधिकारीले भन्दा न्यायिक अधिकारीले उल्लंघन गरेको वा उल्लंघनमा न्यायाधीशकै मिलेमतो रहेको भए पनि प्रभावकारी उपचार सुनिश्चित गर्ने आफ्नो दायित्वबाट पन्छिने छुट राज्यलाई हुँदैन।^९

न्यायप्रशासन, कानूनको शासन, र भ्रष्टाचार विरोधिता

उपयुक्त न्यायप्रशासन, कानूनको शासन र भ्रष्टाचारको प्रतिवाद सम्बन्धी मापदण्डहरूले पनि गैरकानुनी तरिकाले काम गरेमा न्यायाधीशहरूलाई जवाफदेही बनाउन आवश्यक पर्ने कुराको सुनिश्चितता गरेका छन्।^{१०} उदाहरणका लागि, भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको धारा ११(१) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ:

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र भ्रष्टाचारविरुद्धको लडाइँमा यसको सार्थक भूमिकालाई ध्यानमा राख्दै, तिनका कानुनी प्रणालीका मौलिक सिद्धान्तबमोजिम र न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताप्रति विनापूर्वाग्रह, हरेक राज्यपक्षले न्यायपालिकाका सदस्यहरूमाभू सदाचार सुदृढीकरण तथा भ्रष्टाचारका अवसरको रोकथामका उपायहरू अपनाउनेछन्। यस्ता उपायहरूमा न्यायपालिकाका सदस्यहरूको आचरणको सम्मान गर्ने नियमहरू रहन सक्नेछन्।

सन् २०१५ मा औषधि तथा अपराधसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यालय (यूएनओडीसी) ले धारा ११ को कार्यान्वयन निर्देशिका र मूल्याङ्कन कार्यढाँचा प्रकाशित गरेको छ, जसमा न्यायपालिका र अन्य सरकारी अधिकारीका साथसाथै

-
- ८ उदाहरणको लागि मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्रको धारा ८, आईसीसीपीआर, धारा २ (३), अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानूनको गम्भीर उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको व्यापक उल्लंघनका पीडितका लागि उपचार र परिपूरणसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त तथा मार्गदर्शन (यूएनबीपी रिमेडी), महासभाको प्रस्ताव ६०/१४७, र क्षेत्रीय संयन्त्रहरू।
- ९ मानवअधिकार समिति, एन्टोनी फर्नांडो वि. श्रीलङ्का *UN Doc CCPR/C/93/D/1373/2005 (2008)*, अनु. ९.२, दिसानायके वि. श्रीलङ्का *UN Doc CCPR/C/83/D/1189/2003 (2005)*, अनु. ८.२ पनि हेर्नुहोस्।
- १० यूएनबीपी जुडिसियरी, बैङ्गलोर सिद्धान्त, औषधि तथा अपराधसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यालय (यूएनओडीसी), न्यायिक सदाचार तथा क्षमताको सुदृढीकरणसम्बन्धी स्रोत मार्गदर्शिका (२०११)।

प्राज्ञिक समुदाय, सञ्चारमाध्यम र नागरिक समाजलाई धारा ११ को सरकारी कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन गर्न मद्दत गर्ने व्यवहारिक साधन समाविष्ट छन्।^{११}

जवाफदेहीताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा निर्धारित न्यायिक आचरण

मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको न्यायिक उल्लंघन

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रयोजनका लागि, न्यायिक अधिकारीहरूको कार्यहरू अन्य सरकारी अधिकारी सरहै कार्य मानिन्छ। यो कुरा सङ्घीय राज्यहरूमा अदालत सङ्घीय होस् वा उपसङ्घीय चरित्रको होस् सबैमा लागु हुन्छ। वास्तवमा, न्यायिक अधिकारीले आफ्नो न्यायिक कामकारवाहीका सिलसिलामा आफुलाई प्राप्त अधिकार नाघेर गलत कार्य गरेका रहेछन् भने त्यस्तो न्यायिक अधिकारीका हकमा पनि यो कुरा लागू हुन्छ।^{१२}

यसरी न्यायाधीशहरू अन्य कुनै पनि सरकारी वा सार्वजनिक अधिकारीजस्तै अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारको उल्लंघनका पीडक वा मतियार बन्न सक्छन्। अझ बढी, न्यायाधीशको कार्य राज्यको राष्ट्रिय कानूनअनुसार कानूनसङ्गतै भए पनि^{१३} न्यायिक कार्यका सिलसिलामा भएका मानवअधिकारको उल्लंघन वा त्यस्तो कार्यमा भएको न्यायिक मिलेमतो^{१४}का सबै मामिलाका लागि राज्य जिम्मेवार हुन्छ।

११ यूएनओडीसी, भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धि : धारा ११ को कार्यान्वयन मार्गदर्शिका तथा मूल्याङ्कनात्मक कार्यढाँचा (२०१५) (यूएनओडीसी गाइड)।

१२ अन्तर्राष्ट्रिय रूपका गलत कार्यहरूका लागि राज्यहरूको जवाफदेहीतासम्बन्धी धाराहरू, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाको प्रस्ताव ५६/८३ (२००१), धारा ४ र ७, मानवअधिकार समिति, आमटिप्पणी नम्बर ३१, अनुबन्धका राज्यपक्षहरू उपरका सामान्य कानुनी दायित्वको प्रकृति (“जीसी ३१” UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004), अनु. ४, युएसनएसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्वपाद टिप्पणी ७, अनु. ९७-१०५, १३०।

१३ उदाहरणको लागि मानवअधिकार समिति, दिसानायके वि. श्रीलङ्का UN Doc CCPR/C/93/D/1373/2005 (2008), para. 8.2. अनु. ८.२ हेर्नुहोस्।

१४ अन्तर्राष्ट्रिय रूपका गलत कार्यहरूका लागि राज्यहरूको जवाफदेहीतासम्बन्धी धाराहरू, धारा १-३, सन्धिसम्झौताको कानूनसम्बन्धी भियाना महासन्धि, 1155 UNTS 331, धारा २७।

विशिष्ट उदाहरणमा:

- व्यक्तिलाई स्वेच्छाचारी ढंगले कैद वा मृत्युदण्डको सजाय गर्ने, वा विचारको स्वतन्त्रता, निष्ठा वा आस्था, धर्म, राय वा विचार तथा अभिव्यक्ति, शान्तिपूर्वक सङ्गठन गर्ने वा भेला हुनेजस्ता तिनका संरक्षित अधिकारका उपभोग गरेको नतिजास्वरूप गरिएका स्वेच्छाचारी ढंगले थुनछेकका लागि आदेश दिने वा तिनलाई आधिकारिकता प्रदान गर्ने;
- पुर्णक्षपश्चात् स्वच्छताको मौलिक प्रत्याभूतिसँग सारभूत रूपमा सुसङ्गत हुन नसकेका फौजदारी कसुरमा व्यक्तिहरूलाई दोषी ठहर गर्ने वा अन्य सजाय वा रोकटोक लादने;
- अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानूनले निषेध गरेका भेदभावपुर्ण व्यवहारलाई मान्यता दिने राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन गर्ने वा तिनसँग बाभिएका राष्ट्रिय कानून लागू गर्ने;
- सेना, अर्धसैनिक, वा कानून कार्यान्वयन प्रतिनिधिहरूले गरेका यातना, गैरन्यायिक हत्या, जबरजस्ती बेपत्ताजस्ता उल्लंघनका घटना लुकाउन वा पीडकहरूलाई सजायबाट बचाउन वा पीडितलाई प्रभावकारी उपचारबाट वञ्चित गर्ने तरिकाले तिनको अख्तियारी प्रयोग गर्ने वा प्रयोग नगर्ने;
- व्यक्ति विशेषको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचारउपर भएका वा हुने स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेपलाई आधिकारिकता प्रदान गर्ने ।

यस्ता धेरैजसो उल्लंघनहरू “मानवअधिकारको गम्भीर” उल्लंघन हुन्छन् । “गम्भीर” उल्लंघनलाई अन्य कुरासहित आमनरसंहार; दासत्व र दासतापूर्ण अभ्यास; संक्षिप्त वा स्वेच्छाचारी हत्या; यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय; जबरजस्ती बेपत्ता; लामो स्वेच्छारी थुना; गैरन्यायिक देशनिष्कासन वा बलपूर्वक जनसमुदायको स्थानान्तरण; र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको गम्भीर मात्रा वा चर्को असरका उल्लंघनका रूपमा

बुझिन्छ, ^{१५} यस्ता उल्लंघनका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनले यस्ता उल्लंघनको पीडक वा मिलेमतोकर्ता बन्ने व्यक्ति तिनका कार्यका लागि व्यक्तिगत रूपले जिम्मेवार हुनुपर्ने र यस्ता उल्लंघनका पीडितका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डबाट सम्बोधन गरिएअनुरूप प्रभावकारी उपचार र परिपूरणको पहुँचको अधिकार राज्यले सुनिश्चित गर्नुपर्ने कुरा अपरिहार्य मान्छ, ^{१६}

न्यायाधीशहरू सशस्त्र द्वन्द्वका अवस्थाहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन, वा मानवताविरुद्धको अपराधलगायत अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका अपराध हुने उल्लंघनहरूमा पीडक वा मिलेमतोकर्ता बन्न सक्छन् । माथि वर्णन गरिएका मानवअधिकार उल्लंघन मानिने त्यस्ता थुप्रै कार्यहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनका साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोमविधानका प्रावधानहरू तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरणका विधानहरूमा उल्लेख गरिएअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानुनको पनि उल्लंघन हुन जान्छ, ^{१७} उदाहरणका लागि, संरक्षित व्यक्तिको स्वच्छ र नियमित पुर्पक्षको अधिकारबाट जानाजान र मनसायपूर्वक वञ्चित गर्ने कुरा १९४९ को जेनेभा महासन्धिहरू र ईच्छाधिन उपलेख १ मा फौजदारी दायित्व सृजित गराउने “गम्भीर उल्लंघन” भनेर स्पष्ट रूपमा सूचीबद्ध गरिएको छ, र रोम विधानअन्तर्गतको अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी

१५ उदाहरणको लागि मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको गम्भीर उल्लंघनका पीडितहरूका लागि प्रतिस्थापन, क्षतिपूर्ति र पुनःस्थापनको अधिकारसम्बन्धी अध्ययन, विशेष समाधिकक्षक श्री थिओ भान बोवेनद्वारा प्रस्तुत अन्तिम प्रतिवेदन, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1993/8 (2 July 1993), अनु. ८-११; भियाना घोषणापत्र तथा कार्यमूलक कार्यक्रम, सन् १९९३ जुन २५ मा भियानामा विश्व मानवअधिकार सम्मेलनद्वारा जारी, अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन तथा मानवअधिकारको जेनेभा प्रतिष्ठान, के हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुनको गम्भीर उल्लंघन हुन्छ ? (अगस्ट २०१४) हेर्नुहोस् ।

१६ उदाहरणका लागि, युएनवीपी रिमेडी, धारा ४ (“अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गत अपराध हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको व्यापक उल्लंघनका मामिलामा, राज्यहरूको अनुसन्धान गर्ने कर्तव्य र पर्याप्त प्रमाण भएमा, उल्लंघनहरूमा जिम्मेवार भनी आरोपित व्यक्ति उपर अभियोजनका लागि प्रस्तुत गर्ने कर्तव्य, र दोषी पाइएमा निजलाई सजाय गर्ने ...”) कर्तव्य रहन्छ र धारा ११-२३; मानवअधिकार समिति, आमटिप्पणी नम्बर ३१, पूर्वपाद टिप्पणी १२, अनु. १८ । मानवअधिकारको उल्लंघनमा प्रभावकारी उपचार तथा परिपूरणको अधिकार “गम्भीर” उल्लंघनहरूमा मात्र सीमित छैन भन्ने बारेमा स्पष्ट हुनका लागि (उदाहरणका लागि, आईसीसीपीआर धारा २ (३), आमटिप्पणी ३१ अनु. १५-१६) हेर्नुहोस् ।

१७ उदाहरणका लागि, अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधान, २१८७, युएनटीएस ३, को धारा ५ देखि ८ सम्म हेर्नुहोस् ।

अदालतको अधिकारक्षेत्रमा युद्धअपराधका रूपमा समावेश गरिएको छ।^{१८} “गम्भीर उल्लंघन” को तहसम्म नपुगेका सशस्त्रद्वन्द्वमा घटित भएका अन्य प्रकारका खराब न्यायिक आचरणको संबोधन गर्न नसक्दा राज्यले आफ्नो कानुनी दायित्वको उल्लंघन गरेको मानिन्छ।

राष्ट्रिय कानूनान्तर्गतको तिनका कार्य वा अकार्यमा न्यायाधीशको व्यक्तिगत अभिप्रेरणा वा नियत वा कानूनसङ्गतताको प्रश्न भन्ने तिनका व्यक्तिगत फौजदारी, देवानी वा अनुशासनात्मक जवाफदेहीताको निर्धारण गर्नमा सान्दर्भिक हुन सक्छन्। यस्ता तत्वहरूले न्यायाधीशको आचरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गतको दायित्वबाट राज्यलाई मुक्ति दिंदैनन्।

न्यायिक भ्रष्टाचार

न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिक्षकले जोड दिएका छन्:

न्यायिक भ्रष्टाचारले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता तथा सदाचारिताका सिद्धान्तहरूलाई मेटाइदिन्छ; स्वच्छ, पुर्पक्षको अधिकारलाई ध्वस्त बनाउँछ; प्रभावकारी र सक्षम न्यायप्रशासनमा व्यवधान खडा गर्छ; र सिङ्गै न्यायप्रणालीको विश्वसनीयतालाई निस्तेज बनाउँछ।^{१९}

“भ्रष्टाचार” को विश्वव्यापी रूपमा सर्वस्वीकार्य परिभाषा छैन। विशेष समाधिक्षकले भ्रष्टाचारविरुद्धको अगुवा गैरसरकारी संस्था ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनलले प्रयोग गरेको अनौपचारिक परिभाषा: “निजी फाइदाका लागि प्रत्यायोजित अख्तियारको दुरुपयोग” लाई उद्धरण गरेको पाइन्छ।^{२०}

१८ उदाहरणका लागि युद्धबन्दीप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी १९४९ को जेनेभा महासन्धि (तृतीय) को धारा १३०, युद्धका समयमा गैरसैनिक व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी १९४९ को जेनेभा महासन्धि (चतुर्थ) को धारा १४७, अन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वसम्बन्धी १२ अगस्त १९४९ का जेनेभा महासन्धिहरूको १९७७ को इच्छाधीन उपलेख (प्रथम) को धारा ८४ (४) (ड); अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको धारा ८ (२) (क) (६) पनि हेर्नुहोस्।

१९ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचार र न्यायप्रणाली मार्फत भ्रष्टाचारविरुद्धको लडाइँसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/67/305 (१३ अगस्त २०१२), अनु. १०९।

२० ऐजन अनु. १६।

भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिले धारा ११ अन्तर्गत न्यायाधीशहरूका सम्बन्धमा वा सर्वसामान्य हिसाबले पनि “भ्रष्टाचार” वा “सदाचारिता” लाई सीधै परिभाषित गरेको छैन। तथापि, महासन्धिले राज्यहरूले भ्रष्टाचारका रूपमा परोक्ष रूपमा लिइने खासखास कार्यका शृङ्खलालाई अपराधीकरण गर्नु अपरिहार्य बनाएको छ, जसमध्ये :

- “घुस/रिसवत” (“सार्वजनिक अधिकारीबाट, निजको पदीय काम गर्न वा निजको कर्तव्य पालना गर्ने कुरा छल्नका लागि, निजको पदाधिकारी वा अर्को व्यक्ति वा निकायका लागि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा लिने वा स्वीकार गर्ने अनुचित लाभ”)^{२१}; र
- सार्वजनिक अधिकारीबाट हुने हिनामिना, अपचलन वा सम्पत्तिको अन्यथा दिशान्तर पर्दछन्।^{२२}

महासन्धिले राज्यहरूले कार्य वा पदको दुरुपयोग (सार्वजनिक अधिकारीद्वारा निजको कार्य सम्पादन गर्दा निज वा अन्य व्यक्ति वा निकायलाई अनुचित फाइदा दिलाउने गरी कानूनको उल्लंघन हुने गरी कुनै कार्यको सम्पादन वा कार्य गर्ने कुराको असफलता)^{२३} लगायतका अन्य कार्यहरूलाई पनि अपराधीकरण गर्न विचार गर्नुपर्ने निर्दिष्ट गरेको छ।

भ्रष्टाचार निवारण तथा उन्मूलन एवं न्यायप्रणालीको निष्पक्षता सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धी आईसीजेको नीतिगत कार्यढाँचाले भनेको छ:

कुनै पनि कार्य वा अकार्यले न्यायपालिकाको निष्पक्षता गुमाउने नतिजा ल्याए वा सो कार्य वा अकार्य त्यस्तो नतिजा ल्याउनमा लक्षित हुँदा न्यायप्रणाली भ्रष्ट हुन्छ।

विशेषगरी न्यायाधीश वा अदालतका अधिकारीले अधिकारको प्रयोग वा अन्य कारवाहीका सिलसिलामा कुनै प्रकारको लाभ वा लाभको वचन

२१ भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि (युएनसीएसी), २३४९ युएनटीएस ४१, धारा १५ (२) साथै धारा १६ पनि हेर्नुहोस्।

२२ युएनसीएसी, धारा १७।

२३ युएनसीएसी धारा १९।

खोजे वा लिए भने भ्रष्टाचार घटित हुन जान्छ । यस्ता कार्यहरू राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत फौजदारी कसुर हुन्छन् । भ्रष्टाचारजन्य फौजदारी आचरणका उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन्:

- घुस
- छलछाम/ धोका
- निजी फाइदाका लागि सार्वजनिक स्रोतसाधनको उपयोग
- अदालती अभिलेखको मनोमानी गायबी, र
- अदालती अभिलेखको मनोमानी उल्टापाल्टी/फेरबदल

प्रमाण र कानूनका आधारमा कार्यविधिहरू निर्धारण हुनुको सट्टा देहायलगायतका कुनै पनि क्षेत्रबाट कुनै पनि कारणले उत्पन्न भएगरेका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपका अनुचित प्रभाव, उक्साहट, दबाव, त्रास, वा हस्तक्षेपका आधारमा निर्धारण भए भने पनि भ्रष्टाचार हुन्छ ।

- स्वार्थको द्वन्द्व
- नातावाद
- साथीभाइको अनुकूलता
- बहुवा सुविधाको चाख
- निवृत्तिपछिको ठाउँको चाख
- कानूनव्यवसाय, कार्यकारिणी तथा विधायिकी क्षेत्रका सदस्यहरूसँगको अनुचित सामाजिकीकरण
- मुद्दाका पक्ष वा सम्भाव्य पक्षहरूको सामाजिकीकरण
- मुद्दामा समाविष्ट कुनै पनि सवालउपरको पूर्वअडान
- पूर्वाग्रह
- सरकार वा राजनीतिक दलहरूको शक्तिप्रतिको आदरभाव^{२४}

२४ भ्रष्टाचारको निवारण तथा उन्मूलन तथा न्याय प्रणालीको निष्पक्षता सुनिश्चित गर्ने सीआईजेएल नीतिगत कार्यढाँचा, सीआईजेएल वर्ष पुस्तक खण्ड ९, न्यायिक स्वतन्त्रताको सुदृढीकरण, न्यायिक भ्रष्टाचारको उन्मूलन, २००२ । अन्तर्राष्ट्रिय बार एसोसिएसनको न्यायिक सदाचार पहल, न्यायिक प्रणाली र भ्रष्टाचार (मे २०१६) पनि हेर्नुहोस् ।

न्यायिक खराब आचरणका अन्य स्वरूप, र साधारण अपराधहरू

न्यायाधीशले निजको अख्तियारीको प्रयोग वा सोको इन्कारीसँग जोडिएको मानवअधिकारको उल्लंघन तथा भ्रष्टाचारसम्बन्धी जवाफदेहीता संयन्त्र र कार्यविधिमा यो निर्देशिकाको मुख्य जोड रहेको छ। तथापि, न्यायाधीश जवाफदेही रहनुपर्ने आचरणका क्षेत्र केही विस्तृत छ। उदाहरणका लागि, कानूनको शासनको दृष्टिकोणबाट, न्यायाधीशहरू तिनका न्यायिक अख्तियारीसँग पूरै असम्बद्ध रहेका साधारण अपराधहरूप्रति अन्य व्यक्ति सरह नै जवाफदेही हुनुपर्छ।^{२५}

अभ्र, अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय मापदण्डहरूले मानवअधिकारको उल्लंघन तथा भ्रष्टाचारभन्दा पनि पर नैतिक वा पेसागत आचरणका सवालहरूको बृहत्तर शृङ्खला सम्बोधन गर्दछन्। “न्यायिक सदाचार” भन्ने पदावलीलाई प्रायः न्यायिक आचरणका बैङ्लोर सिद्धान्तका परिदृष्यमा बुझ्ने गरिन्छ। बैङ्लोर सिद्धान्तको विकास विश्वका प्रधान न्यायाधीशहरू र अदालतका वरिष्ठतम न्यायाधीशहरूको समूह, न्यायिक सदाचार सुदृढीकरणसम्बन्धी समूह (“न्यायिक सदाचार समूह”) द्वारा गरिएको हो र तत्पश्चात् संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरूबाट यसको पटकपटक समर्थन भएको छ।^{२६} स्पष्टतः, मानवअधिकारको उल्लंघनमा हुने न्यायिक भ्रष्टाचार र मिलेमतो बैङ्लोर सिद्धान्तहरूको उल्लंघन बन्न जान्छ, तर यि सिद्धान्तहरूले आचारव्यवहारको बृहत्तर शृङ्खलालाई सम्बोधन गर्दछन्। बैङ्लोर सिद्धान्तको पाठ यस निर्देशिकाको अनुसूची १ ख मा राखिएको छ।

यो निर्देशिकामा राखिएका संयन्त्र तथा कार्यविधिहरू मानवअधिकारको उल्लंघन र भ्रष्टाचारलाई ध्यानमा राखेर विकास गरिएका भए पनि अन्य स्वरूपका खराब आचरण र साधारण अपराधहरूको सम्बोधन गर्नका लागि समेत राम्रै उपयोगी हुन सक्छन्।

२५ उदाहरणको लागि न्यायिक सदाचार समूह, न्यायिक आचरणको बैङ्लोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू (“बैङ्लोर कार्यान्वयन उपायहरू” (२०१०), अनु. ९.१ (यसका उद्घाटनहरू यस अभ्यासकर्ता निर्देशिकाको अनुसूची १ (ग) मा राखिएको छ) हेर्नुहोस्।

२६ न्यायिक आचरणका आधारभूत सिद्धान्तको सुदृढीकरणसम्बन्धी इकोसक प्रस्ताव २००६/२३ (२७ जुलाई २००६)। मानवअधिकार परिषद्, न्यायपालिका, न्यायाधीश तथा निरीक्षणकर्ताहरूको स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षता एवं कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रस्ताव २९/६ (२०१५) को प्रस्तावना; बाल न्यायलगायत न्यायप्रशासनमा मानवअधिकारसम्बन्धी प्रस्ताव ३०/७ (२०१५), प्रस्तावना; न्यायप्रणालीको सदाचारसम्बन्धी प्रस्ताव ३१/२ (२०१६), प्रस्तावना पनि हेर्नुहोस्।

जवाफदेहीता कसप्रति?

जवाफदेहीता संयन्त्र तथा कार्यविधिहरूका विभिन्न स्वरूप विचार गर्दा अन्ततोगत्वा समग्रमा न्यायपालिका र न्यायाधीशहरू को कसप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ भन्ने कुरा ख्याल गर्नु उपयोगी हुन्छ। व्यापकतम तहमा संस्थापनाका रूपमा न्यायपालिका यसले सेवा दिने समाजप्रति जवाफदेही हुनुपर्छ।^{२७} तथापि, लोकतान्त्रिक समाजलाई कानुनले शासन गर्नुपर्ने हुनाले न्यायपालिकाले समाजप्रति पुरा गर्ने दायित्व स्वतन्त्रता र निष्पक्षतापूर्वक, सदाचारसाथ र भ्रष्टाचारमुक्त रहेर कानुन लागू गर्ने कुरामा सीमित छ।

बहुमत समाज सहमत हुने खालका निर्णय मात्र जारी गर्नका लागि न्यायपालिका बाध्य हुँदैन, न त खास कुनै ठहर वा इन्साफमा बहुमत समाजले विमति राखेकै कारणले कुनै न्यायाधीश विशेषले पदबाट हट्नुपर्ने जोखिम नै पर्छ। यस अर्थमा, न्यायपालिकाको समाजप्रतिको जवाफदेहीता प्रथमतः र मुख्यतः न्यायाधीशहरू कानुनप्रति उत्तरदायी हुने कुरा सुनिश्चित गर्ने कुराबाट क्रियाशील हुन्छ। तिनका निर्णयहरू तिनले कानुनी नियमहरू अबलम्बन गरेर, प्रमाण र विश्लेषणका आधारमा तथ्यको ठहर र कानुनी तर्कका माध्यमबाट गर्छन्, र पुनरावेदनको प्रणालीबाट न्यायिक पुनरावलोकन गरी आवश्यक भए माथिल्लो न्यायप्रणालीबाट सुधार गरिन्छ। राज्यको संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्वसँग सुसंगत रहेका जारी कानुनका माध्यमबाट व्यक्त गरिएका हदसम्म मात्र समाजका अभिमतहरू न्यायपालिकाको जवाफदेहीताका हकमा सान्दर्भिक हुन्छन्।

समाजप्रति जवाफदेही संस्थाका हैसियतले न्यायपालिकाले सबै न्यायिक निर्णयहरू तथ्यतः स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षपूर्वक एवम् सदाचारसाथ र भ्रष्टाचारमुक्त रहेको सुनिश्चित गर्नुपर्छ, र यसका लागि यी मूल्यमान्यतासँग सम्झौता गरी खराब आचरणमा संलग्न हुने व्यक्तिविशेष न्यायाधीशहरू विरुद्ध न्यायपालिकाले कारवाही गरोस् भन्ने चाहना समाजले पनि स्वाभाविक रूपमा राख्छ।

खास न्यायिक खराब आचरणको असर बेहोरेका व्यक्तिहरूले पनि न्यायाधीशलाई तिनको खराब आचरणका लागि जवाफदेही बनाइन्छ र कुनै पनि क्षतिको उपचार

२७ युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदातृ परिषद् (सीसीजेई), राय नं. १८, आधुनिक लोकतन्त्रमा न्यायपालिकाको स्थिति र राज्यका अन्य शक्तिहरूसँगको यसको सम्बन्ध (२०१५), अनु. २१।

हुन्छ, भन्ने अपेक्षा गर्दछ । यस्ता व्यक्तिहरूलाई न्यायिक खराब आचरणका लागि अनुशासनात्मक कारवाही चल्ने नतिजा आउने उजुरी प्रक्रिया उपर पहुँच रहनुपर्छ ।^{२८} तथापि, न्यायिक स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षता सुनिश्चित गर्नु पर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर, जवाफदेहीता हासिल गर्न लक्षित उपचारको अधिकार भएका व्यक्तिविशेषहरूले सोभै खास खालका उपचार वा न्यायाधीश व्यक्ति विशेषविरुद्ध सजाय खोज्ने अधिकार राख्न सक्दैनन्: उदाहरणका लागि, समग्रमा राज्यसँगै देवानी क्षतिपूर्ति खोज्ने अधिकार औसत रहन्छ व्यक्तिविशेष न्यायाधीशसँग होइन, र यस्तो मामिलामा व्यक्तिविशेष न्यायाधीशका कार्य वा अकार्यका लागि राज्य नै उत्तरदायी हुन्छ; र जब व्यक्तिहरू उजुर दर्ता गर्न सक्षम भएका अवस्थामा, सामान्यतः स्वतन्त्र र निष्पक्ष निकायले व्यक्तिविशेष न्यायाधीश उपर अनुशासनको कारवाही खुला गर्ने कि नगर्ने भन्ने कुराको वास्तविक निधो गर्दछ ।^{२९} राज्यले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सम्मान गर्नका लागि न्यायिक खराब आचरणबाट पीडित व्यक्तिलाई जवाफदेहीता दिलाउने विभिन्न ढाँचा अवलम्बन गर्न सक्ने हुनाले यस्ता पीडितलाई सबै मामिलामा, व्यक्तिविशेष न्यायाधीशबाट नभएमा समग्रमा राज्यले नै प्रभावकारी उपचार र परिपूरणको पहुँच दिइनुपर्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत न्यायपालिका राज्यका अन्य अंगजस्तै राज्यको आन्तरिक कानून अवलम्बन गर्ने कुरामा मात्रै जिम्मेवार हुँदैन, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा संरक्षित मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको पालना गर्न पनि उत्तरदायी रहन्छ । यो पक्ष राष्ट्रको रूपमा रहेको राज्यमा रहेका जनसमुदाय, राज्यको साधारण भूभागबाहिरको अधिकारक्षेत्रको प्रयोगको असर परेका व्यक्तिविशेष तथा अन्य निकायप्रति न्यायपालिका जवाफदेही हुनुपर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत अन्य राज्यहरूप्रतिको राज्यको जवाफदेहीता अन्तर्गतको दायित्व हो ।

आम रूपमा समाजप्रति जवाफदेही रहेसरह नै न्यायपालिका सरकारका अन्य शाखा- विधायिका वा कार्यपालिकाप्रति पनि जवाफदेही छ: संस्थाका रूपमा, यसले न्यायिक निर्णयहरू कानुनी नियम र युक्तिमा आधारित, र प्रमाणमा आधारित तथ्य ठम्याइ, भ्रष्टाचार र अन्य कुनै पनि अनुचित प्रभावबाट मुक्त रहेर स्वतन्त्र र निष्पक्ष तरिकाले भएको प्रदर्शन गर्न सक्षम हुनै पर्छ । अर्कोतर्फ, स्वतन्त्र

२८ उदाहरणको लागि बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू (२०१०), अनु.१५.२ ।

२९ बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू (२०१०), अनु. १५.३ र पूर्व पादटिप्पणी १० हेर्नुहोस् ।

न्यायपालिकाको सिद्धान्तले, सरकारका अन्य शाखा, तिनको जिम्मेवार र मातहतको अर्थमा कार्यपालिका र विधायिकाप्रति न्यायपालिका जवाफदेही हुने कुरालाई बाहेक गर्दछ।^{३०}

न्यायिक जवाफदेहीताका स्वरूपहरु

पीडितका लागि उपचार तथा परिपूरण

मानवअधिकारको उल्लंघन तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको गम्भीर उल्लंघनका पीडितहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानुनले त्यस्तो उल्लंघनका लागि प्रभावकारी उपचार तथा परिपूरणको अधिकार उपलब्ध गराउँछ।^{३१} न्यायिक अधिकारीहरूद्वारा गरिएका वा तिनको मिलेमतोमा भएका उल्लंघनका हकमा पनि पीडितको उपचार र परिपूरणको अधिकार राज्यका अन्य अधिकारीहरूले गरेका उल्लंघन भन्दा कम हुदैनन्।^{३२}

भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिले भ्रष्टाचारको परिणामस्वरूप क्षति बेहोरेका व्यक्तिहरूको क्षतिपूर्तिका लागि कानुनी कारवाही चलाउने, कसुरदारविरुद्धको फौजदारी कारवाहीको उपयुक्त चरणमा पीडितहरूका दृष्टिकोण तथा सरोकारहरू प्रस्तुत हुने र विचार गरिने, र भ्रष्टाचारका परिणतिहरूलाई “अन्य उपचारात्मक कारवाही” मार्फत अभै ब्यापक रुपमा सम्बोधन गर्ने उपायहरूको

३० सीसीजेई, राय नं. १८, पूर्व पादटिप्पणी २७, अनु. २०-३८; मानवअधिकार समिति, लोकतान्त्रिक जनगणतन्त्र कोरिया उपरको निष्कर्षणात्मक टिप्पणी, UN Doc CCPR/CO/72/PRK अनु. ८।

३१ मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, धारा ८; आईसीसीपीआर, धारा २ (३); यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धि, धारा १३ र १४; जातीय भेदभावका सबै स्वरूपहरूको अन्त्य गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, धारा ६; बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, धारा ३९; मानवअधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धि, धारा २५ र ६३ (१); मानव तथा जनअधिकार अफ्रिकी बडापत्र, धारा ७ (१) (क); मानवअधिकारको अरबी बडापत्र, धारा १२ र १३; युरोपेली मानवअधिकार महासन्धि, धारा ५(५), १३ र ४१; युरोपेली महासंघको मौलिक अधिकार बडापत्र, धारा ४७; भियाना घोषणापत्र तथा कार्यमूलक कार्यक्रम, धारा २७; युएनबीपी रिमेडी।

३२ युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ९७-१०५, १३०।

अधिकार प्रदान गरेका छन्।^{३३} भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको धारा ११ को कार्यान्वयनसम्बन्धी यूएनओडीसीको निर्देशिकाले यस सन्दर्भमा “प्रभावकारी उपचार”को प्रावधानको बन्दोबस्त गरेको छन्।^{३४}

न्यायप्रशासन र स्वतन्त्र न्यायपालिकाका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले पनि न्यायाधिशको न्यायिक वा व्यावसायिक क्षमताका सम्बन्धमा न्यायाधीशविरुद्ध उजुर गर्ने उचित प्रक्रियाको पहुँच पीडितलाई हनुपर्ने, र त्यस्ता उजुरहरूलाई शीघ्रतापूर्वक एवम् निष्पक्ष रूपमा प्रक्रियामा लगिनुपर्ने कुराको अपेक्षा गरेका छन्।^{३५}

यी मापदण्डहरूअन्तर्गत न्यायिक उल्लंघनहरूका कारणले पीडित भएकाहरूले लगाएको आरोप उपर उपचार पाउन उपयुक्त कार्यविधि माथी पहुँच रहने; त्यस्तो कार्यविधिले आरोपित उल्लंघनहरूको अविलम्ब, प्रभावकारी, पूर्ण र निष्पक्ष अनुसन्धान गराउने, र अन्ततोगत्वा उल्लंघन स्थापित भएका अवस्थामा पीडितले “पर्याप्त, प्रभावकारी र अविलम्ब” परिपूरण उपलब्ध गराउने कुरामा त्यस्तो कार्यविधि व्यवहारमै सो कुरा कार्यान्वयन गर्न सक्षम रहेको सुनिश्चितता गर्ने कुरा पनि राज्यको दायित्व अन्तर्गत पर्दछ। परिपूरण उपयुक्त र उल्लंघनको गम्भीरता र हरेक मामिलाको परिस्थितिहरूसँग समानुपाती हुनु पर्दछ।^{३६}

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन तथा मापदण्डअन्तर्गत पर्याप्त र प्रभावकारी परिपूरणमा अन्य कुराका अतिरिक्त निम्न तत्वहरूमा समावेश रहन्छन्:

३३ युएनसीएसी, धाराहरू ३२(५), ३४, ३५ ।

३४ युएनओडीसी मार्गदर्शिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७८ ।

३५ युएनवीपी जूडिसियरी, धारा १७; बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू (२०१०), अनु. १५.२; अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्ष सिद्धान्त, धारा क.४ (द); युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदायी परिषद्, राय नम्बर ३, न्यायाधीशहरूको पेसागत आचरण, विशेष गरी नैतिक आचरण, असङ्गत व्यवहार तथा निष्पक्षतालाई नियमन गर्ने सिद्धान्त तथा नियमहरू (२००२), अनु. ६७; न्यायाधीशहरूको कानुनकालागि युरोपेली बडापत्र, धारा ५.३; एसिया क्षेत्रका प्रधान न्यायाधीश तथा वरिष्ठ न्यायाधीशहरूको सम्मेलन, न्यायिक प्रक्रियामा पारदर्शितासम्बन्धी इस्तानबुल घोषणापत्र (“इस्तानबुल घोषणापत्र”) २०१३, सिद्धान्त १४; ल्याटिन अमेरिकामा न्यायपालिका तथा न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी न्यूनतम सिद्धान्तको कम्पोचे घोषणापत्र (“कम्पोचे घोषणापत्र”), धारा १० (ग); युएनएसआरआई जेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु. ११३ (न); युएनडीपी मार्गदर्शिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ।

३६ युएनवीपी रिमेडी, धारा ४; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३१, पूर्व पादटिप्पणी १२, अनु. १८ ।

- **प्रतिस्थापन**, सम्भव भएसम्म उल्लंघन हुनुपूर्वको मौलिक अवस्थामा पीडितलाई पुन्याउनु, उदाहरणका लागि गलत रूपमा थुनिएको व्यक्तिको स्वतन्त्रताको बहाली;
- **क्षतिपूर्ति** आर्थिक हिसाबले लेखाजोखायोग्य कुनै पनि प्रकारको हानिनोक्सानीका लागि **क्षतिपूर्ति**, उदाहरणका लागि, आर्थिक क्षति मात्र नभएर नैतिक क्षति;
- **पुनःस्थापना**, जसमा चिकित्सकिय तथा मनोवैज्ञानिक स्याहारका साथसाथै कानुनी र सामाजिक सेवा पनि समावेश हुन्छन्;
- **सन्तुष्टि**, सत्यको पूर्ण र सार्वजनिक खुलासा; पीडितको मर्यादा, ख्याति तथा अधिकारहरूको पुनःस्थापनाको औपचारिक घोषणा वा न्यायिक निर्णय; तथ्य तथा जवाफदेहीताको स्वीकारोक्ति सहितको सार्वजनिक क्षमायाचना; उल्लंघनका लागि जिम्मेवार व्यक्तिहरूविरुद्ध न्यायिक तथा प्रशासनिक दण्डभार;
- **पुनः नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता**, उचित प्रक्रिया, स्वच्छता तथा निष्पक्षताका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार सबै नागरिक तथा सैनिक कारवाही हुने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि कार्यान्वयनका उपाय; न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सुदृढीकरण; विशेषतः अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार आचारसंहिता तथा नैतिक मूल्यहरूको पालनाको प्रवर्द्धन, र त्यस्तो उल्लंघनलाई प्रश्रय दिने खालका कुनै पनि कानुनको पुनरावलोकन तथा सुधार जस्ता कुराहरू पर्दछन्।^{३७}

खासखास प्रकारको उल्लंघनका पीडितहरूले राज्यले अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतको दायित्व पुरा गर्नका लागि व्यक्तिगत हिसाबले नै व्यक्तिहरूलाई जवाफदेही बनाउने कुराको अपेक्षा राख्न पाउनुपर्छ। उपचार तथा परिपूरणको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तले: “अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गत अपराध हुने

३७ अन्तर्राष्ट्रिय रूपका गलत कार्यहरूका लागि राज्यहरूको जवाफदेहीतासम्बन्धी धाराहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाको संकल्पलेख ५६/८३ (२००१), धारा १-४ र ७।

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानूनको गम्भीर उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको व्यापक उल्लंघनका घटनाहरूमा, अनुसन्धान गर्ने, र पर्याप्त प्रमाण रहेको अवस्थामा, ती उल्लंघनमा आरोपित जिम्मेवार व्यक्तिलाई अभियोजनका लागि प्रस्तुत गर्ने, र दोषी पाइएमा, सजाय गर्ने दायित्व राज्यमा रहेको हुन्छ।^{३८}

राज्यको दायित्व

यसअगाडि उल्लेख गरिएअनुसार (पृष्ठ ८-११ हेर्नुहोस्) अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सवालका रूपमा के कुरा स्पष्ट छ भने निजको अख्तियारीको सीमा नाघेर गरिएको वा राज्यको राष्ट्रिय कानूनअनुसार वैधानिक कार्य नै रहेको भए तापनि, न्यायाधीशको न्यायिक क्षमतामा सम्पादित न्यायिक अधिकारीहरूका सबै कार्य वा अकार्यहरूका लागि राज्य जिम्मेवार रहन्छ।^{३९}

राज्यको दायित्व अन्तर्गत माथि उल्लेख गरिएका प्रतिस्थापन, क्षतिपूर्ति, पुनःस्थापना, सन्तुष्टि र पुनः नदोहोरिने कुराको प्रत्याभूतिलगायतका प्रभावकारी उपचार तथा परिपूणका सबै तत्वहरू समाविष्ट रहन्छन्।

न्यायपालिकासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले न्यायिक स्वतन्त्रताको बचाउका लागि “न्यायिक कामको कुनै पनि अनुचित कार्य वा अकार्यका लागि मौद्रिक क्षतिसम्बन्धी देवानी मुद्दाबाट न्यायाधीशले उन्मुक्ति पाउनु पर्ने” प्रावधान सामान्यतः गरेका छन्। यसले न्यायिक खराब आचरणका पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने राज्यको दायित्वलाई कम गर्न सक्दैन।^{४०} वास्तवमा, यो बढी सामान्य

३८ मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३१, पूर्व पादटिप्पणी १२, अनु. ४।

३९ सन्धिसम्झौताको कानूनसम्बन्धी भियाना महासन्धि, धारा २७।

४० उदाहरणको लागि युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १६; बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू, अनु. ९.२ र ९.४; न्यायाधीशहरूको कानून सम्बन्धी युरोपेली बडापत्रको धारा ५.४; सीसीजेई, राय ३, पूर्व पादटिप्पणी नम्बर ३५, अनु. ५५-५७, ७६; युरोपेली परिषद् (मन्त्रीहरूको समिति) न्यायाधीशसम्बन्धी सिफारिस : स्वतन्त्रता, कार्यकुशलता र जिम्मेवारी, CM/Rec(2010)12 धारा ६६-७१; अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्षका सिद्धान्त, धारा क.४ (ढ); वेइजिड उद्घोष, अनु. ३२; युएनओडीसी मार्गदर्शिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७८ र ८०। कम्पेचे घोषणापत्र (“como regla general que los jueces no responderán civilmente de manera personal por sus decisiones, con la única excepción de los casos de dolo.”) धारा ११ पनि हेर्नुहोस्।

नियमको खास अभिव्यक्ति मात्रै हो र राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको कुनै पनि न्यायिक उन्मुक्तिले मानवअधिकारको उल्लंघनका पीडितलाई तिनले बिहोरेको क्षतिका लागि आवश्यक सबै प्रकारका परिपूरणका स्वरूप उपलब्ध गराउनु पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको राज्यको दायित्वलाई असर पार्न सक्दैन।^{४१}

न्यायिक गल्तीमा पीडितलाई दिइएको क्षतिपूर्तिको राज्यले त्यसमा जिम्मेवार रहेको न्यायाधीश विशेषबाट व्यक्तिगत तरिकाले सोधभर्ना गराउने वा नगराउने भन्ने विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू सम्बन्धीत मुलुककै कानूनी प्रावधान उपर छोड्दछन्।^{४२} राज्यले जेजस्तो धारणा अवलम्बन गरे पनि सामान्यतः यस प्रश्नमा, आईसीजे के दृष्टिकोण राख्छ भने न्यायाधीशले गरेका वा न्यायाधीशका मिलेमतोमा भएका मानवअधिकारको उल्लंघन वा न्यायिक भ्रष्टाचारका पीडितहरूलाई दिइएको क्षतिपूर्ति, स्वच्छ प्रक्रिया अपनाएर, व्यक्तिविशेष न्यायाधीशले सोधभर्ना गर्नुपर्ने कुरा सम्भव हुनुपर्छ।

न्यायाधीशविरुद्ध फौजदारी वा अनुशासनात्मक कारवाई उठान गर्नुपर्ने प्रकृतिको न्यायिक दुराचरण वा खराब आचरणका मामिलामा राज्यले न्यायाधीश र कुनै पनि पीडितका अधिकारहरूको सम्मान हुने तरिकाले यस्तो कारवाही अगाडि बढाउने

४१ सन्धिसम्झौताको कानूनसम्बन्धी भियाना महासन्धि, धारा २७ जसले प्रथागत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनलाई प्रतिबिम्बित गर्छ र खण्डगत रूपमा “पक्षले आफ्ना आन्तरिक कानूनी प्रावधानलाई सन्धिको पालन गर्नमा भएको आफ्नो विफलताको पुष्ट्याईका रूपमा दाबी लिन पाउने छैन” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। अपराध र अख्तियारको दुरुपयोग पीडितका लागि न्यायसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तको घोषणापत्र, महासभाको २९ नोभेम्बर, १९८५ को प्रस्ताव ४०/३४ द्वारा पारित, धारा ११: “अख्तियार प्राप्त वा अर्ध-अख्तियारप्राप्त हैसियतमा काम गर्ने कुनै सार्वजनिक अधिकारी वा प्रतिनिधिले राष्ट्रिय फौजदारी कानूनको उल्लङ्घन गरेको अवस्थामा क्षति पुऱ्याउनमा जिम्मेवार भएका राज्य, जस्का अधिकारी वा प्रतिनिधीहरू त्यस्तो क्षति पुऱ्याउनमा जिम्मेवार छन्, बाट पीडितले परिपूरण पाउनुपर्छ। यसरी पीडित बनाउने कार्य वा अकार्य गर्ने अख्तियारी भएको सरकार अस्तित्वमा नरहेको अवस्थामा सोका सट्टामा उत्तराधिकार लिइआएको राज्य वा सरकारले त्यस्तो पीडितलाई परिपूरण प्रदान गर्नुपर्छ” पनि हेर्नुहोस्।

४२ उदाहरणको लागि युरोपेली परिषद् CM/Rec (2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ६७ (राज्यले आफूले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने अवस्थामा अदालती कारवाहीद्वारा न्यायाधीशको देवानी दायित्व कायम गर्न खोज्न सक्नेछ, बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू, अनु. ९.४ (व्यक्तिविशेष न्यायाधीशउपर राज्यद्वारा कारवाही नहुने); सीसीजेई, राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु ५७ र न्यायाधीशहरूको अधिकारपत्र (म्याग्नाकार्टा), धारा २२ (जानाजान गरेको अवस्थामा बाहेक परिपूर्ति गर्ने दायित्व नरहने)।

कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ।^{४३} यो पूर्णरूपमा राज्यको जवाफदेहीता भएकाले सरकारको कार्यपालिकाकै अधिकारीका हकमा भए पनि यस्तो फौजदारी वा अनुशासनात्मक कारवाही राज्यले अगाडि बढाउनुपर्छ, न्यायाधीशका विरुद्धमा चलाइने यस्तो कारवाही कार्यपालिका वा विधायिकीबाट स्वतन्त्र रहेको न्यायपरिषद् वा यस्तै निकाय (अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रयोजनका लागि राज्यकै अंग) बाट सम्पन्न हुनुपर्छ। राज्यको पूर्ण दायित्वका रूपमा रहेको व्यक्तिविशेष न्यायाधीशका हकमा उपयुक्त कारवाहीप्रक्रिया अवलम्बन गर्ने कुराले समग्रमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतालाई नै नजरअन्दाज गर्ने तरिकाले न्यायिक जवाफदेहीता संयन्त्रहरूका कामकाजमा सरकारको कार्यपालिकीय वा विधायिकी अंगको हस्तक्षेपलाई न्यायोचित मान्न सकिदैन।

बर्खासी, अनुशासनात्मक कारवाही र अन्य प्रशासनिक उपायहरू

गम्भीर दुराचरण वा खराब आचरणका लागि न्यायाधीशहरू व्यक्तिविशेष रूपमा बर्खासीसम्मका अनुशासनात्मक कारवाही र सजायका विषय बन्दछन् भन्ने कुरालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले समान रूपमा मान्यता दिएका छन्।^{४४}

व्यक्तिविशेष न्यायाधीशहरूलाई निजहरू वहाल रहेकै अवस्थामा सामान्यतः पदबाट बर्खास्त नगरी निजहरूको पदावधिको सुरक्षा गर्नु न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको आधारभूत तत्व हो।^{४५}

४३ युएनवीपी जुडिसियरी, धारा ४; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३१, पूर्व पादटिप्पणी १२, अनु. १८।

४४ युएनवीपी जुडिसियरी, धारा १७-२०; अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्षका सिद्धान्तहरू, धारा क.४ (त) (थ) र (द); बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २२-२८; बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू, धारा १५ र १६।

४५ युएनवीपी जुडिसियरी, धारा १२; युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/11/41 (2009), अनु. ५७, ९८; बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १३(२); मानवअधिकार समिति, आमटिप्पणी नम्बर ३२, धारा १४: अदालत तथा न्यायाधिकरणसमक्ष समानता र स्वच्छ पुर्पक्षको अधिकार (“आम टिप्पणी नं. ३२”), UN Doc CCPR/C/GC/32 (2007), अनु. १९; मानवअधिकार परिषद्, प्रस्ताव २९/६ (२०१५) अनु. ३; युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ४९; अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्षका सिद्धान्त, धारा क. ४(१); बेइजिङ उद्घोषपत्र धारा १८; सरकारका तीन अङ्गसम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) सिद्धान्त (२००६), धारा ४ (ख); आईबेरो-अमेरिकी न्यायाधीशको विधान (सर्वोच्च अदालत तथा न्यायका न्यायाधिकरणहरूका अध्यक्षहरूको आईबेरो-अमेरिकी शिखर सम्मेलन, २००१) धारा १४; क्याम्पेचे घोषणापत्र, धारा २, ७ (ख) (ख.१० र ख.२); अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालत (“आईएमसीटीएचआर”), रिभेरोन विरुद्ध भेनेजुएला, Series C No. 197 (30 June 2009), अनु. ६७; युएनओडीसी मार्गदर्शिका पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ६०।;

न्यायाधीशलाई पदबाट बर्खास्त गर्ने पुष्ट्याइँ हुन सक्ने दुराचरणको सीमा (पराकाष्ठ) विश्वव्यापी रूपमा धेरै उच्च तहको छ, तथापी विभिन्न मापदण्डहरूमा केही फरकफरक शब्दहरूमा व्यक्त भएको पाइन्छ :

- “आफ्नो कर्तव्य पालन गर्न अयोग्य ठहरिने खालको असक्षमता वा व्यवहार”^{४६}
- “दुराचरण वा अक्षमताका गम्भीर आधारहरू”^{४७}
- “न्यायिक पदसँग असङ्गत गम्भीर दुराचरण वा तिनको न्यायिक कर्तव्य सम्पादन गर्नमा रोक्ने शारीरिक वा मानसिक असक्षमता”^{४८}
- “न्यायिक कर्तव्य सम्पादन गर्न अयोग्यता” वा “गम्भीर दुराचरण”^{४९}
- “अक्षमता, अपराधमा दोषी प्रमाणित, वा न्यायाधीशमा रहन ठीक नहुने आचरण”^{५०}
- “अक्षमता, गम्भीर अपराधमा दोषी प्रमाणित, कार्यक्षमताको गम्भीर अभाव, वा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता तथा सदाचारसँग पूर्ण रूपले बाझिने आचरण”^{५१}

सीमा जुनसुकै तरिकाले निर्धारण भएकोभए तापनि के स्पष्ट छ भने मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघन, युद्ध अपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र

४६ युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १८; सरकारका तीन अङ्गसम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) सिद्धान्त (२००६), धारा ४ ।

४७ मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु २० ।

४८ अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्षको सिद्धान्त, धारा क.४(त) ।

४९ विधायिक सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (१९९८), धारा ६ (१) (क) ।

५० बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २२ ।

५१ बैङ्गलोर कार्यान्वयन सिद्धान्तहरू, धारा १६.१ ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका अन्य अपराधहरूमा, वा गम्भीर न्यायिक भ्रष्टाचारमा न्यूनतम न्यायिक पीडन वा मिलेमतोले पदबाट हटाउने सीमाभित्र समेटिन्छ।^{५२}

यसको विपरीत, असल नियतले काम गर्दाका भूलचूक वा कानुनको खास व्याख्यामा असहमति राखेको कारणले न्यायाधीशलाई बर्खासी वा सजायको विषय बनाउन हुँदैन।^{५३}

मानवअधिकार समितिले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा १४ ले अन्य कुराको अतिरिक्त, राज्यले “न्यायाधीशहरूलाई संविधानमार्फत वा तिनका नियुक्ति, पारिश्रमिक, पदावधि, बढुवा, निलम्बन र न्यायपालिकाको सदस्यबाट हटाउने र तिनका विरुद्ध अनुशासनात्मक दण्डभार लगाउने कानुनको अवलम्बनबाट तिनको निर्णय गराइ कुनै पनि स्वरूपका राजनीतिक प्रभावबाट बचाउन न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूत गर्नका लागि खासखास उपाय अपनाउनुपर्ने” कुरामा जोड दिएको छ।^{५४} “बर्खासी वा अनुशासन”का लागि स्पष्ट कार्यविधिहरू पछिको परिच्छेद ४ मा वर्णन गरिएको छ। “वस्तुगत मापदण्ड” को सन्दर्भमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको धारा १९ ले के प्रबन्ध गरेको छ भने: “सबै अनुशासन, निलम्बन वा बर्खासी सम्बन्धी कारवाही प्रक्रिया न्यायिक आचरणका स्थापित मापदण्डबमोजिम निर्धारण हुनेछन्”।^{५५}

५२ भ्रष्टाचार सम्बन्धी युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७५ हेर्नुहोस्।

५३ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ८४, ८७, युरोपेली परिषद, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ६६; आईएमसीटीएचआर, संवैधानिक न्यायाधिकरण (कम्ब्रा क्याम्पोस र अन्य) विरुद्ध इन्वेडर, Series C No. 268 (28 August 2013), अनु. २०६; क्याम्पेचे घोषणापत्र, धारा ७ (ख) (ख.३); अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका लागि प्रत्याभूतिहरू (२०१३), अनु. २४९, सिफारिस २२; जान भ्यान जाइल स्मित, राष्ट्रमण्डल सिद्धान्तअन्तर्गत न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, पदावधि र निष्कासन : सर्वोत्तम अभ्यासहरूको संग्रह तथा विश्लेषण (कानुनका शासनका लागि बिन्ध्याम केन्द्रअन्तर्गत सम्पादित अनुसन्धान प्रतिवेदन) (“राष्ट्रमण्डल अध्ययन”), (राष्ट्रमण्डल सचिवालय, २०१५), अनु. ८३।

५४ मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी, ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. १९।

५५ यसैगरी, बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू, धारा १५.५; बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २७ हेर्नुहोस्।

“न्यायिक आचरणका स्थापित मापदण्ड”ले न्यायिक आचरणको बैङ्गलोर सिद्धान्तजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड प्रतिबिम्बित गर्नुपर्ने हुँदाहुँदै पनि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डले अनुशासनात्मक कसुरहरू न्यायाधीशहरूबाटै तर्जुमा गरिएका र राष्ट्रिय स्तरमा अपनाइएका व्यावसायिक आचारसंहिता वा कानुनी संयन्त्रहरूमा लिपिबद्ध रूपमा स्पष्ट ढंगले परिभाषित हुनुपर्छ।^{५६} विश्व अनुभवका आधारमा लामो समयदेखि आईसीजेले यो कुरा प्रमुख सुझावको रूपमा निरन्तर उठाउँदै आएको छ।

केही अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले अनुशासनात्मक कारवाही हुने कसुरहरू कुनै पनि संहिताकरण, र तिनको कार्यान्वयनको कार्यसंयन्त्र, न्यायिक नैतिकताको संहिता र नैतिक मापदण्डहरूको व्याख्या गर्ने जिम्मेवार निकायहरूभन्दा पूर्णतः अलग्गै हुनै पर्ने कुरा सुनिश्चित गरेका छन्।^{५७} तथापि धेरै अधिकारक्षेत्रहरूमा व्यवहार प्रचलनमा के देखिन्छ भने न्यायिक नैतिकता र न्यायिक आचरणका बीचमा स्पष्ट अन्तर नखुलाईकनै न्यायिक नैतिकता र व्यावसायिक आचरणका सवालहरू सम्बोधन गर्ने एउटै संयन्त्र हुन्छ, र यो पद्धति वा तरिकालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डद्वारा एकै स्वरूपले निषेध गरेका देखिँदैन।

५६ उदाहरणका लागि बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, अनुच्छेदहरू १.१-२.२, १५.१-१५.८; युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु. ७६-८२, ११३ (द); युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ७२, ७८, १२०; मानवअधिकार परिषद् प्रस्ताव २९/६ (२०१५), अनु. ३; सीसीजेई न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र (म्याग्नाकार्टा), अनु. १८ र १९; विधायिक सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गनिर्देशिका (१९९८), धारा ५ (१); क्याम्पेचे घोषणापत्र, धारा १०; आईएमसीटीएचआर, लोपेज लोन र अन्य विरुद्ध होन्डुरस, Series C No. 302 (5 October 2015), अनु. २५७-२७६; अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका लागि प्रत्याभूति, अनु. २४९ सिफारिस २२; युएनओडीसी, मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. २२-२७, ६९; युएनओडीसी, न्यायिक सदाचार तथा क्षमताको सुदृढीकरणसम्बन्धी स्रोत मार्गनिर्देशिका, अनु. १२७-१३१, १३४। सीसीजेई राय नं. ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ४१-५०, ६०-६५, ७७ पनि हेर्नुहोस्।

५७ जस्तै: सीसीजेई राय नं. ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ४९, ६०-६२; सीसीजेई न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र (म्याग्नाकार्टा), अनु. १८। बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, अनु. २.२ र पादटिप्पणी ३ तथा अनु. १५.१ पादटिप्पणी ९ पनि हेर्नुहोस्।

राष्ट्रिय कानून र मुद्दा विशेषका तथ्यहरूमा आधारित भएर, अनुशासनात्मक कारवाहीका माध्यमबाट लाइन सक्ने दण्डभारका प्रकार सामान्य अनुचित आचरणदेखि पदबाट बर्खास्त गर्नेसम्मकै हुन सक्छन् । के कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ भने राष्ट्रिय कानुनी कार्यढाँचाले दण्डभार दुराचरणको गम्भीरता, गल्तीको हद तथा असरसँग समानुपातीक राख्नुपर्छ, र व्यवहारअभ्यासमा यो अपरिहार्यताको सम्मान गरिनुपर्छ।^{४८} यो दुई तरिकाले लागू हुन्छ : दण्डभारका साथसाथै कसुरको गम्भीरतासँग असमानुपाती हुने गरी कठोर हुनु हुँदैन, साथै अनुचित हिसाबकै हलुका पनि हुनु हुँदैन ।

अन्य प्रशासनिक उपायका सिलसिलामा, मानवअधिकारको उल्लंघन वा त्यसमा साँठगाँठ गराइ, वा न्यायिक भ्रष्टाचारमा संलग्नता लगायत सदाचारका मापदण्ड पालन गर्ने कुरामा न्यायाधीशको चुक वा भूललाई कुनै पनि बढुवाका सन्दर्भमा गम्भीर हिसाबले लिइनुपर्छ।^{४९}

अर्कातिर, गम्भीर दुराचरणको सजाय स्वरूप न्यायाधीशलाई भिन्न भौगोलिक क्षेत्राधिकारमा गरिने प्रशासनिक स्थानान्तरण सामान्यतः अनुचित हो । पहिलो, स्वच्छ र औपचारिक कार्यविधिको अभावले यस्ता उपायहरूबाट दुरुपयोगको बाटो खुल्दछ, त्यो के भने, तिनको वास्तविक दुराचरणमा भन्दा तिनको निर्णयको

४८ युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. ५८, ९८; युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ६९; सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ७३-७४, ७७, इस्तानबुल घोषणापत्र सिद्धान्त १४; इसीटीएचआर, कुदेस्किना विरुद्ध रसिया, App. No. 29492/05 (26 February 2009), अनु. ९८-१००; आईएमसीटीएचआर, लोपेज लोन र अन्य विरुद्ध होन्डुरस, Series C No. 302 (5 October 2015), अनु. २५७-२७६; अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका लागि प्रत्याभूति, अनु. २४९ सिफारिस २४; युएनओडीसी, मार्गदर्शिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७३ । युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १३; अफ्रिकी स्वच्छ पुर्पक्ष सिद्धान्त, धारा क.४ (०) पनि हेर्नुहोस् ।

४९ युएनओडीसी, न्यायिक सदाचार तथा क्षमताको सुदृढीकरणसम्बन्धी स्रोत मार्गदर्शिका, अनु. १२७-१३१, १३४ । सीसीजेई राय नं. ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ४१-५०, ६०-६५, ७७ पनि हेर्नुहोस् ।

विषयवस्तुमा न्यायाधीशलाई सजाय हुन पुग्छ।^{६०} यसै कारणले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डले सिद्धान्ततः न्यायाधीशको सहमतिविना तिनको सरुवा हुन नहुने प्रावधान गरेका छन्।^{६१} दोस्रो, दण्डभार लाउनुपर्ने पर्याप्त गम्भीर दुराचरणमा न्यायाधीश संलग्न छ भने उसको गल्ती नठम्याईकनै अर्को ठाउँमा निजले काम निरन्तर गर्ने गरी केवल सरुवा गरिँदा पारदर्शिता, व्यक्तिगत जवाफदेहीता र प्रभावकारी उपचार सुनिश्चित गर्ने राज्यको दायित्व परिपूर्ति हुँदैन। (पछिल्लोमा खालि नयाँ ठाउँमा सामान्यतः पुनः दोहोरिन सक्ने दुराचरणको अर्को घटनालाई निवारण गर्ने उपाय समावेश हुन्छ।)

फौजदारी जवाफदेहीता

न्यायिक स्वतन्त्रताको सुरक्षाको लागि, सिद्धान्ततः न्यायाधीशहरूले गरेका आदेश तथा फैसलाहरू (कानूनको व्याख्या, तथ्यको लेखाजोखा वा प्रमाणको मूल्याङ्कन) को विषयवस्तुका सम्बन्धमा र तिनले अझ सर्वसामान्य रूपमा सम्पादन गर्ने तिनका न्यायिक कर्तव्यका सम्बन्धमा न्यायाधीशहरूलाई फौजदारी कारवाहीबाट उन्मुक्त

६० कार्यपालकीय अधिकारीहरूलाई बेखुसी बनाउने निर्णयको सजाय स्वरूप सरुवाका गरिएका प्रतिवेदन आईसीजेले बारम्बार पाएको वा अवलोकन गरेको छ। उदाहरणका लागि, सत्य, न्याय, परिपूरण, र पुनः नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषक, उरुग्वेको नियोगसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/27/56/Add.2 (28 August 2014), अनु. २४; र लाउरा स्टेला एपोजी इनोन्चोड, “क्यामरूनमा न्यायिक स्वतन्त्रता र जवाफदेहीता : कमजोर सम्बन्ध सन्तुलन”, ५, न्यायिक अध्ययनको अफ्रिकी जर्नल ३१३, (२०१२), अनु. ३२२ हेर्नुहोस्।

६१ बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १३.५; न्यायको स्वतन्त्रतासम्बन्धी मस्यौदा विश्वव्यापी घोषणापत्र (“सिड्डी घोषणापत्र”), संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार आयोग, प्रस्ताव १९८९/३२, धारा १५ द्वारा सन्दर्भित; बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा ३० (“कार्यपालिकाद्वारा न्यायाधीशहरूको सरुवासँग सान्दर्भिक); आईबेरो- अमेरिकी न्यायाधीशको विधान, धारा १६; युएन एसआरआईजेएल, इन्डोनेसियाको नियोगसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc E/CN.4/2003/65/Add.2, अनु. ८४; भेनिस आयोग, न्याय प्रणालीको स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रतिवेदन - प्रथम खण्ड न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रता (२०१०), CDL-AD(2010)004, अनु. ४३।

गरिनुपर्छ।^{६२} अर्कातिर, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले, न्यायाधीशहरूका आदेश र फैसलाको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित नरहेका साधारण अपराधहरूमा तिनीहरूको फौजदारी दायित्व रहनुपर्ने अपेक्षा गरेका छन्,^{६३} तथापी त्यस्ता कारवाही प्रक्रियाको दुरुपयोगविरुद्ध बचाउका लागि, तिनको पक्राउ वा अभियोजनपूर्व न्यायपरिषद्जस्ता स्वतन्त्र निकायको अनुमति प्राप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको हुन्छ^{६४} (यसअतिरिक्त, प्रश्न उठेको कसुर सिर्जना गर्ने कानून, निश्चित न्यायाधीशको आचरणमा सोको प्रयोग,

- ६२ युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. ६६, ९८; युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहितासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ५२, ८४, ८७; मानवअधिकार समिति, लोकतान्त्रिक जनगणतन्त्र कोरिया उपरको निष्कर्षणात्मक टिप्पणी, UN Doc CCPR/CO/72/PRK (२००१) अनु. ८ (“अनुचित ठहर” का लागि न्यायाधीशलाई फौजदारी दायित्वको विषय बनाउने अपराध संहिताको प्रावधानले न्यायपालिकाको निष्पक्षता र स्वतन्त्रतालाई गम्भीर सन्त्रासमा पार्छ); बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा ९.३ (परिणामस्वरूप यस्ता त्रुटिहरूका लागि अन्य उपायहरू बाहेक गर्दा); स्वच्छ पुर्पक्षका अफ्रिकी सिद्धान्त धारा क.४ (ढ) (१); युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु ६८ (दुरासयका मामिलाको अपवाद गराइ); सीसीजेई, न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र, धारा २०; पूर्व पादटिप्पणी ३५, सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ७५ (२); सीसीजेई राय नम्बर १८, पूर्व पादटिप्पणी २७, अनु. ३७। आईसीजे, आईसीजे जेनेभा घोषणापत्रउर कानुनी टिप्पणी (जेनेभा २०११)। पृ. २१३: “न्यायाधीशहरूले ‘सीमित कार्यमूलक उन्मुक्ति’ उपभोग गर्नुपर्छ जसमा गिरफ्तारी, थुनछेक र ‘अदालतको कामकारवाहीमा हस्तक्षेप हुने अन्य फौजदारी कारवाही प्रक्रिया’ समेटिन्छन्। आम उन्मुक्ति कदापी युक्तिसङ्गत हुन सक्दैन” पनि हेर्नुहोस्।
- ६३ बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा ९.१; युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु ६८, ७१; सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ५२-५३, ७५ (१); सीसीजेई, न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र, धारा २०। कम्पेचे घोषणापत्रको धारा ११ (घ) (“Tanto la acción civil dirigida contra un juez, cuando sea admitida, como la acción penal, y en su caso la detención, deberán ser ejercidas en condiciones que no puedan tener como objetivo ninguna influencia sobre su actividad jurisdiccional”) र धारा १२ (“No habrá inmunidades judiciales que puedan significar privilegio de los jueces, pero estos tendrán un régimen especial dirigido a resguardar que la tramitación de acciones judiciales en su contra no puedan ser utilizadas para tornarlos funcionalmente dependientes de cualquier otro Poder del Estado o de la sociedad y a impedir las represalias arbitrarias o el bloqueo del ejercicio de sus funciones. De esta manera los jueces dispondrán de un fuero propio y de limitaciones a su detención o prisión anticipada, salvo por flagrante delito, con inmediata presentación ante el Tribunal competente.”) पनि हेर्नुहोस्।
- ६४ युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहितासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ५२। सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ५२-५३, ७५ (१); र कम्पेचे घोषणापत्रको धारा ११ र १२ पनि हेर्नुहोस्।

र कुनै पनि पक्राउ, थुना, तलासी वा अन्य उपायहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानूनका मापदण्डसँग पूर्णरूपमा मेल खानै पर्छ ।)

मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघनमा न्यायिक पीडन वा साँठगाँठ, न्यायिक भ्रष्टाचार, युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका अन्य अपराधहरूलाई उचित सीमा तथा कार्यविधिगत संरक्षणका अधीनमा रही फौजदारी उन्मुक्तिको अपवाद बनाइनुपर्छ ।

जस्तो कि, मानवअधिकार समितिले के भनेको छ भने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध अन्तर्गत, सार्वजनिक अधिकारीहरूले “राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत फौजदारी मानिएको कुनै गम्भीर उल्लंघनहरू” गरेमा राज्यहरूले “हुने गरेका केही आममाफी र कानुनी उन्मुक्ति र हर्जना अगावै पीडकलाई व्यक्तिगत जवाफदेहीताबाट छुटकारा दिन सक्दैनन्” र यस्ता उल्लंघनहरूका लागि उत्तरदायी भनेर आरोप लाग्न सक्ने व्यक्तिहरूको पदीय हैसियतले कानुनी जवाफदेहीताबाट उन्मुक्त हुने कुरालाई परिपुष्टि गर्न सक्दैन” ।^{६५}

भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको धारा ३०(२) ले भ्रष्टाचारका कसुरका सम्बन्धमा निम्नानुसार उल्लेख गरेको छ :

हरेक राज्यपक्षले तिनको कानुनी प्रणाली र संवैधानिक सिद्धान्तबमोजिम, तिनको कार्य र सम्भावनाका सम्पादनका लागि सार्वजनिक अधिकारीहरूका कुनै पनि उन्मुक्ति तथा अधिकारक्षेत्रगत विशेषाधिकारबीच स्थापना र पालना गर्नुपर्ने आवश्यक भएमा यस महासन्धिबमोजिम स्थापित अपराधहरूको प्रभावकारी अनुसन्धान, अभियोजन तथा निरूपणका उपाय अपनाउनेछन् ।

६५ मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३१, पूर्व पादटिप्पणी १२, अनु १८ । दण्डहीनता विरुद्ध लड्ने कार्यमाफत मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने सिद्धान्तको अद्यावधिक फेहरिस्त (दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्त) का अनुच्छेद २२ र २७ (ग) UN Doc E/CN.4/2005/102/Add.1 (2005) पनि हेर्नुहोस् । यी सिद्धान्तहरू, उदाहरणका लागि, मानवअधिकार परिषद् संकल्पलेख ९/११ (२००८) र महासभाको प्रस्ताव ६८/१६५ (२०१३) मा सत्यको अधिकारका सिलसिलामा सान्दर्भित भएका छन् ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिककले भ्रष्टाचार र यस्तै खालका गम्भीर अपराधहरूका सम्बन्धमा न्यायाधीश उपरको कुनै पनि फौजदारी उन्मुक्ति खोसिनुपर्छ भनेर उल्लेख गरेको छ।^{६६}

मानवअधिकारको उल्लंघन वा भ्रष्टाचारबाहेकका अन्य परिस्थितिमा न्यायाधीशलाई फौजदारी कारवाहीप्रक्रियाको जोखिममा राख्ने कुराले “न्यायिक प्रक्रियामा अनुचित वा अनपेक्षित हस्तक्षेप” को सम्भावनाको सिर्जनाद्वारा तिनको स्वतन्त्रता र निष्पक्षतालाई नै कमजोर बनाउँदछ।^{६७}

भ्रष्टाचारमा न्यायाधीशलाई अभियोजन गरिएका असङ्ख्य उदाहरण छन्। केही अपवादजनक भए पनि मानवअधिकारको उल्लंघनमा संलग्नता वा साँठगाँठ गरेको कुरामा पनि न्यायाधीशलाई फौजदारी अभियोजन गरेका उदाहरणहरू पनि छन्।^{६८}

सत्यको अधिकार

परिपूरणको एउटा तत्वको रूपमा रहेको “सन्तुष्टि” को रूपमा पीडितको सत्यको अधिकार रहेको हुन्छ। उदाहरणको लागि, उपचार तथा परिपूरणको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त तथा मार्गदर्शनको धारा २२ (ख) ले उपयुक्त हुने ठाउँमा सन्तुष्टिमा “तथ्यहरूको प्रमाणीकरण र सत्यको खुलासा गर्दा पीडित,

६६ युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु. ९१; युएन एसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहितासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ५२। यसैगरी सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु ७९ हेर्नुहोस्। उन्मुक्ति हटाउने सम्बन्धी कार्यविधिगत पक्षका सम्बन्धमा तल पृष्ठ ७६-७९ हेर्नुहोस्।

६७ उदाहरणका लागि, युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १, २ र ४; स्वच्छ पुर्पक्षको अफ्रिकी सिद्धान्त, धारा क.४ (ढ) हेर्नुहोस्।

६८ उदाहरणका लागि, संयुक्त राज्य अमेरिका विरुद्ध अल्स्टोट्टर र अन्य (“नुरेम्बर्ग न्यायको मुद्दा”) टी. डब्लू. सी. १ (१९४८) र म्याथ्यु लिप्पम्यान, “सेतो गुलाफ : तेस्रो जर्मन राष्ट्रमण्डलमा न्यायाधीशहरू र न्याय” को टिप्पणी, १५ अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कनेक्टिकट जर्नल ९५ (२०००), पृष्ठ १६५-१८९ १८६-१९३, २०५-२०६; इत्योर्न्ड ब्याकेनबर्ग, “पूर्वी जर्मन साम्यवादी शासनको अवसानपछि कानूनव्यवसायीको उन्मूलन” २० कानून तथा सामाजिक छानबिन २२३ (१९९५), पृष्ठ २२८-२३२; ब्युनोस एयर्स हेराल्ड, “मेन्डोजा : न्यायाधीशहरूको पुर्पक्ष आज सुरु हुन्छ” (१७ फ्रेब्रुअरी २०१४), <http://www.buenosairesherald.com/article/152297/mendoza-trial-of-the-judges-begins-today> हेर्नुहोस्।

पीडितका नातेदार, साक्षी, वा पीडितका लागि सहयोगी वा थप उल्लङ्घनका घटना रोक्ने मद्दतकारी हस्तक्षेप गर्ने व्यक्तिहरूको सुरक्षा एवं हितमा थप नोक्सान वा डरत्रास नपुऱ्याउनेसम्मको हदको सत्यको पूर्ण तथा सार्वजनिक खुलासा” हुनुपर्ने उल्लेख गरेको छ। सत्यको अधिकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार अदालतहरू र संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिले समेत मान्यता दिएका छन्।^{६९}

दण्डहीनता विरुद्ध लड्ने कार्यमार्फत मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तको अद्यावधिक फेहरिस्त (“संयुक्त राष्ट्रसंघीय दण्डहीनता सिद्धान्त”) र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मापदण्ड तथा विधिशास्त्रले पनि जघन्य अपराधहरू सम्बन्धी विगतका घटनाको सत्यता र ती अपराधहरूको पीडनमा व्यापक र सुनियोजित उल्लङ्घनलाई डोऱ्याउने परिस्थिति र कारण जान्न पाउने अधिकार” लाई मान्यता दिएका छन्। सत्यको अधिकार अन्तर्गत पीडित र तिनका परिवारको उनीहरूलाई असर पार्ने उल्लङ्घनहरूको परिस्थिति जान्न पाउने र वृहत समाजलाई यसको इतिहास जान्ने र सम्झन पाउने अधिकार समाविष्ट रहन्छ जसले भविष्यमा त्यस्ता उल्लङ्घनका घटनाहरू पुनः दोहोरिन सक्ने अवस्थाबाट बचाउँछ।^{७०}

दण्डहीनता सम्बन्धी सिद्धान्तले स्वतन्त्र तथा प्रभावकारी न्यायापालिकाद्वारा कानुनी कारवाहीको सिलसिलामा पीडितलाई उपचार तथा परिपूरण र पीडकलाई उत्तरदायी बनाउने तथ्यठम्याइको प्रक्रियालाई पीडित तथा समाजको सत्य जान्न पाउने अधिकारको साक्षात्कारको अपरिहार्य अङ्गको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ। साथसाथै, न्यायपालिकाको भूमिकालाई गैरन्यायिक प्रक्रियाबाट पूर्णता दिन सकिन्छ (तर कदापि प्रतिस्थापित गर्न सकिँदैन)। उदाहरणको लागि, “समाजले व्यापक र सुनियोजित रूपमा गरिएको जघन्य अपराधको पीडा भोगेको समाजहरूले ती उल्लङ्घनहरूको तथ्य स्थापित गर्नका लागि सत्य आयोग वा अन्य छानविन आयोगको स्थापनाबाट

६९ उदाहरणका लागि ईसीटीएचआर (बृहत् कार्यकक्ष), एल-मास्री विरुद्ध पूर्व युगोस्लाभ म्यासेडोनिया गणतन्त्र, App. No. 39630/09 (13 December 2012), अनु १९१-१९४; आएएमसीटीएचआर, गोम्स लुन्ड र अन्य (“गुएरिल्हा डू अराड्डुआइए”) विरुद्ध ब्राजिल, Series C No. 219 (24 November 2010), अनु. २००; मानवअधिकार परिषद्, सत्यको अधिकारसम्बन्धी प्रस्ताव, ९/११ (२००८), १२/१२ (२००९) र २१/७ (२०१२); र सत्यको अधिकारसम्बन्धी महासभाको प्रस्ताव ६८/१६५ (२०१३)।

७० दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्त, पूर्व पादटिप्पणी ६५, सिद्धान्त २-४।

खास स्वरूपमा फाइदा लिन सक्छन् जसले गर्दा सत्य यकिन हुन सक्छ र प्रमाण लोप हुने कुरा जोगिन्छ” ।^{७१}

तथ्यको सार्वजनिक ठम्याइको नतिजा दिने परिच्छेद ३ र ४ मा वर्णन गरिएका सबै जवाफदेहीता प्रक्रियाले सत्यको अधिकार साक्षात्कार वा प्रत्यक्षीकरणका लागि केही हदसम्म योगदान गर्दछन् । सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा सत्य आयोगहरूको विशेष उपयोगिताका बारेमा परिच्छेद ५ मा अलग्गै सम्बोधन गरिएको छ ।

^{७१} दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्त, सिद्धान्त ५ ।

३. जवाफदेहीता निकायहरू

परिचय

न्यायिक आचरण सम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्त, जसले सारवान सिद्धान्त अर्न्तगत “कार्यान्वयन”सम्बन्धी एउटा छोटो खण्ड समावेश गर्दै भनेको छ : “तिनका अधिकारक्षेत्रमा यसअगावै त्यस्ता संयन्त्र अस्तित्वमा छैनन् भने न्यायिक पदको प्रकृतिका कारणले राष्ट्रिय न्यायालयहरूले यी सिद्धान्तहरूलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ”। बैङ्गलोर सिद्धान्तका कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार निकाय, न्यायिक सदाचार समूहले *न्यायिक आचरणका बैङ्गलोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू (बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू)* जारी गर्दा सन् २०१० मा यो प्रावधानको विस्तार गरेको थियो।

बैङ्गलोर सिद्धान्त, बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मापदण्ड र विधिशास्त्रले न्यायिक जवाफदेहीता निकायहरू, न्यायाधीश विशेष र सिङ्गो न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको जगर्ना गर्नका लागि, आफैमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्।^{७२}

यस परिच्छेदमा निम्न संयन्त्रहरूका बारेमा छलफल गरिएका छन्:

- पुनरावेदन वा न्यायिक पुनरावलोकनका माध्यमबाट भएका निर्णयहरूको पुनरावलोकन

७२ बैङ्गलोर सिद्धान्त, प्रस्तावना; बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू; मानवअधिकार समिति, भियतनामसम्बन्धी निष्कर्षणत्मक टिप्पणी, UN Doc CCPR/CO/75/VNM (2002), अनु. १०; युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ५४-५५, ९०-९३, १२३, १२५; युरोपेली परिषद, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ६९; विधायिकी सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (१९९८), धारा ६ (१); सीसीजेई न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र (म्याग्नाकार्टा) (२०१०), धारा ६; आईएमसीटीएचआर, संवैधानिक अदालत विरुद्ध पेरू, Series C No. 71 (31 January 2001), अनु. ७४, चोक्रोन चोक्रोन विरुद्ध भेनेजुएला, Series C No. 227 (1 July 2011), अनु. ९९ र न्यायको सर्वोच्च अदालत (क्वेइन्टिना कोइलो र अन्य) विरुद्ध इक्वेडोर, Series C No. 266 (23 August 2013), अनु. १४५; युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. २९-३२।

- न्याय परिषदहरु
- अदालतहरु समक्ष देवानी तथा फौजदारी पुर्पक्ष
- संसदीय कार्यविधीहरु
- तदर्थ न्यायाधिकरणहरु
- भ्रष्टाचारविरोधी निकायहरु
- नागरिक समाजबाट अनुगमन र प्रतिवेदन
- राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरु
- पेसागत सङ्गठनहरु
- अन्तर्राष्ट्रिय जवाफदेहीता संयन्त्रहरु

अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मापदण्डहरूले न्यायिक बर्खासी वा अन्य प्रकारका न्यायिक अनुशासनका सम्बन्धमा अति विशिष्ट औपचारिक र प्रतीकात्मक कार्यबाहेक र कुनै सारवान भूमिका नहुने गरी बाहेक कार्यपालिकाको कुनै भूमिका हुन नहुने कुरालाई मान्यता दिएका छन्।^{७३}

पुनरावेदन वा न्यायिक पुनरावलोकनका माध्यमबाट निर्णयहरूको

पुनरावलोकन

गलत तर असल नियतबाट गरिएको कुनै न्यायिक निर्णयको परिणामस्वरूप कुनै व्यक्तिले क्षतिको भागीदार बन्नु परेको अवस्थामा प्रमुख जवाफदेहीता संयन्त्र भनेको उपल्लो अदालतबाट निर्णयको पुनरावलोकन गरि निर्णय उल्ट्याउनु वा

७३ राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, अनु. ८८; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. २०; न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको आईवीए न्यूनतम मापदण्ड, धारा ४(क)। यूएनओडीसी मार्गनिर्देशिका (पूर्व पादटिप्पणी ११) ले राज्यहरूलाई न्यायाधीशलाई निजका पदबाट हटाउने अधिकार स्वतन्त्र निकायमा निहित राख्ने कुरा विचार गर्न सिफारिस गरेको छ तर के टिपोट गरेको छ भने राष्ट्रप्रमुख वा विधायिका प्रमुखलाई न्यायाधीश हटाउने शक्ति रहेमा त्यसका लागि “असल अभ्यासहरूले त्यस्तो अधिकारको प्रयोग न्यायाधीशलाई अनुशासनमा राख्ने शक्ति भएको स्वतन्त्र निकायबाट सिफारिस भएमा मात्र गरिनुपर्छ” भन्ने औल्याएका छन् (अनु ७६)।

उच्चतम अदालतको निर्णयको हकमा आफ्नो पहिलेको निर्णय उल्ट्याउनु हो।^{७४} यसले केही निश्चित मामिलामा पीडितको उपचार र परिपूरणको अधिकारलाई पूर्णतः कार्यान्वयन गर्नका लागि क्षतिपूर्तिजस्ता अतिरिक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने राज्यको दायित्वलाई बाहेक गर्दैन।^{७५}

न्यायपरिषद्

अधिकांश अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले जवाफदेहीताका अन्य संयन्त्रको सम्भावनालाई ठाडै इन्कार नगरेका हुनाले, न्यायाधीशहरूलाई उत्तरदायी बनाउनमा पूर्ण भूमिका नभए पनि स्वतन्त्र न्यायपरिषद् वा यस्तै तरिकाले गठन गरिएका निकायको प्रमुख भूमिका हुने कुरालाई जोड दिन्छन्।

बैङ्लोर सिद्धान्तको प्रस्तावनाले के उल्लेख गरेको छ भने “न्यायाधीशहरू आफ्ना आचरणका लागि न्यायिक मापदण्ड कायम गर्न स्थापित उचित स्वतन्त्र र निष्पक्ष संस्था उपर उत्तरदायी हुन्छन् भन्ने अग्रिम अनुमान गर्दछ।”^{७६}

न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले न्यायिक भ्रष्टाचार वा अन्य गलत कार्य गर्ने न्यायाधीशलाई उत्तरदायी बनाउने संयन्त्र पुरै वा बहुमत न्यायाधीश नै रहने र अतिरिक्तमा कानूनव्यवसाय वा कानुनी प्राज्ञिकहरूको अल्पसंख्यामा प्रतिनिधित्व रहने खालको हुनुपर्छ तर

७४ बैङ्लोर कार्यान्वयनका उपायहरू, अनु ९.३; सीसीजेई, राय नम्बर १८ पूर्व पादटिप्पणी २७, अनु २३ र ३७; सीसीजेई, न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र, धारा २१।

७५ उदाहरणका लागि, आईसीसीपीआरको धारा २ अन्तर्गतका प्रभावकारी उपचारका लागि आम व्यवस्थाका अतिरिक्त, धारा ९(५) ले स्पष्ट रूपले “गैरकानुनी पक्राउ वा थुनछेकको पीडित भएको जुनसुकै व्यक्तिलाई क्षतिपूर्तिको अधिकार हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ र धारा १४ (६) ले स्पष्टतः न्याय अपयोजन (मिस क्यारेज अफ जस्टिस) का मामिलामा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ।

७६ यसैगरी, मानवअधिकार समिति, गणतन्त्र कङ्गोउपरको निष्कर्षणात्मक टिप्पणी, UN Doc CCPR/C/79/Add.118 (2000), अनु १४; ताजिकिस्तानउपरको CCPR/CO/84/TJK (2005), अनु १७; अर्मेनियाउपरको UN Doc CCPR/C/ARM/CO/2 (2012), अनु २१; आईएमसीटीएचआर, चोक्रोन चोक्रोन विरुद्ध भेनेजुएला, Series C No. 227 (1 July 2011), अनु. १६३; युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु ७१ हेर्नुहोस्।

सरकारका राजनीतिक अङ्गका प्रतिनिधिहरू (कार्यपालिका र विधायिका) लाई पूर्ण रूपमा बाहेक गरिनुपर्छ भनेका छन्।^{७७}

त्यसैगरी कैयौ अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मापदण्डहरूले बहुमत (कम्तीमा पनि) न्यायाधीशहरू (वा केही मामिलामा न्यायाधीशहरूको “सार्थक प्रतिनिधित्व” रहने स्वतन्त्र निकाय हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। सो निकायमा रहने न्यायाधीशको चयन अन्य न्यायाधीशहरूबाट लोकतान्त्रिक विधिबाट हुनुपर्छ र अनुशासनात्मक कारवाहीमा कुनै पनि राजनीतिक प्राधिकारी (राष्ट्रप्रमुख, कानून मन्त्री वा सरकारको कार्यपालिका वा व्यवस्थापिका तर्फका कुनै प्रतिनिधि लगायत) को सहभागिता रहनु हुँदैन।^{७८} आफ्नो लामो विश्वव्यापी अनुभवका आधारमा, आईसीजेले विश्वभरका मुलुकमा यस्ता संयन्त्रको स्थापना तथा सञ्चालनका लागि बारम्बार सिफारिस गर्दै आएको छ।

युरोपेली मानवअधिकार अदालतले न्याय परिषदहरू समक्षका अनुशासनात्मक कारवाहीका सम्बन्धमा “कम्तीमा पनि न्यायाधिकरणका मतदान गर्ने अध्यक्षसहित

७७ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु ८८, ११३ (अ); न्यायिक जवाफदेहितासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु ९३, १२६; न्यायिक स्वतन्त्रताका प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु ६०, ९८; लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गोको नियोगसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/8/4/Add.2 (2008), अनु ७५।

७८ बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १५.४; सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ७१ र ७७; सीसीजेई राय नम्बर १०, समाजको सेवामा न्यायपालिकाका लागि परिषदसम्बन्धी (२००७), अनु. १५-२४, ६३; युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु २७; युरोपेली न्यायाधीशहरूको विधानका लागि बडापत्र, धारा ५.१; सीसीजेई, न्यायाधीशहरूको महाधिकारपत्र, धारा १३; कम्पेचे घोषणापत्र, धारा ५ (ख); भेनिस आयोग, न्यायप्रणालीको स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रतिवेदन खण्ड एक न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रता, पूर्व पादटिप्पणी ६१, अनु. ३२, ४३, ८२ (४) र (६); पूर्वी युरोप, दक्षिण ककेसिया र मध्य एसियामा न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी ओएससीई क्याइव सिफारिसहरू (२०१०), अनु. ७, ९, २६; अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका प्रत्याभूति, अनु. २४१, २४४-२४६, २४९ (सिफारिस २६); न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको आईवीए न्यूनतम मापदण्ड, धारा ३१ (यद्यपि, आईवीए मापदण्डले अनुशासनात्मक निर्णयहरूमा विधायिकाको संलग्नतालाई विकल्पको रूपमा लिन्छ); आईसीजे, भ्रष्टाचारको निवारण तथा उन्मूलन तथा न्याय प्रणालीको निष्पक्षताको सुनिश्चित गर्ने सीआईजेएल नीतिगत कार्यढाँचा, पूर्व पादटिप्पणी २४, अनुसूची, पृ. १३३। न्यायाधीशहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संघ, न्यायाधीशको विश्वव्यापी बडापत्र, धारा ११; स्वच्छ पुर्पक्षको अफ्रिकी सिद्धान्तको धारा क.४ (प); र बेइजिङ उद्घोषपत्रको धारा २५ मा कायम राखिएका अझ गुणस्तरीय विचारहरू पनि हेर्नुहोस्।

कम्तीमा पनि आधा संख्या न्यायाधीशको हुँदा त्यो निष्पक्षताको सबल सूचक हुने” ठहराएको छ।^{७९}

यस विपरित, देहायका अवस्थाहरू युरोपेली महासन्धि अन्तर्गत अपरिहार्य हुने स्वतन्त्रता र निष्पक्षतासँग सुसङ्गत नहुने ठम्याएको छ:

- कार्यकारी वा विधायिकी प्राधिकारबाट सोभै नियुक्त गरिएका न्याय क्षेत्र भन्दा बाहिरका कर्मचारीको भारी बहुमतको निकायबाट कारवाहीको सुनुवाई हुने अवस्थाको;
- आधा सदस्यहरू न्यायाधीश नै रहनुपर्ने भए पनि अधिकांश न्यायाधीश (र न्यायाधीशइतर प्रतिनिधिहरू) यद्यपि कार्यपालिकीय वा विधायिकी प्राधिकारबाट नियुक्त भएको;
- अभियोजन सेवाको प्रमुख र कानून मन्त्री पदेन सदस्यको रूपमा समावेश गरिएको।^{८०}

न्यायपरिषद्मा न्यायाधीश नरहेका व्यक्तिहरूको समावेशीकरण, (सम्भवतः यो अत्यावश्यक छैन), ले अन्य सरोकारवालाहरूबाट मूल्यवान् परिपेक्ष्य थप गर्न सक्छ र जवाफदेहीता प्रक्रियाको स्वतन्त्रता र निष्पक्षताप्रति जनसाधारणलाई पुनर्विश्वास दिलाउन सक्छ।^{८१} तर, महत्वपूर्ण कुरा के छ भने यस्ता व्यक्तिहरू सरकारको कार्यपालिकीय वा विधायिकी अङ्गका सदस्य वा प्रतिनिधिहरू भने रहनु हुँदैन।^{८२}

७९ युरोपेली मानवअधिकार अदालत (ईसीटीएचआर), अलेक्जेन्डर वोल्बोभ वि. युक्रेन, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. १०९, ले कम्प्ट ब्यान लेउवेन र डे मेयेर विरुद्ध बेल्जियम, Series A No. 43 (Plenary judgment, 23 June 1981), अनु. ५८ मा उद्धृत।

८० ईसीटीएचआर, ओलेक्सान्डर वोल्बोभ वि. युक्रेन, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. ११०-११७।

८१ सीसीजेई राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. १९; इस्तानबुल घोषणापत्र, सिद्धान्त १४ र १५; अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका लागि प्रत्याभूति सुनिश्चितता (२०१३), अनु. २४४; युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. २९।

८२ सीसीजेई राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. १९, ३२; युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७१। न्यायमन्त्रीको संलग्नताको अनुपयुक्तताका बारेमा भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदा उपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ३१, ३३ साथसाथै यसको अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. ६२, ७१, ८०, ८२ हेर्नुहोस्।

युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदायी परिषद् (सीसीजेई) ले न्यायाधीशइतर सदस्यहरूको नियुक्ति गैरराजनीतिक प्राधिकारीबाट हुनुपर्ने सिफारिस गरेको छ, र तिनीहरू कदापि कार्यपालिकाबाट नियुक्त हुनु नहुने कुराको सुनिश्चिता गरेको छ; तिनीहरू कथं कदाचित संसद्बाट निर्वाचित हुने भए तिनको निर्वाचनका लागि “विपक्षीको पर्याप्त समर्थन चाहिने गरी गुणस्तरीय बहुमत”बाट हुने सर्त रहनुपर्ने र त्यसरी निर्वाचित हुने व्यक्तिहरू समाजका विविधता अनुकूल हुनुपर्छ भनेको छ।^{१५३}

युरोपेली परिषद्को कानुनमार्फत लोकतन्त्रका लागि युरोपेली आयोग (भेनिस आयोग) ले अल्बानियाको न्यायपालिकासम्बन्धी संवैधानिक संशोधनका सम्बन्धमा के टिप्पणी गरेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले “गुणस्तरीय बहुमत” (उदाहरणका लागि, ३/५, २/३ वा २/४ समर्थन) को खास सीमा नतोकेको र यो प्राथमिक रूपमा प्रत्येक राज्यले तय गर्ने कुरा हो। तथापि, भेनिस आयोगले परिषद्का न्यायेतर सदस्यका उम्मेदवारको मनोनयनको प्रक्रिया महत्वपूर्ण हुने र “व्यवस्थापिकाले नियुक्ति गर्ने अवस्थामा, स्वायत्त मनोनयन निकाय (विश्वविद्यालय, गैसस, बार एसोसिएसन, आदि) का पहलमा र न्यायपालिकाका सदस्यहरू रहेको न्यायिक नियुक्ति परिषद्बाट पुरा हुने गरी पारदर्शी र खुला मनोनयन प्रक्रिया” हुनुपर्नेमा जोड दिएको छ। मनोनयन प्रक्रियाले यस्तो माध्यमद्वारा, “संसदले अति योग्यतम उम्मेदवारहरू मध्येबाट छनौट हुने, र विलकुलै राजनीतिक नियुक्ति नभएको” कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ।^{१५४}

यसको सञ्चालनमा स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षतालाई थप प्रत्याभूत गर्नका लागि न्यायिक जवाफदेहीताका लागि जिम्मेवार निकायको आफ्नै बजेट तथा आफ्ना कामका लागि पर्याप्त जनशक्ति तथा वित्तीय स्रोतसाधन हुनुपर्छ।^{१५५}

८३ सीसीजेई राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. ३२।

८४ न्यायमन्त्रीको संलग्नताको अनुपयुक्तताका बारेमा भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदा उपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. १२-१७। साथसाथै यसको अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. ५४-६४ पनि हेर्नुहोस्।

८५ एसआरआईजेएल, न्यायपालिकाको जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ९३ र १२६।

खासखास मापदण्डहरूले न्यायपरिषद्द्वारा स्थायी अनुशासन अदालत गठन नगरेसम्म तिनका समकक्षी न्यायाधीशहरूले निर्वाचित गरेका परिषद्का सदस्यहरूभन्दा भिन्दै न्यायाधीशहरूको सार्थक प्रतिनिधित्व रहेको अनुशासन आयोगले कुनै पनि अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रिया सम्हाल्नुपर्छ।^{१६६}

विभिन्न मापदण्डहरूले उजुर लिन, न्यायाधीशबाट प्रतिक्रिया लिन, र उजुरलाई अनुशासन निकायसमक्ष पेश गर्नु पर्ने वा नपर्ने विषयमा विचार गर्नका लागि भिन्न निकाय वा व्यक्तिलाई कार्यभार दिनुपर्ने कुरा सुभाएका छन्।^{१६७} पूर्णतः आधारहीन चरित्रका अनुशासनात्मक कारवाही सम्बन्धी कार्यविधि न्यायाधीशले सामना गर्नु नपरोस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नमा यो प्रारम्भिक जाँच लक्षित छ।

न्यायपरिषद् वा यस्तै प्रकारका निकाय साँच्चै प्रतिनिधिमूलक र सोसँग आवश्यक विशेषज्ञता र परिप्रेक्ष्यता छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि, राज्यले, प्रतिनिधित्व हुन नसकेको मनासिब गुनासो रहेका ठाउँमा यसको सदस्यतामा महिला, अल्पसंख्यक वा सीमान्तकृत समूह (न्यायाधीश वा अन्य आम व्यक्ति) को प्रतिनिधित्वको बन्दोबस्त मिलाउने, छनौट वा निर्वाचनको कार्यविधिमा सक्षमता र निष्पक्षताको अरू सीमासर्त समावेश गर्ने जस्ता सुधारका लागि अग्रगामी उपायहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्छ।^{१६८}

६६ सीसीजेई राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. ६४।

६७ सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ६८; बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १५.३ र पादटिप्पणी १०; बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २५; युएनओडीसी पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७०। ओलेक्सान्डर वोल्कोभ विरुद्ध युकेन, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. ११५ मा ईसीटीएचआरले प्रारम्भिक छानबिनमा संलग्न रहेका न्याय परिषद्का सदस्यहरू नै तथ्यको निरूपण गर्ने निर्णयमा पनि सहभागी भएको कुराले तथ्यको सुनुवाइको निष्पक्षता पूर्वाग्रहको मनासिब धारणाबाट दुषित हुन पुगेको ठम्याएको छ।

६८ उदाहरणको लागि मानवअधिकार समिति, ज्याकोब्स विरुद्ध बेल्जियम UN Doc CCPR/C/81/D/943/2000 (2004); युएनएसआरआईजेएल, मेक्सिकोको नियोगको प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/17/30/Add.3 (2011), अनु. ९४ (१); अल्पसंख्यकको मामिलासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षक, न्यायप्रशासनमा अल्पसंख्यकहरू बारेको प्रतिवेदन, UN Doc A/70/212 (2015), अनु. ७९-९३, १०९-११०। आईसीजे, महिला र विश्वका न्यायपालिकाहरू : प्रमुख चुनौती र अवसरहरूको पहिचान (२०१४), अनु. २९ पनि हेर्नुहोस्।

राज्यहरूले न्यायपालिकाका सबै तहका न्यायिक अधिकारीहरू र तिनको वृत्तिविकासका सबै चरणको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने माध्यम विचार गर्नुपर्छ । उदाहरणका लागि केही पद निर्वाचनबाट र केही अदालतका खासखास तह वा उमेर समूहबाट पूर्ति हुने व्यवस्था हुन सक्छ ।

बढी कनिष्ठ तथा युवा न्यायाधीशहरूको समावेशीकरणले संयन्त्रमा सहभागिताको र न्यायपालिकाका सबै तहभर यसको सान्दर्भिकताको भावना बढाउन मद्दत पुग्छ, र कनिष्ठ र युवा न्यायाधीशहरूले त्यस्ता निकायको काममा नयाँ परिप्रेक्ष्य पनि ल्याउँछन् जसले वरिष्ठ सदस्यहरूका अनुभव र उनीहरूले हासिल गरेका बुद्धिमत्तालाई परिपूरकको काम गर्दछ । सङ्क्रमणका अवस्थाहरूमा बढी कनिष्ठ सदस्यहरूको समावेशिता सुनिश्चित गर्नु विशेष गरी महत्वपूर्ण हुन्छ, जहाँ न्यायपालिकाको वरिष्ठ तहमा पहिलाको सर्वसत्तावादी व्यवस्थासँग निकटस्थ भएर रहेका व्यक्तिहरूको संख्यात्मक भार बढी रहेको हुन्छ ।

केही मामिलाहरूमा, न्यायपरिषद् वा अन्य अनुशासनात्मक निकायहरूको अन्तिम निर्णय न्यायाधीशलाई हटाउन वास्तवमै औपचारिक सक्षमता सुम्पिएको, राष्ट्रप्रमुख (वा कार्यपालकीय वा विधायिकी अङ्गको त्यस्तै उच्च पदाधिकारी) को सिफारिस स्वरूप मात्र हुने गर्छ । संवैधानिक परम्परा वा अन्य अनौपचारिक अपेक्षाले राष्ट्रप्रमुखले अनुशासनात्मक निकायका सिफारिसलाई स्वतः कार्यान्वयन गर्ने अर्थ दिन्छन् भन्ने पनि यदाकदा वर्णन गरिन्छ । संवैधानिक प्रावधानले कार्यकारी वा विधायिकी अधिकारीसँग कुनै तजबिजी अधिकार नरहेको र केवल औपचारिक रूपमा मात्र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने प्रचलन रहेको भन्ने स्पष्ट गरेको ठाउँमा यो समस्यामूलक हुँदैन । तर, कुनै हदमा कानुनी रूपले लागू नगर्ने अभ्यास वा प्रथामा भर पर्ने प्रणालीमा भने यो कुराले, राष्ट्रप्रमुखले भ्रष्ट वा उल्लंघनमा साँठगाँठ गरेको स्पष्टै देखिएको न्यायाधीशलाई हटाउन इन्कार गर्ने वा अनुशासन निकायले त्यसको विरुद्धमा सिफारिस गरेमा अन्ततोगत्वा न्यायाधीशलाई हटाउन सक्ने भई न्यायाधीशलाई हटाउनमा कार्यकारी नियन्त्रणको जोखिम राख्छ । वास्तवमा, राष्ट्रप्रमुखबाट यस्ता अन्तरविरोधी निर्णयहरू भएका उदाहरणहरू छन्, यो केवल सैद्धान्तिक चासो मात्रै होइन ।^{५९} यसरी, आईसीजेको दृष्टिकोणमा, अन्तिम निर्णयको कार्यान्वयनका लागि सिद्धान्त वा व्यवहारमा अन्तरवस्तुमा कुनै तजबिजी

रहेको राजनीतिक निकायमा निर्भर नगर्ने प्रणालीबाटै न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र जवाफदेहीता राम्ररी सुनिश्चित भएका हुन्छन् ।

साधारण अदालतहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गत स्वच्छ पुर्पक्षको अधिकार तथा कानूनका दृष्टिमा समानताको सम्मान गर्नका लागि कुनै पनि न्यायिक प्रक्रिया सक्षम, स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष साधारण अदालतबाट सञ्चालित हुनुपर्छ । सामान्यतः न्यायिक मानवअधिकार उल्लंघन वा न्यायिक भ्रष्टाचारका पीडितहरू पनि क्षतिपूर्ति तथा उपचार एवं परिपूरणका अन्य स्वरूपहरूको माग गर्दै साधारण अदालतसमक्ष देवानी कारवाही अगाडि बढाउन सक्षम हुनुपर्छ । केही राष्ट्रिय प्रणालीहरूमा यस्तो कारवाही राज्यका विरुद्धमा मात्र चलाउन सकिन्छ, व्यक्तिविशेष न्यायाधीशका विरुद्धमा होइन भनेर यस अगाडि नै टिप्पणी गरिसकिएको छ ।

व्यक्तिविशेष न्यायाधीशहरूलाई आधारहीन हस्तक्षेप, डरत्रास वा हैरानीमा पार्नमा फौजदारी वा देवानी कानुनी प्रक्रियाहरूको दुरुपयोगलाई रोक्नका लागि राष्ट्रिय कानूनमा अभियोक्ता वा निजी पक्षहरूले फौजदारी वा देवानी कारवाही प्रक्रिया चलाउनुअगाडि न्याय परिषद् वा यस्तै स्वतन्त्र निकायहरूको पूर्वस्वीकृति लिनु पर्ने प्रावधान राख्न सक्छ ।^{९०}

केही देशहरूमा, सर्वोच्च अदालत वा अन्य उच्च अदालतहरूलाई तल्लो अदालतका न्यायाधीशहरूको हकमा अनुशासनात्मक वा पदबाट निष्कासन गर्ने कारवाही चलाउने पनि कार्यादेश दिइएको हुन सक्छ । केही मापदण्डहरूले अदालतहरूलाई सम्भाव्य अनुशासनात्मक निकायहरूका रूपमा सिफारिस गर्दागर्दै पनि कार्यपालिका वा विधायिकाले चलाउने कारवाही प्रक्रियाभन्दा अदालतले साँच्चै नै यसको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र स्वच्छता प्रत्याभूत गर्छ भन्ने कुरालाई निष्कर्षणात्मक तथ्यको रूपमा लिन हुँदैन । उदाहरणार्थ, अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालतले तल्लो अदालतका न्यायाधीशहरूको सन्दर्भमा चलाएको निष्कासन कारवाही प्रक्रियामा निष्पक्षताको सर्त पालन गर्नमा होन्डुरसको सर्वोच्च अदालत चुकेको पत्तो लगायो । पूर्व

९० युएनएसआरआईजेएल, न्यायपालिकाको जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु. ५२ । सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ५४, ७५ (१) पनि हेर्नुहोस् । कम्पेचे घोषणापत्रको धारा ११ (घ) र १२ पनि हेर्नुहोस् ।

राष्ट्रपति विरुद्ध 'कू'को विरोधमा गरिएको प्रदर्शनमा तिनको तथाकथित सहभागिता र 'कू' विरोधी अन्य कानूनसम्मत क्रियाकलापलाई अदालतले न्यायाधीशहरूको निष्कासनको आधार बनाएको थियो, यता अन्तरअमेरिकी अदालतले सर्वोच्च अदालत नै 'कू'मा महत्वपूर्ण रूपमा सरिक रहेको वा त्यसलाई समर्थन गरेको पायो, अतः निष्पक्ष देखिन आएन।^{११} अन्तर्राष्ट्रिय बार एसोसिएसनका लागि गरिएको ल्याटिन अमेरिकामा न्यायिक स्वतन्त्रता तथा जवाफदेहीतासम्बन्धी एक अध्ययनले हालसालै के अँल्याएको छ भने सर्वोच्च अदालतलाई दिइने यस्तो अनुशासनात्मक भूमिकाले न्यायपालिकामा रहन सक्ने कुनै पनि संस्थागत पूर्वाग्रह पुनरोत्पादन गर्न सक्छ र न्यायपालिकालाई आफ्ना सदस्यहरूको संरक्षणकारीका रूपमा “न्यायिक नैगमिकता” (जुडिसियल कर्पोरेटिज्म) लाई टेवा दिइएको बाहिरबाट अनुभूत हुन सक्छ।^{१२}

संसदीय कार्यविधि

व्यवहारमा, केही राज्यहरूले वरिष्ठ न्यायाधीशहरूलाई हटाउने जिम्मेवारी संसदीय निकायहरूलाई दिन्छन् भन्ने कुरालाई अनेकौं अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले मान्यता दिएका छन्।

प्रारम्भमा न्यायाधीशहरूलाई हटाउने अनियन्त्रित कार्यकारी तजबिजी अधिकार माथी अंकुश लगाउनलाई अवलम्बन गरिएको न्यायाधीशहरूलाई हटाउनका लागि संसद्को स्वीकृति चाहिने व्यवस्थाको केही मुलुकहरूमा लामो इतिहास छ।^{१३} तथापि, यिनै धेरै मापदण्डहरूले के पनि मान्दछन् भने आज संसदीय निकायको राजनीतिक चरित्र आफैले दुरुपयोगको अवस्था सृजना गर्दछ, र अन्य संयन्त्र (स्वतन्त्र न्याय परिषद्हरू वा अनुशासनात्मक न्यायाधिकरणहरू) ले बढी प्रभावकारी रूपमा न्यायिक स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्न सक्छ। न्यायाधीशकै इन्साफ गर्ने कुरामा निर्वाचित राजनीतिक निकायहरूले “स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरण” का रूपमा काम गर्न सक्षम हुन्छन् भन्ने सोचप्रति निश्चित सैद्धान्तिक असहमति रहेको पाइन्छ

११ आईएमसीटीएचआर, लोपेज लोन र अन्य विरुद्ध होन्दुरस, Series C No. 302 (5 October 2015), अन्. २२९-२३४।

१२ जेसिका वाल्स, “दुई धार भएको तरवार : ल्याटिन अमेरिकामा न्यायिक स्वतन्त्रता र जवाफदेहीता” (अन्तर्राष्ट्रिय बार एसोसिएसनको मानवअधिकार प्रतिष्ठान विषयगत कार्यपत्र नं. ५, अप्रिल २०१६), पृ. १५।

१३ राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ. १०५।

र यस्ता कारवाही प्रक्रियाको वास्तविक अभिलेखले व्यवहारमा सरोकारहरू बहन गर्दछ।^{९४} अझ, कुनै खास मुलुकमा यस्तो अधिकारको संसदले दुर्व्यवहार गरेको ताजा इतिहास छैन नै भने पनि राजनीतिक परिस्थिति तीब्रतर बदलिन सक्छ, र भावी सांसदहरूले निहित आशय वा स्वच्छतारहित पाराले शक्तिको अभ्यास गर्ने बढी चाहना राख्न सक्छन्।

न्यायपरिषद्बाट शुरु सुनुवाइ र ठहर भएर संसदीय समितिबाट पनि सुनुवाइ र ठहर भई संसद्को पूर्ण बैठकमा मतदान भएको, र उच्च प्रशासनिक अदालतबाट अन्तिम भएको अनुशासनात्मक निष्कासन कारवाही प्रक्रियाको परीक्षण गर्दा संसद्को पूर्ण बैठकको सन्दर्भमा युरोपेली मानवअधिकार अदालतले देहाय अनुसारको टिप्पणी गरेको छ :

समग्रमा, प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यहरूले के दर्साएका छन् भने पूर्ण बैठकको कार्यविधि तथ्य र कानुनको परीक्षण, प्रमाणको लेखाजोखा र तथ्यहरूको कानुनी वर्गिकरणका लागि उपयुक्त मञ्च थिएन। प्रत्येक अनुशासनात्मक मामिलामा तथ्य र कानुनका जटिल सवालहरू निर्धारण गर्ने कुराको कानुनी वा न्यायिक अनुभव नचाहिने, संसद्मा बस्ने राजनीतिज्ञको भूमिका सरकारद्वारा स्पष्ट पारिएको थिएन र महासन्धिको धारा ६ अन्तर्गतको न्यायाधिकरणको स्वतन्त्रता र निष्पक्षताका लागि आवश्यक शर्तहरूसँग सुसङ्गत भएको पुष्टि भएको थिएन।^{९५}

९४ उदाहरणका लागि, आईसीजे, “श्रीलङ्का : प्रधान न्यायाधीश डा. शिरानी बन्दारानायकेको महाभियोगलाई विश्वका न्यायाधीशद्वारा भर्त्सना” (२३ जनवरी २०१३); “युक्रेन : न्यायाधीशको बर्खासी र फौजदारी अभियोजनले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको नजरअन्दाज गर्छ” (२० मार्च २०१४); *La Independencia del Poder Judicial en Honduras (2004-2013)* (May 2014), पृष्ठ ३०; “माल्दिभ्स : सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको निष्कासन न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा घात (१८ डिसेम्बर २०१४); र “बोलिभिया : विधायिकी सभाद्वारा भएको संवैधानिक अदालतका न्यायाधीशहरूको बर्खासी र बलजपती राजिनामाको आईसीजे भर्त्सना गर्दछ” (८ जनवरी २०१५)। जस्तै: युएनएसआरआईजेएल, इक्वेडरको नियोगबारेको प्रतिवेदन UN Doc E/CN.4/2005/60/Add.4 (2005); आईएएमसीटीएचआर, संवैधानिक अदालत वि. पेरू, Series C No. 71 (31 January 2001), अनु ७७-८५ पनि हेर्नुहोस्।

९५ ईसीटीएचआर, ओलेक्सान्डर वोल्बोभ वि. युक्रेन, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. १२२। अदालतले सांसदहरूले विद्युतीय मतदान प्रणालीमा अनुपस्थित मित्र (सहकार) हरूको मत प्रयोगबाट कार्यविधिगत स्वच्छताको उल्लंघन गरेको ठहर गरेको छ (अनु. (१४१-१४७)।

यी कारणहरूले गर्दा केही अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले न्यायाधीशलाई हटाउने नहटाउने विषयमा कुनै पनि संसदीय कार्यविधिको सारवान भूमिकाको विरोध गरेका छन्।^{९६}

अर्काथरीले स्वतन्त्र न्याय परिषद् वा यस्तै निकायले अनुसन्धान पुरा गरी स्वच्छ सुनुवाइ गरेर हटाउने सिफारिस गरिसकेको छ भने मात्र संसदीय कार्यविधिलाई अनुमति दिइनुपर्छ भन्ने धारणा राख्छन्।^{९७}

थुप्रै संसदीय व्यवस्थाहरूमा कुनै दल वा अन्य राजनीतिक समूहले कार्यपालिका नियन्त्रण गर्ने साथसाथै बहुमत विधायिकी निकायहरूसमेत नियन्त्रण गर्ने कुरालाई मनन गर्दै केही मापदण्डहरूले न्यायिक निष्कासनका लागि थप गुणस्तरीय बहुमत-प्रायः दुई तिहाइ वा तीन चौथाइ मत चाहिने र/वा संसद् दुई सदनात्मक भए दुवैको मत आवश्यक हुने औल्याएका छन्।^{९८}

-
- ९६ उदाहरणका लागि, संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिले आईसीसीपीआरलाई अवलम्बन गर्दै, राज्यले सविधान वा अन्य कानूनान्तर्गत संसद्लाई न्यायाधीश हटाउन दिएमा “न्यायाधीशलाई हटाउनका लागि हुने कार्यविधि उपर उल्लेख्य नियन्त्रणको प्रयोग हुने” भन्दै न्यायाधीशलाई हटाउने विषयमा सरोकार जनाएको छ र “न्यायिक आचरण उपर संसदीयभन्दा न्यायिक सुपरिवेक्षण र अनुशासनको व्यवस्था गरी न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सुदृढीकरण गर्न राज्यहरूलाई सिफारिस गरेको छ : श्रीलङ्काको प्रतिवेदनको निष्कर्षात्मक टिप्पणी, UN Doc CCPR/CO/79/LKA (2003), अनु. १६। अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोगले, संरचनागत सरोकार र ज्यादतीको इतिहासलाई उद्धृत गर्दै अमेरिकाभर संसदीय महाअभियोग कार्यविधिको क्रमिक उन्मूलनको सिफारिस गरेको छ : न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका प्रत्याभूति (२०१३), अनु. २०२-२०५। युरोपेली क्षेत्रीय मापदण्डहरूले आमरूपमा, संसदले सारवान् वा एकपक्षीय रूपले निष्कासनमा निर्णय लिने प्रक्रियालाई प्रकारान्तरले इन्कार गर्दै निष्कासनलगायतका अनुशासन कारवाहीप्रक्रिया “स्वतन्त्र निकाय वा अदालत”बाट मात्र हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छन् (जस्तो: युरोपेली परिषद्, CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु ६९)। बेइजिङ उद्घोषपत्रले स्पष्ट रूपले संसदीय कारवाहीप्रक्रियालाई इन्कार गरेको छैन तर के टिपोट गरेको छ भने केही समाजमा “कार्यविधि अनुपयुक्त छ, कदाचित प्रयोग भैहाले निष्कासनका केही आधारलाई सम्हालनका लागि यो उपयुक्त होइन; र साह्रै गम्भीर कारणका लागि बाहेक यसको प्रयोगले दुरुपयोगमा पुऱ्याउँछ” (धारा २३)।
- ९७ जस्तो: बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १६.२; इस्तानबुल घोषणापत्र, सिद्धान्त १५; सिड्डी घोषणापत्र, पूर्व पादटिप्पणी ६१, धारा २६(ख); युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ७६। राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ.१०५-१११ पनि हेर्नुहोस्।
- ९८ राष्ट्रमण्डलको अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ.११०-१११ पनि हेर्नुहोस्।

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तले विधायिकाको कारवाही प्रक्रियालाई केवल राज्यका हकमा मात्र विशेष रूपले सम्बोधन गरेको छ र यस्तो कारवाही प्रक्रियामा स्वतन्त्र पुनरावलोकनको सिद्धान्त लागू हुन सक्दैन।^{९९} (तल पृष्ठ ६७-६९ हेर्नुहोस् : अफ्र नविन मापदण्ड र विधिशास्त्रले अहिले यस्ता मामिलाहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने निधो गरेका छन्।) स्वच्छ कारवाही प्रक्रिया र सुनुवाइ, न्यायाधीशका रूपमा तिनको कर्तव्य निर्वाह गर्नमा अनुपयुक्त भएको भन्दा बाहेक अन्य आधारमा निलम्बन वा निष्कासन गर्ने कुराको निषेध, र न्यायिक आचरणका स्थापित मापदण्डअनुसार कारवाही प्रक्रिया निर्धारित हुने अनिवार्यता लगायतका आधारभूत सिद्धान्तका अन्य प्रावधानहरू विधायिकामा हुने निलम्बन वा निष्कासन कारवाही प्रक्रियामा लागू हुन्छन्।^{१००}

विश्वभरको न्यायिक स्वतन्त्रता तथा सदाचारको अनुगमन र विश्लेषणको आफ्नो लामो अनुभवका आधारमा आईसीजे न्यायपालिका र अन्य सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँगको परामर्शमा निष्कासनका लागि आधार र कार्यविधिको निर्माणमा संसदीय निकायहरूको केही भूमिका हुने भए पनि न संसद् न त संसदीय समितिहरूले नै न्यायाधीशको व्यक्तिगत निष्कासन कारवाही प्रक्रियामा कुनै सारवान भूमिका खेल्न हुँदैन भन्ने दृष्टिकोण राख्छ।

तदर्थ न्यायाधिकरणहरू

राष्ट्रमण्डल अधिकारक्षेत्रहरूमा रहेका अभ्यासहरूको सन् २०१५ मा गरिएको एक अध्ययनले निष्कासनका आरोपित आधारहरूको छानबिन गरी कार्यपालिकाका लागि तत्कालै बाध्यकारी हुने वा अदालतबाट थप विचार गरिने विषय हुने गरी आवश्यकताअनुसार गठन गरिएका तदर्थ न्यायाधिकरणहरू न्यायिक निष्कासनका सबैभन्दा चर्चित संयन्त्रहरू रहेको पत्ता लगाएको छ। ती सबैजसो, कहिलेकाँही राष्ट्रमण्डलको अन्य अधिकारक्षेत्रबाट लिइएका, बहालवाला वा सेवानिवृत्त न्यायाधीशहरू रहेका पूर्णतः न्यायिक निकायहरू हुन्। नियुक्त गरिएका व्यक्तिहरू निष्पक्ष भए र कुनै मुद्दा वा सरकारको खास अङ्गसँग संलग्न भएका कसैसँग

९९. युएनबीपी जुडिसियरी धारा २०।

१००. युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १७-१९। उदाहरणको लागि आईएएमसीटीआर, सवैधानिक अदालत विरुद्ध पेरू, Series C No. 71 (31 January 2001), अनु. ७७-८५ पनि हेर्नुहोस्।

तिनको कुनै सम्बन्ध नभएमा, तदर्थ न्यायाधिकरणको सदस्यहरूको छनौटको लचकताले संवेदनशील परिस्थितिहरूमा निश्चित तटस्थता सुनिश्चित गर्नमा सहयोग पुग्न सक्छ; अर्कातिर, सदस्यको छनौट वा प्रक्रियामा अन्यथा नियन्त्रणको शक्ति कार्यपालिकालाई दिइएको अवस्थामा विशेषतः, बनोटको यही लचकताले प्रभाव र पूर्वाग्रहको जोखिम सिर्जना गर्छ।^{१०१}

यसको अध्ययन, र सान्दर्भिक विधिशास्त्रमा आधारित भएर, राष्ट्रमण्डल अध्ययनले कुनै खास मामिलाका लागि तदर्थ न्यायाधिकरण स्थापना गरिनु पूर्व, न्यायाधिकरण डाक्ने कि नडाक्ने भन्ने निर्णय लिनका लागि समेत विश्वास गरिएको तथ्यहरू र कानुनको प्रारम्भिक लेखाजोखा गर्ने क्षमतासहितको व्यक्ति वा निकाय (उदाहरणका लागि, न्याय सेवा आयोग) समक्ष न्यायाधीशले आरोपहरूको प्रतिवाद गर्ने प्रारम्भिक अवसर पाउनुपर्ने कुरा सिफारिस गरेको छ।^{१०२} अध्ययनले तदर्थ न्यायाधिकरणको पहल गर्ने तथा सदस्यहरू नियुक्त गर्नमा कार्यपालिकालाई अनुमति दिनेमा अन्तर्निहित दुरुपयोगको जोखिमलाई जोड दिएको छ।^{१०३} यसकारण, र धेरै वर्षसम्म विश्वभरका यस्ता प्रक्रियाहरू उपरका यसको आफ्नै अवलोकनमा आधारित भएर, आईसीजे तदर्थ न्यायाधिकरणहरूको गठन गर्नमा र नियन्त्रण गर्नमा कार्यपालिकाबाट यस्तो भूमिका सबै परिस्थितिमा अनुपयुक्त हुन्छ भन्ने ठान्दछ।

राष्ट्रमण्डल अध्ययनले धेरै मामिलामा तदर्थ न्यायाधिकरणले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने विशेष कार्यविधिहरूलाई परिभाषित गर्दै कुनै अग्रिम प्रावधान नराखिएको पनि टिपोट गरेको छ; दुरुपयोग र स्वेच्छाचारिता विरुद्ध संरक्षणस्वरूप, र स्वच्छताका आवश्यक तत्वहरू पूरै पालना (तल पृष्ठ ६२-७३ हेर्नोस्) का लागि स्वच्छ, पुर्पक्षको पूर्ण प्रत्याभूति र आफ्ना निर्णयका लागि न्यायाधिकरणले कारण खुलाउनुपर्ने अनिवार्यता समावेश गरी यस्ता न्यायाधिकरणहरूका लागि कार्यविधिका स्थायी नियमहरू अग्रिम रूपमै जारी गर्न सिफारिस गरिएको छ।^{१०४} यसै गरी, अन्य जवाफदेहीता संयन्त्रले जस्तै, कुनै पनि तदर्थ न्यायाधिकरण तथ्य र कानुन

१०१ राष्ट्रमण्डलको अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ. ९१-१०२ पनि हेर्नुहोस्।

१०२ ऐजन, पृ. ९५।

१०३ ऐजन, पृ. ९६-९७।

१०४ ऐजन, पृ. ९८-१००।

दुवै प्रश्नमा अदालत समक्ष पुनरावेदन वा अन्य स्वरूपका स्वतन्त्र पुनरावलोकनको विषय हुनुपर्छ (तल पृष्ठ ६७-६९ हेर्नुोस्)।^{१०५}

भ्रष्टाचार विरुद्धका निकायहरू

भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको धारा ३६ ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ :

हरेक राज्यपक्षले, आफ्ना कानुनी व्यवस्थाका मौलिक सिद्धान्तअनुसार, कानुनको कार्यान्वयनका माध्यमबाट भ्रष्टाचारको मुकाबिला गर्नमा विशेषज्ञता प्राप्त निकाय, निकायहरू वा व्यक्तिहरूको उपस्थिति सुनिश्चित गर्नेछन् । यस्ता निकाय, निकायहरू वा व्यक्तिहरूलाई, राज्यपक्षका कानुनी व्यवस्थाका मौलिक सिद्धान्तअनुसार, प्रभावकारी रूपमा र विना कुनै अनुचित प्रभाव तिनका क्रियाकलाप सम्पादन गर्न सक्षम हुने गरी, आवश्यक स्वतन्त्रता प्रदान गर्नुपर्नेछ । त्यस्ता व्यक्तिहरू वा त्यस्ता निकाय वा निकायहरूका कर्मचारीलाई तिनका कार्यसम्पादनका लागि उपयुक्त तालिम तथा स्रोतसाधन उपलब्ध गराइनुपर्नेछ।^{१०६}

सन् २००० मा न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषकले ग्वाटेमालाको भ्रमण (मिसन) गरी तयार गरेको प्रतिवेदनमा न्यायिक भ्रष्टाचारलाई सम्बोधन गर्न न्यायपालिका लगायतका संयन्त्र उपरका गुनासा वा उजुरको अनुसन्धान गर्ने, र अभियोजन शुरु गर्ने अधिकारसहितको स्वतन्त्र भ्रष्टाचारविरोधी निकाय स्थापना हुनुपर्छ भनेर सिफारिस गरेका छन् । उनले त्यस्तो निकाय “सबै सरकारी विभागहरूबाट स्वतन्त्र र अलग्गै अस्तित्वको संस्थापना हुनुपर्नेमा जोड दिएका छन्।^{१०७}

अन्य अपराधहरूका लागि गरिने अभियोजनमा जस्तै, प्रहरी वा अभियोजनका विशिष्टीकृत एकाइ वा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोगबाट उठान गरिने न्यायाधीश

१०५ ऐजन्, पृ. १००-१०२ ।

१०६ धारा ३६ अन्तर्गतकै निकाय हुन सक्ने तर त्यही हुनै भने नपर्ने भ्रष्टाचारविरुद्धको निकाय स्थापना गर्नेपर्ने धारा ६ को सर्त पनि हेर्नुहोस् ।

१०७ एसआरजेएल, ग्वाटेमालाको भ्रमण (मिसन) बारेको प्रतिवेदन, UN Doc E/CN.4/2000/61/Add.1 (2000), अनु. १६९ (च) ।

विरुद्धका कुनै पनि कारवाहीप्रक्रिया स्वच्छ पुर्पक्षका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसँग पूर्णरूपमा सुसङ्गत हुनु पर्दछ र अन्यथा तिनको स्वतन्त्रता बचाउनका लागि न्यायाधीशलाई प्रदत्त निर्दिष्ट संरक्षणको सम्मान गर्ने हुनै पर्छ। उदाहरणका लागि, यसमा अनुसन्धान थाल्न वा औपचारिक अभियोग दर्ता गर्दा वा अन्यथा कानुनी प्रक्रिया प्रारम्भ गर्दा न्यायपरिषद् वा प्रधान न्यायाधीशबाट अनुमति लिनुपर्ने अनिवार्यता समावेश हुनु पर्दछ (तल पृष्ठ ७६-७९ पनि हेर्नोस्)।

नागरिक समाजबाट अनुगमन र प्रतिवेदन

सञ्चारमाध्यम, गैरसरकारी संस्था, बार एसोसिएसन र अन्य व्यक्तिगत तथा संस्थागत टिप्पणीकर्ता लगायत नागरिक समाजलाई तिनका अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको एक पक्षका हिसाबमा व्यक्तिविशेष न्यायाधीश र समग्रमा न्यायपालिकाको कामका सम्बन्धमा सार्वजनिक रूपमा जाहेर गर्ने र टिप्पणी गर्ने अधिकार हुन्छ।^{१०८}

तथापि, व्यवहारमा भने पत्रकारहरू र नागरिक समाज संघसंस्थाले यी अधिकारहरूको अभ्यास गर्दा प्रायः अदालतको अवहेलना, निरोध आदेश वा गालीबेइज्जतीका मुद्दाका कारवाहीजस्ता जथाभावी रोकटोक र प्रतिशोधको सामाना गर्नुपर्ने हुन्छ। नागरिक समाजले गर्ने अनुगमन, जाहेरी तथा टीकाटिप्पणीउपरका अनुचित रोकटोकहरूले केवल त्यसमा सहभागी रहेका व्यक्तिहरूको अधिकारको उल्लंघन गर्ने मात्र नभई तिनले न्यायिक जवाफदेहीतालाई पनि नजरअन्दाज वा अवमूल्यन गर्दछन्। न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषकले औल्याएजस्तै “सञ्चारमाध्यम, नागरिक समाज र अन्य टिप्पणीकर्ताहरूका माध्यमबाट न्यायाधीशहरूको कार्यउपरका सार्वजनिक

१०८ उदाहरणको लागि स्वेच्छाचारी थुनासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यसमूह, राय, ठुलानी मासेको विरुद्ध स्वाजिल्यान्ड, UN Doc A/HRC/WGAD/2015/6 (2015), अनु २६-३०, ३६; विश्वव्यापी मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्नमा व्यक्ति, समूह र समाजका अङ्गहरूको अधिकार तथा जवाफदेहीता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (मानवअधिकार रक्षकको लागि घोषणापत्र), धारा ६, ९(३) (ख), १२; ईटीसीएचआर (बृहत् कक्ष), मोरिस विरुद्ध फ्रान्स App. No. 29369/10 (23 April 2015); ईटीसीएचआर, मुस्ताफा एडोङन र अन्य विरुद्ध टर्की, App. Nos 346/04 and 39779/04 (27 May 2014)।

निगरानी र टिप्पणी”ले न्यायिक जवाफदेहीताको एक प्रणालीकै रूपमा “अमूल्य भूमिका” खेल्दछन्।^{१०९}

यसै गरी बैङ्गलोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरूले “न्यायिक कार्यसम्पादनको वैध सार्वजनिक आलोचना जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने एक साधन/माध्यम” हो भनेर सुनिश्चित गरेको छ र यसै गरी, “अदालतहरूका त्यस्ता आलोचना रोक्नका लागि न्यायाधीशले सामान्यतः फौजदारी कानूनको प्रयोग र मानहानीको कारवाहीलाई त्याग्नुपर्छ” भनिएको छ।^{११०}

राष्ट्रमण्डल मापदण्डहरूले पनि “न्यायिक कार्यसम्पादनको वैध सार्वजनिक आलोचना जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने एक साधन/माध्यम” हो र “फौजदारी कानूनको प्रयोग र मानहानीको कारवाहीलाई न्यायिक क्रियाकलापको वैध सार्वजनिक आलोचना रोक्नका लागि प्रयोग गर्न नहुने” भन्ने निष्कर्ष निकालेको छ।^{१११}

यसै गरी मानवअधिकार समितिले पनि “अभिव्यक्तिका रूपहरूको भिनो तथ्य नै सार्वजनिक व्यक्तित्वको/अनुहारको निन्दा र सजाय लादने कुराका लागि पर्याप्त पुष्ट्याइँ होइन” र “सबै सार्वजनिक व्यक्तित्व/अनुहारहरू” र संस्थापनाहरू “वैधानिक तवरले आलोचनाका विषय” हुन्, र त्यसैअनुसार “सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको प्रतिष्ठाको संरक्षण” सम्बन्धी कानूनका बारेमा सरोकार व्यक्त गरेका छन् भन्ने ठम्याएको छ।^{११२}

१०९ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७ अनु. ५५, ७३, ८९। संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (“युएनडीपी”), सबैलाई न्याय प्रवाह गर्नका लागि पारदर्शी र उदरदायी न्यायपालिका (२०१६), परिच्छेद ५ पनि हेर्नुहोस्।

११० उदाहरणको लागि बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, अनु. ९.५। युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ८१ पनि हेर्नुहोस्। र, जोफ्री रोबर्टसन, “न्यायिक स्वतन्त्रता : केही वर्तमान समस्याहरू” (अन्तर्राष्ट्रिय बार एसोसिएनको मानवअधिकार प्रतिष्ठान विषयगत कार्यपत्र नम्बर ४, जून २०१४), पृ. २३-२४।

१११ संसदीय सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (१९९८), धारा ६ (१) (ख); सरकारका तीन अङ्गसम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) सिद्धान्त (२००३), धारा ७ (ख)।

११२ मानवअधिकार समिति, आमटिप्पणी नम्बर ३४, धारा १९ : विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, UN Doc CCPR/C/GC/34 (2011), अनु ३८।

राज्यहरूलाई सबै गालीबेइज्जतीलाई निरपराधीकरण गर्न प्रोत्साहित गर्दै समितिले कुनै पनि मामिलामा गालीबेइज्जती सम्बन्धी जुनसुकै चरित्रका सबै कानूनहरूले सत्य र सार्वजनिक हितका बचाउहरूलाई समावेश गर्नुपर्छ र तिनको प्रकृतिले नै सत्यापनका विषय नबन्ने अभिव्यक्तिका स्वरूपहरूमा लागू हुनु हुँदैन, र अति गम्भीर मामिलामा मात्र फौजदारी कानूनको अवलम्बनलाई अनुमति दिनुपर्छ र “कैदको सजाय कदापि उपयुक्त होइन” भन्ने कुरामा जोड दिएको छ।^{११३} आईसीजे पनि सबै राज्यहरूले गालीबेइज्जतीका सबै स्वरूपलाई पूर्णतः निरपराधीकरण गर्नुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण राख्दछ।

न्यायिक सदाचारको अनुगमन, लेखाजोखा, जाहेरी र टिप्पणी गर्ने कुरा आंशिक रूपमा राज्यहरूका लागि अभूत अगावैबाट आमरूपले लागू हुने देहायका जस्ता निश्चित सकारात्मक दायित्वहरूमा पनि निर्भर गर्छ :

- सामान्यतः, सबै देवानी तथा फौजदारी सुनुवाइहरू सञ्चारमाध्यम र सर्वसाधारणका लागि खुला राख्ने, र केही अपवादहरूको अधीनमा रही सबै ठहरहरू सार्वजनिक गर्ने कुरालाई सुनिश्चित गर्ने दायित्वले सञ्चारमाध्यम, नागरिक समाजका संघसंस्था, प्राज्ञिक वर्ग, र अन्य इच्छुक व्यक्तिहरूलाई खासखास पुर्पक्षको अनुगमन गर्न र समग्र न्यायप्रणालीकै सुव्यवस्थित अनुगमन र विश्लेषण गर्न सक्षम बनाउँछ।^{११४}
- कुनै राज्यको भौगोलीक सिमाको अधिनमा नरहि मौखिक, लिखित वा छापा वा निजको छनौटका कुनै पनि अन्य माध्यमबाट सबै प्रकारका सूचना र सोचहरू खोज्ने, प्राप्त गर्ने र बाँड्ने स्वतन्त्रतालगायतको प्रत्येक व्यक्तिको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकारले सञ्चारमाध्यम, नागरिक समाजका संघसंस्था र प्राज्ञिक जगतलाई न्यायपालिका र यसका क्रियाकलापका बारेमा अधिकार प्राप्त अधिकारीहरूबाट

११३ ऐजन, अनु ४७, जहाँ समितिले के पनि उल्लेख गरेको छ भने “कम्तीमा पनि सार्वजनिक व्यक्तित्वहरूका हकमा विना दुरासय त्रुटिवश प्रकाशित हुन गएको गैरकानुनी असत्य कथनका लागि दण्डित वा अन्यथा अर्थ लाउने कुरालाई विचार गरिनुपर्छ” ।

११४ जस्तै: आईसीसीपीआर, धारा १४ (१) हेर्नुहोस् ।

विश्लेषणको लागि एकआपसमा सूचना आदान प्रदान गर्न तथा तुलना गर्न र तिनका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू सरकारी अधिकारीहरू तथा बृहत्तर भावक (श्रोता, पाठक, दर्शक) हरूसँग सञ्चार गर्नमा सबल बनाउँछ;^{११५}

- हरेक व्यक्तिको सङ्गठनको स्वतन्त्रताको अधिकारले नागरिक समाजलाई औपचारिक वा अनौपचारिक संघसंस्था निर्माण गर्न; तथा अनुगमन, विश्लेषण, तथा वकालतको मात्रा र प्रभावकारिता बढाउनका लागि सबल बनाउँछ।^{११६}

न्यायपालिका र निश्चित न्यायाधीश विशेषउपर उजुरी गर्ने र टीकाटिप्पणी गर्ने नागरिक समाजको अधिकारमा कुनै पनि रोकटोकको औचित्य साबित गर्ने भार राज्यमा रहन्छ; यस्ता रोकटोक वा बन्देज मान्य हुनका लागि अङ्कुशरहित तजबिज नरहेको, छरितो र सार्वजनिक रूपले उपलब्ध हुने स्वरूपको “कानूनद्वारा प्रबन्ध गरिएको” लगायतका सीमासर्तका शृङ्खलासँग मिल्दो हुनै पर्छ; वैध प्रयोजनका लागि बन्देज लगाइएको (त्यो के भने, अदालतको अवहेलनाको प्रकारको बन्देजका लागि क्रमबद्ध कारवाही प्रक्रियाको पालना गरिएको हुनुपर्छ); र बन्देजले प्रत्युक्ति दिन खोजेको निश्चित त्रासका सम्बन्धमा आवश्यकता र समानुपातिकता र बन्देजको असर कठोर जाँचसँग मेल खाने हुनुपर्छ।^{११७} न्यायिक भ्रष्टाचार वा मानवअधिकारको उल्लंघनमा न्यायिक साँठगाँठ वा मिलेमतोको बारेमा उचित उजुरी गर्ने वा आलोचना गर्ने कुराबाट नागरिक समाजलाई रोक्नमा लक्षित, वा यस

११५ उदाहरणको लागि आईसीसीपीआर, धारा १९ (२), र मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३४, पूर्व पादटिप्पणी ११२, अनु १८-१९, सूचनाको पहुँचको अधिकारबारे; संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्त, “सबै मानवअधिकारको प्रचलनमा भ्रष्टाचारको प्रतिकूल प्रभावसँग मुकाबिला गर्ने सर्वोत्तम अभ्यासहरू”, UN Doc A/HRC/32/22 (15 April 2016), अनु. १३१; मानवअधिकार रक्षक घोषणापत्र, पूर्व पादटिप्पणी, १०८, धारा ६, ९ (३) (ख), १२ हेर्नुहोस्।

११६ उदाहरणको लागि आईसीसीपीआर, धारा २२ (१) हेर्नुहोस्।

११७ उदाहरणको लागि सञ्चारमाध्यम र सुनुवाइमा सर्वसाधारणको पहुँच सम्बन्धी अपवादात्मक व्यवस्था सम्बन्धी आईसीसीपीआर, धारा १४ (१), मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३४, पूर्व पादटिप्पणी १२२, अनु. २२, ३१, ३३-३५ (मानहानि जस्ता रोकटोक सम्बन्धी व्यवस्थाका लागि अनु. ४७ पनि हेर्नुहोस्); मानवअधिकार समिति, दिस्सानायके विरुद्ध श्रीलङ्का, UN Doc CCPR/C/93/D/1373/2005 (2008), र गालिना यौब्लो विरुद्ध बेलारूस, UN Doc CCPR/C/110/D/1903/2009 (2014), अनु ९.३ र ९.५ हेर्नुहोस्।

सन्दर्भमा असमानुपाती वा अन्यथा पुष्टिविनाका वा निराधार असर दिने उपायहरू यी अपरिहार्य सर्तसँग बाधिन पुग्छन् ।

युरोपेली मानवअधिकार महासन्धिले स्पष्ट रूपले “न्यायपालिकाको अख्तियारी र निष्पक्षता कायम राख्नका लागि” अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता बन्देजको विषय बन्न सक्ने प्रावधान गरेकोमा, उदाहरणस्वरूप, युरोपेली मानवअधिकार अदालतको विशिष्ट कार्यकक्षले निम्नानुसार भनेको छः

यद्यपि, मूलतः निराधार रहेका गम्भीर क्षति पुर्याउने खालका आक्रमणका मामिलाहरूबाहेक, न्यायाधीशहरू राज्यका मौलिक संस्थाका अङ्ग हुन भन्ने कुरालाई मनन गरी, केवल सैद्धान्तिक र सामान्य तरिकाले मात्र नभएर, अनुमतियोग्य सीमाभित्र उनीहरू व्यक्तिगत आलोचनाका विषय बन्छन् । तिनले पदीय हैसियतले काम गरेको बेला, उनीहरू साधारण नागरिकहरूको भन्दा फराकिलो सीमामा ग्राह्य आलोचनाको विषय बन्दछन् ।^{११८}

युरोपेली अदालतले यसै गरी (उदाहरणका रूपमा), न्यायप्रणाली वा व्यक्तिविशेष न्यायाधीशहरूको समाचार लेखे वा जाहेर गरे वा आलोचना गरेवापत पत्रकार,^{११९} कानुनव्यवसायी,^{१२०} कानुनका प्राध्यापक (साथसाथै तिनका सम्पादक र प्रकाशक)^{१२१} हरूलाई गरिएको सजायले युरोपेली महासन्धि अन्तर्गतको उनीहरूको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उल्लंघन गरेको ठहराएको छ ।

देवानी र फौजदारी मुद्दाहरू निरूपण गर्दा न्यायपालिकाले संविधान र राज्यपक्षले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्झौता दुवैको सम्मान गर्नुपर्ने आवश्यकतातर्फ जनसामान्यको ध्यानाकर्षण गर्ने लक्ष्य गरी “न्यायको आह्वान गरिएको” पोस्टर

११८ ईटीसीएचआर (बृहत् कक्ष), मोरिस वि. फ्रान्स, App. No. 29369/10 (23 April 2015), अनु. १३१ ।

११९ ईसीटीएचआर, जुलाई र एसएआरएल लिबरेसन वि. फ्रान्स, App. No. 20893/03 (14 February 2008) ।

१२० ईटीसीएचआर (बृहत् कक्ष), मोरिस वि. फ्रान्स, App. No. 29369/10 (23 April 2015) ।

१२१ ईटीसीएचआर, मुस्ताफा एडॉगन र अन्य वि. टर्की, App. Nos 346/04 and 39779/04 (27 May 2014) ।

प्रदर्शन गर्न स्थानीय अधिकारीहरूबाट एक व्यक्तिलाई निषेध गरेको एक मामिलामा मानवअधिकार समितिले प्रदर्शनको अनुमति दिन गरिएको इन्कारीले राज्यपक्षमा “न्यायप्रशासनका सम्बन्धमा निजको अभिमत बाँड्ने र अन्यका साथमा शान्तिपूर्वक भेलामा सरिक हुन पाउने अधिकार” उपर बन्देज लगाएको ठहर्‍यायो । समितिले के पनि टिपोट गर्‍यो भने “उक्त इन्कारी अधिकारीहरूले प्रदर्शनको उद्देश्यलाई अदालतको निर्णयहरूउपर नै प्रश्न उठाउने उद्देश्य राखेको र तसर्थ, निश्चित देवानी तथा फौजदारी मुद्दाहरूमा अदालतको आदेशलाई प्रभाव पार्न खोजेको थियो” । तर समितिले स्थानीय अधिकारीहरूले, व्यवहारतः, न्यायप्रशासनका सम्बन्धको सामान्य प्रकृतिको आलोचनाले अदालतको आदेशलाई कसरी, “अन्यको अधिकार वा ख्यातिको सम्मानको लागि, राष्ट्रिय सुरक्षाको संरक्षणको लागि वा सार्वजनिक शान्ति र अमनचैन, वा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकता”का लागि भन्ने आईसीसीपीआरद्वारा स्थापित वैधानिक लक्ष्यको प्रयोजनका लागि दोहोरो खतराको सवाल बनाउँछ भन्ने कुराको व्याख्या नगरेको पायो र समितिले आईसीसीपीआरअन्तर्गत व्यक्तिको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हनन भएको ठहर गर्‍यो ।^{१२२}

राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू

स्वतन्त्र राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूलाई स्वाभाविक रूपमै न्यायिक जवाफदेहीताका लागि सान्दर्भिक हुने विविधतायुक्त अख्तियारी प्राप्त हुन्छन् । यस्ता अख्तियारीहरूमा न्यायप्रशासनको सम्बन्धमा मुलुकको मानवअधिकारको अवस्थाको अनुगमन, सर्वसाधारण र सञ्चारक्षेत्रका साथै सरकारका अन्य अङ्गहरूको प्रतिवेदन गर्ने, र अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार निकायहरूसमक्ष मुलुकको मानवअधिकार अवस्था लगायत कानुन, नीति, र अभ्यास, उल्लंघनहरूको बारेमा प्रतिवेदन गर्ने, मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुकूल राष्ट्रिय कानुन, नीति तथा अभ्यासको मिलानको प्रवर्द्धनलगायतको प्रतिवेदन गर्ने आदि पर्दछन् । केही राष्ट्रिय

१२२ मानवअधिकार समिति, गालिना योबको विरुद्ध बेलारूस, UN Doc CCPR/C/110/D/1903/2009 (2014), अनु ९.२-९.७ । उदाहरणका लागि, लोभेल विरुद्ध अस्ट्रेलियाको अदालतको अवहेलनासम्बन्धी आदेशमा समितिले अनुबन्धको उल्लंघन नगरेको ठहर गरेको छ UN Doc CCPR/C/80/D/920/2000 (2004) ।

मानवअधिकार संयन्त्रहरूले उल्लंघन सम्बन्धी व्यक्तिगत उजुरहरू लिने, छानबिन गर्ने, र कहिलेकाँही उपचारहरूको आदेश दिने कार्यादेश पाएका हुन्छन् ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालयले के पाएको छ, भने:

अदालतहरू र न्यायपालिकाले सामान्यतः राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रको निगरानीबाट छुट पाउँछन् । अदालतहरू, र तिनमा सेवा गर्ने न्यायाधीशहरूसँग कानुनको शासनको पूर्ण सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि अत्यावश्यक स्वतन्त्रता हुन्छ । कानुनको शासनको सम्मानले अदालतहरूको पुनरावेदन र पुनरावलोकनमा प्रशासनिक निकायहरू रहन नहुने कुराको माग गर्दछ । तर यस कुराले अदालतका क्रियाकलापको अनुगमन तथा प्रतिवेदन गर्न, र अदालती प्रक्रियामा मानवअधिकारका सिद्धान्तको अवलम्बनमा सुधार गर्ने वा न्यायिक कारवाहीको अनुचित विलम्बलाई हटाउने अर्थमा स्वतन्त्र सिफारिस गर्नलाई रोक्दैन ।

...

केही मुलुकहरूमा न्यायपालिका कमजोर हुन सक्छ र चाहेजति स्वतन्त्र नहुन सक्छ । यस्तो भएका ठाउँमा, अलग्गै सवालका रूपमा न्यायपालिका र यसको स्वतन्त्रतालाई सुदृढ पार्नका लागि प्रयास गरिनुपर्छ । यसकालागि अदालतको निगरानी गर्ने भूमिका राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रलाई दिनु उपयुक्त हुँदैन । केही मुलुकहरूले पूर्वग्रह लगायतका न्यायाधीशहरूका आचारणसम्बन्धी समस्याहरू सम्हाल्नका लागि न्यायाधीशहरूबाटै बनेको न्यायिक निगरानी निकायजस्ता संयन्त्रहरू स्थापना गरेका छन् । न्यायिक निगरानी राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूको काम होइन ।^{१२३}

यसैगरी, मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (ओएचसीएचआर)ले के सुझाएको छ, भने राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाले अदालतका क्रियाकलापसम्बन्धी अनुगमन र प्रतिवेदन गर्ने कार्यका अतिरिक्त विश्लेषण र सिफारिसमा आधारित भएर न्यायिक

१२३ संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (“ओएचसीएचआर”), राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू : इतिहास, सिद्धान्त, भूमिका र जवाफदेहीताहरू, व्यवसायिक तालिम Series No. 4 (Rev. 1) (2010), पृ. ३३ र १२७ ।

प्रणालीभिन्न संस्थागत अनुगमन तथा जवाफदेहीता संयन्त्रहरूजस्ता न्यायिक प्रतिष्ठानहरू, न्यायपालिकाको समग्र स्वतन्त्रता तथा स्वच्छता र सक्षमतापूर्वक मुद्दामामिलाको निरूपण गर्नमा यसको क्षमताको सुधार र सुदृढीकरणमा सहभागी हुने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मापदण्डका सम्बन्धमा राष्ट्रिय अभ्यासहरूको विश्लेषण गर्ने, र न्यायप्रशासनले मानवअधिकारका मापदण्ड पालन गरेको सुनिश्चित गर्नुका साथै विशेषतः अल्पसंख्यक एवं समाजका सबैभन्दा जोखिममा रहेका समूहहरूलाई प्रभावकारी उपचार दिलाउने कार्य गर्न सक्छ।^{१२४}

संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूलाई तिनका मुलुकमा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका संयन्त्रहरू (सन्धिगत निकाय, विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा, मानवअधिकार परिषद्का अन्य कारवाही र विशेष कार्यविधिहरू, तल पृष्ठ ५६-५९ हेर्नुहोस्) को अवस्थाको समीक्षा गर्नमा योगदान गर्न उत्प्रेरित गरिएको छ।^{१२५} यस्ता प्रक्रियाहरूमा राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू राष्ट्रिय कानून र अन्य राष्ट्रिय संयन्त्रहरूले व्यवहारमा न्यायिक सदाचार तथा जवाफदेहीता हासिल भएको छ वा छैन भन्ने मात्रासँग सम्बन्धित तथ्यगत सूचनाका विशेष महत्वपूर्ण स्रोत हुन्छन्।

पेसागत संघसंस्था

न्यायाधीशहरू लगायतका लागि सङ्गठन गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार आईसीसीपीरको धारा २२ लगायत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गत संरक्षित छ। न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको धारा ९ ले स्पष्ट रूपमा के मान्यता दिएको छ भने “आफ्ना हितका प्रतिनिधित्व गर्न, व्यावसायिक तालिमको प्रवर्द्धन गर्न तथा न्यायिक स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि न्यायाधीशको कुनै संगठन स्थापना गर्न वा न्यायाधीशहरूको सङ्गठन वा अन्य संगठनमा संलग्न हुन न्यायाधीशहरू स्वतन्त्र हुनेछन्। राष्ट्रिय स्तरमा यस्ता धेरै पेसागत सङ्गठनहरू

१२४ ऐजन्, पृ. २८। संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय, “सबै मानवअधिकारको प्रचलनको लागि भ्रष्टाचारले पार्ने नकारात्मक असरसँग मुकाबिला गर्ने सम्बन्धी असल अभ्यासहरू”, UN Doc A/HRC/32/22 (15 April 2016), अनु. १३४ पनि १२ हेर्नुहोस्।

१२५ ओएचसीएचआर, राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू, पूर्व पादटिप्पणी १२३, पृ.१३२-१३३।

रहन्छन् भने क्षेत्रीय र विश्वस्तरमा पनि अतिरिक्त संघसंस्था तिनका पूरकका रूपमा रहेका हुन्छन् ।

न्यायाधीशहरूका पेसागत संघसंस्थाले न्यायिक जवाफदेहीताका प्रयासलाई विभिन्न तरिकाले योगदान पुर्याउँदछन् । विशेष गरी, नैतिक उल्लंघनका गुनासाका बारेमा सल्लाह वा प्रतिवाद गर्ने नैतिक मापदण्ड र संयन्त्रको व्यवस्था औपचारिक अनुशासनात्मक प्रणालीभन्दा अलग्गै रहेका ठाउँमा (माथि पृष्ठ २५-२६ हेर्नुहोस्), उनीहरूका नैतिक मापदण्ड तथा संयन्त्रको विकास पेसागत सङ्गठनमा आधारित हुन सक्छ । पेसागत संघसंस्थाले पनि न्यायिक सदाचारका उपयुक्त मापदण्डहरू पुरा गर्न असमर्थ रहने न्यायाधीशहरूलाई बाहेक गर्ने गरी सदस्यताको मापदण्ड निर्धारण गर्न सक्दछन् । त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय संघसंस्थाले पनि राष्ट्रिय न्यायपालिकाहरूको स्वतन्त्रता तथा सदाचारको छानबिन वा नियमित समीक्षा गरेर गम्भीर समस्याहरू फेला परेका खण्डमा राष्ट्रिय सङ्गठनको सदस्यताबाट निलम्बन वा समाप्त गर्नका लागि कारवाही चलाउन सक्छन् ।^{१२६} पेसागत संघसंस्थाहरूले क्षेत्रीय तथा विश्वस्तरमा मापदण्डहरूको विकास, र कार्यान्वयन तथा असल अभ्यासका लागि मार्गदर्शनको विकास गर्ने प्रयासहरूमा मुख्य योगदान गर्न सक्छन् । तिनले न्यायिक स्वतन्त्रता र सदाचार गम्भीररूपमा उपेक्षित भएका अवस्थामा विशेषतः अन्य मुलुकहरूका न्यायपालिकाको अवस्थाका बारेमा सरोकारका सार्वजनिक विज्ञप्ति जारी पनि गर्न सक्छन् ।^{१२७}

१२६ उदाहरणका लागि, न्यायाधीशहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनको विधानको धारा ४, ५ (१), ६ र सविधानअन्तर्गतका नियमहरूको धारा १२ र १३, <http://www.iaj-uim.org/statute/>. हेर्नुहोस् ।

१२७ न्यायाधीश तथा न्यायिक संघसंस्थाहरूको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताका बारेमा, युएनबीपी जुडिसियरीको धारा ८: “मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्रअनुसार अन्य नागरिक जस्तै न्यायपालिकाका सदस्यहरू पनि अभिव्यक्ति, आस्था, सभा-सङ्गठनको स्वतन्त्रताका हकदार हुन्छन् । तथापि, यस्ता अधिकारको अभ्यास गर्दा न्यायाधीशहरूले आफ्नो पदीय मर्यादा र न्यायालयको निष्पक्षता एवं स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्ने तरिकाले आचरण गर्नेछन्” । नागरिक समाजका साथसाथै कानुनव्यवसायी र अभियोजनकर्ताका राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय पेसागत संघसंस्थाले पनि न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र निष्ठा बढाउने क्रियाकलापहरू गर्नु पर्छ । १९९० अगस्ट २७ देखि सेप्टेम्बर ७ सम्म सम्पन्न अपराधको रोकथाम तथा कसुरदारउपरको व्यवहारसम्बन्धी आठौं राष्ट्रसंघीय काङ्ग्रेसद्वारा जारी भै महासभाको प्रस्ताव नं. ४५/१६६ (१९९०) द्वारा पारित कानुनव्यवसायीको भूमिकासम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तको धारा २४ ले कानुनव्यवसायीहरूलाई पेसागत संघसंस्था खोल्ने अधिकार दिएको छ भने धारा २३ ले “उनीहरूलाई कानुन, न्यायप्रशासन र मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित सवालहरूमा सार्वजनिक छलफलमा भाग लिने” अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय जवाफदेहीता संयन्त्रहरू

दोस्रो विश्वयुद्धपछि न्युरेम्बर्गमा केही न्यायाधीशहरूको पुर्पक्ष बाहेक^{१२८} मानवअधिकारको उल्लंघनमा न्यायाधीशको संलग्नताको सम्बन्धमा कुनै अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी पुर्पक्ष भएको पाईदैन । न्यायाधीशले निश्चय नै तिनको अधिकारको प्रयोगद्वारा जस्तो कि मानवताविरुद्धको अपराधहरू वा जेनेभा महासन्धिहरूद्वारा संरक्षित तिनका स्वच्छ पुर्पक्षको अधिकारबाट नियतपूर्वक व्यक्तिहरूलाई वञ्चित गरेर युद्धअपराधहरू गर्न वा त्यसमा मिलेमतो गर्न सक्छन् ।^{१२९} त्यसो भएमा, उपयुक्त मुद्दाहरूमा, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गतका यस्ता अपराधहरूका लागि व्यक्तिविशेष न्यायाधीशहरूलाई सोभै उत्तरदायी बनाउनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत वा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरणहरूको भूमिका हुन सक्छ ।

न्यायिक मिलेमतो र भ्रष्टाचारका लागि जवाफदेहीताका केही उपायहरू प्रवाह गर्न सक्ने विश्वस्तर र क्षेत्रीय स्तरमा सञ्चालनमा रहेका गैरफौजदारी चरित्रका अन्य संयन्त्रहरूको पनि शृङ्खला छन् ।^{१३०}

- १२८ *संयुक्त राज्य अमेरिका वि. अल्स्टोटर र अन्य* (“न्युरेम्बर्ग न्याय सम्बन्धी मुद्दा”) टी. डब्लू. सी. १ (१९४८) र म्याथ्यु लिप्पम्यान, “सेतो गुलाफ : तेस्रो जर्मन राष्ट्रमण्डलमा न्यायाधीशहरू र न्याय” को टिप्पणी, १५ अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कनेक्टिकट जर्नल ९५ (२०००), पृष्ठ १६५-१८१, १८६-१९३, २०५-२०६ ।
- १२९ उदाहरणका लागि, युद्धबन्दीप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी १९४९ जेनेभा महासन्धि (तृतीय) को धारा १३०, युद्धका समयमा गैरसैनिक व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी १९४९ जेनेभा महासन्धि (चतुर्थ) को धारा १४७, अन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्व सम्बन्धी १२ अगस्त १९४९ का जेनेभा महासन्धिहरूको १९७७ को अतिरिक्त उपलेख (प्रथम) को धारा ८४ (४) (ड); अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको धारा ८ (२) (क) (६) हेर्नुहोस् ।
- १३० जोफ्री रोबर्टसन, “न्यायिक स्वतन्त्रता : केही वर्तमान समस्याहरू” (अन्तर्राष्ट्रिय बार एसोसिएनको मानवअधिकार प्रतिष्ठान विषयगत कार्यपत्र नम्बर ४, जून २०१४), पृ. १९-२१ पनि हेर्नुहोस् । संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार संयन्त्रमा कसरी सामेल हुने भन्ने बारेमा थप विस्तृत जानकारीका लागि, ओएचसीएचआर, संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार कार्यक्रमसँगको सहकार्य गर्दै: नागरिक समाजका लागि हाते किताब, (२००८), <http://www.ohchr.org/EN/AboutUs/CivilSociety/Pages/Handbook.aspx> र देहायका पादटिप्पणीमा उल्लिखित ओएचसीएचआर मार्गनिर्देशिका हेर्नुहोस् । अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रको प्रयोग गर्नेहरूले आप्रवासनमा मात्र सीमित नरहेका आमप्रयोजनका लागि रहेका आईसीजेले प्रकाशन गरेको, अभ्यासकर्ताहरूको निर्देशिका नम्बर ६ : आप्रवासन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून (अद्यावधिक संस्करण, २०१४), अनुसूची १ (अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रको छनौट : सूचीपत्र) र अनुसूची २ (अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी उपचार र तिनको प्रयोग) मा विस्तृत जानकारी र सुझाव, <http://www.icj.org/practitioners-guide-on-migration-and-international-human-rights-law-practitioners-guide-no-6> हेर्नुपर्छ ।

मानव अधिकार समिति (आईसीसीपीआर अन्तर्गत काम गर्ने), र यातनाविरुद्धको समिति (यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धिअन्तर्गत काम गर्ने) लगायतका विश्वव्यापी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सन्धिगत निकायहरूले, व्यक्तिगत उजुरी (वा तिनले संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रणालीमा आह्वान गरेका सञ्चारहरू) र राज्यपक्षका अवस्थाको आवधिक समीक्षा दुवैमा, तिनका सान्दर्भिक सन्धिहरूका उल्लंघनमा न्यायाधीशहरूको संलग्नता रहेको टिप्पणी गरेका छन्।^{१३१}

आर्थिक, सामाजिक, तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समिति (आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धअन्तर्गत काम गर्ने) र तुलनात्मक रूपले हालसालै स्थापना भएको जबरजस्ती बेपत्तासम्बन्धी समिति (जबरजस्ती बेपत्ताबाट सबै व्यक्तिहरूको संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिअन्तर्गत कार्यरत) जस्ता अन्य सन्धिगत निकायहरूको पनि समान किसिमको कार्यभार रहेको छ। यी निकायहरूले यद्यपि आदेश नगरे पनि पीडितका लागि उपचार र सरकार वा पीडकका लागि परिणामहरू तोक्न सक्छन्; तिनको ठहरहरूले न्यायपालिकाले गर्ने गल्तीको सार्वजनिकीकरणमा योगदान गर्न सक्छ र राष्ट्रिय तहमा प्रभाव पार्न नेतृत्वदायी भूमिका खेल्न सक्छ।^{१३२}

विशेष कार्यविधिहरूका रूपमा चिनिएका मानवअधिकार परिषद्द्वारा नियुक्त विभिन्न स्वतन्त्र विज्ञहरूले, सार्वजनिक तथा औपचारिक रूपमा, मानवअधिकार

१३१ उदाहरणका लागि, मानवअधिकार समितिले *एन्टोनी फर्नाडो वि. श्रीलङ्का* UN Doc CCPR/C/83/D/1189/2003 (2005), अनु ९.२ (एक पटक निजले अदालतसमक्ष “आवाज उठाइसकेपछि” र “क्षमायाचना गर्न” पीडितले दर्ता गरेको पटकपटकको निवेदन र इन्कार गरिसकेपछि अदालतको अवहेलनाका लागि अदालतले एक वर्षको कठोर कैदसजाय गरेको कुरालाई समितिले पीडितको स्वतन्त्रताको अधिकारको हनन गर्ने अदालतको “पर्याप्त व्याख्या र स्वतन्त्र कार्यविधिगत संरक्षणविनाको कालो युगीन दण्ड” ठहराएको छ; यातनाविरुद्धको समिति, *इमेद अब्देल्ली वि. टर्चुनिसिया*, UN Doc CAT/C/31/D/188/2001 (2003), अनु. १०.५-१०.८ (अनुसन्धान गर्न र थप यातनाबाट बचाउनका लागि न्यायिक आदेश तथा अन्य उपायका लागि यातनाको विश्वसनीय आरोपलाई प्रत्युक्ति दिनमा न्यायाधीशलगायतका राज्यका अधिकारीहरूको इन्कारी) हेर्नुहोस्।

१३२ सन्धिगत निकायहरूबारे थप जानकारीका लागि, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx> हेर्नुहोस्। उजुरी कसरी दर्ता गराउने भन्ने बारेको सूचनाका लागि, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx> हेर्नुहोस्।

उल्लंघनका आरोपहरूको प्रतिवेदन र केही मामिलामा ठहर गर्न सक्छन्, र न्यायाधीशहरूसंग सम्बन्धित जिम्मेवारीलाई उठाउन सक्छन्।^{१३३} न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधिकक्षक यसको एउटा उदाहरण हो,^{१३४} तर अन्य विभिन्न विशेष निकायहरूले तिनका कार्यादेश वा क्षेत्रभिन्न पर्ने उल्लंघनहरूमा न्यायिक संलग्नता रहेको भनी टिप्पणी गरेका छन्। अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकार, स्वच्छ पुर्पक्षका अधिकार, स्वतन्त्रताको अधिकार, वकिल राख्ने अधिकारको उत्पीडन गर्ने स्वीजील्यान्डको न्यायपालिकाको उल्लंघनका सम्बन्धमा स्वेच्छाचारी थुन्छेकसम्बन्धी कार्यदलद्वारा हालसालै भएको निर्णय एउटा पेचिलो उदाहरण हो।^{१३५}

यद्यपि व्यक्तिपरक मामिलाहरूबारे खासै उल्लेख नहुने र संस्थागत प्रश्नहरूमा बढी जोड दिइने विश्वका हरेक मुलुकको मानवअधिकारको स्थिति आवधिक रूपमा अन्य मुलुकका समकक्षीबाट सार्वजनिक टिप्पणी गरिने मानवअधिकार परिषद्को विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा प्रक्रिया पनि न्यायिक गल्ती वा कमीकमजोरीलाई जोडसँग उठाउने मञ्च हो। यद्यपी मुलुक, मुद्दा र समयमा निर्भर गर्ने गरी, मानवअधिकार परिषद्का अन्य क्रियाकलापले पनि यस सम्बन्धी वकालतका लागि अवसर उपलब्ध गराउन सक्छन्।^{१३६}

खासखास क्षेत्रहरूले क्षेत्रीय मानवअधिकार अदालतहरू (युरोपेली मानवअधिकार अदालत, अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालत, मानवअधिकार तथा

१३३ विशेष कार्यविधि सम्बन्धी थप जानकारीका लागि,

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>, र

विशेष कार्यविधिमा कसरी उजुरी दर्ता गर्ने भन्ने जानकारीका लागि, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Communications.aspx> हेर्नुहोस्।

१३४ हेर्नुहोस् <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Judiciary/Pages/IDPIndex.aspx>।

१३५ स्वेच्छाचारी थुनासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय कार्यसमूह, राय, *टुलानी मासेको वि. स्वाजिल्यान्ड*, UN Doc A/HRC/WGAD/2015/6 (2015), अनु २६-३०, ३६। कार्यसमूहमा मुद्दा ल्याउने कुरामा आईसीजे संलग्न रहेको थियो।

१३६ ओएचसीएचआर, विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा - नागरिक समाजका लागि व्यावहारिक मार्गदर्शिका र संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार परिषद - गैरसरकारी संस्था (एनजिओ) का सहभागीका लागि व्यावहारिक मार्गनिर्देशिका <http://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/CivilSociety.aspx> मा हेर्नुहोस।

जनअधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी अदालत), र/वा आयोगहरू (मानवअधिकार तथा जनअधिकार सम्बन्धी अफ्रिकी आयोग, अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग) स्थापना र सञ्चालन गरेका छन्, जसले सदस्य मुलुकको न्यायिक आचरण तथा जवाफदेहीताको समग्र अवस्थाको समीक्षा र न्यायाधीशहरूले उत्पीडन वा मिलोमतो गरेका उल्लंघनका व्यक्तिगत उजुरहरूसम्बन्धी निर्णयहरू लिने गर्दछन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून वा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको फौजदारी उल्लंघनहरू, साथसाथै भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिअन्तर्गत स्थापित कसुरहरूका सम्बन्धमा राज्यहरूले आफ्नो भूभागबाहिर भएका अपराधहरूका लागि फौजदारी र/वा देवानी अधिकारक्षेत्रको स्थापना गर्न सक्छन् (केही सन्धिहरूका सर्त अन्तर्गत गर्नु पर्छ) । यदाकदा प्रायः यसमा राज्यले अधिकारक्षेत्रको यकिन गर्ने कुरासँगको सम्बन्ध समावेश हुन्छ (जस्तो कि पीडितहरू अभियोजनकारी मुलुकका नागरिक रहेको, वा आरोपित पीडक अभियोजनकारी मुलुकको भूभागमा प्रवेश गरेको) । यो अन्तर्राष्ट्रिय जवाफदेहीताका लागि थप सम्भाव्य उपाय हो ।

४. कार्यविधिगत सवालहरू

आवश्यक अधिकारहरू

कारवाही प्रक्रियाका चरित्रमा निर्भर गर्दै, उजुर लिने, आरोपउपर अनुसन्धान गर्ने र सुनुवाइ सञ्चालन गर्नमा जिम्मेवार निकायहरूलाई प्रमाण सङ्कलन गर्न र कारवाही प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न केही निश्चित अधिकारहरू आवश्यक पर्दछ। यस्ता अधिकारहरूमा, उदाहरणका लागि, विभिन्न व्यक्तिहरूबाट बयान लिने, बकपत्र गराउने वा लिखतहरू प्रस्तुत गर्न बाध्य पार्ने, सञ्चार जफत गर्ने वा न्यायाधीश वा अन्य साक्षीहरूलाई उपस्थित गराउनेजस्ता सम्भावित अख्तियारी समावेश हुन सक्छन्।

जवाफदेहीता सम्बन्धी निकायद्वारा यी अख्तियारीहरूको अभ्यास शक्तिपृथकीकरणका आधारभूत सिद्धान्त र न्यायपालिकाले आफ्नो स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, र सदाचारितालाई बचाउनका लागि सुम्पिएका विशेष संरक्षणसँग सुसङ्गत हुने गरी गरिनुपर्ने हुन्छ। उदाहरणका लागि, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको धारा १५ ले निम्न प्रावधानको व्यवस्था गरेको छ :

सार्वजनिक कारवाही प्रक्रियाबाहेक कर्तव्यपालन वा कार्यसम्पादनका क्रममा प्राप्त गोप्य सूचनाका बारेमा न्यायपालिका पेसागत गोपनीयताले बाँधिनेछन् र यस्ता सवालमा तिनलाई जाँचबुझका लागि बाध्य गरिनेछैन।

शक्तिपृथकीकरण र न्यायपालिका तथा न्यायिक कार्यको स्वतन्त्रताको सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि, कुनै पनि न्यायेतर (गैर न्यायीक) अनुसन्धान निकायले यी अधिकारहरूको प्रयोग गर्नुपूर्व न्यायपरिषद्, उच्च अदालतका न्यायाधीश, प्रधान न्यायाधीश वा अन्य यस्तै स्वतन्त्र अधिकारीको पूर्वस्वीकृति लिन आवश्यक हुने कुरा उपयुक्त हुन्छ। पेसागत गोपनीयताको सिद्धान्तको अर्थ के हो भने कुनै मुद्दामा न्यायाधीशहरूका बीचमा भएका छलफल र त्यसको कारवाही सम्पादनका क्रममा उत्पन्न कथन वा अन्य सूचना यस्ता निकायलाई न्यायाधीशले उपलब्ध गराउन जरुरी हुँदैन।

व्यावहारिक दृष्टिकोणबाट, कहिलेकाँही अन्यथा स्वतन्त्र न्याय परिषद् वा यस्तै निकाय अनुसन्धान सम्पन्न गर्नका लागि कार्यपालिकीय निकायबाट उपलब्ध गराइएका वा खटाइएका कर्मचारी, जस्तै कानुन मन्त्रालय, जनपद प्रहरी वा अभियोक्ताको कार्यालयका कर्मचारीमा निर्भर हुनुपर्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ। यस्ता बन्दोबस्तहरूले शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तसँगको सुसङ्गतता बारेमा थप प्रश्न खडा गर्दछन्।

सँगसँगै, अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोगले निम्नानुसार उल्लेख गरेजस्तै अझ सामान्य सिद्धान्तलाई सम्झिनुपर्छ:

... मानवअधिकारको उल्लंघनका मामिलामा, जारी अनुसन्धान वा कार्यविधिको काम बाँकी रहेका जिम्मेवारी सम्हाल्दै गरेका न्यायिक वा प्रशासनिक अधिकारीहरूले मागेको सूचना दिन इन्कार गर्नका लागि राज्यका अधिकारीहरूले सूचनाको पदीय गोपनीयता, वा सार्वजनिक हित वा राष्ट्रिय सुरक्षालाई साधनका रूपमा साध्न हुँदैन। अझ, दण्डनीय तथ्यहरूको अनुसन्धानका हकमा त सूचनाको गोप्यता वा सूचना हस्तान्तरण गर्ने कुराको औचित्यको निर्णय आफ्ना सदस्यहरूले नै गलत कार्य गरेको मुद्दा लागेका राज्यका अङ्गबाट पूर्णतः रोकिन हुँदै हुँदैन। समान अर्थमै, अनुरोध गरिएका अभिलेखको अवस्था वा अस्तित्वसम्बन्धी अन्तिम निर्णय सोको तजबिजमा छाडिन सक्दैन।^{१३७}

यी सबै कारणहरूले, सामान्यतः के आवश्यक हुन्छ भने अनुसन्धानकारी एकाइ वा निकायका लागि नियुक्त र तिनमा प्रतिवेदन गर्ने दुवै अनुसन्धान कर्मचारी कार्यमूलक रूपमा कार्यकारीबाट स्वतन्त्र हुनुपर्छ र तिनले प्रतिवेदन गर्ने एकाइ वा निकाय पनि जवाफदेहीता निकाय (जस्तो कि स्वतन्त्र न्यायिक निरीक्षणालय) बाट कार्यगत रूपमा स्वतन्त्र रहनलाई बलियो प्रश्नय रहनुपर्छ, वा कम्तीमा पनि जवाफदेहीताको अङ्गमै पनि अन्ततोगत्वा निर्णय गर्ने अङ्गभन्दा अलग्गै हुनुपर्छ।

१३७ आएएमसीटीएचआर, गोम्स लुन्ड र अन्य ("गुएरिल्हा डू अराङ्कुआइए") वि. ब्राजिल, Series C No. 219 (24 November 2010), अनु. २०२।

न्यायाधीशका कार्यविधिगत अधिकार

अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले न्यायाधीश विरुद्धका अनुशासनात्मक वा निष्कासनसम्बन्धी कारवाही प्रक्रियामा कार्यविधिगत स्वच्छताका कानुनी प्रत्याभूति समाविष्ट रहनुपर्ने र वास्तविक अभ्यास पनि कार्यविधि स्वच्छ भएको सुनिश्चित गर्ने तरिकाको हुनुपर्ने मान्यता राख्दछन्।^{१३८}

कार्यविधिगत स्वच्छताका अपरिहार्यताहरू विस्तृत रूपले मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १० र ११, आईसीसीपीआरको धारा १४ र विश्वव्यापी, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय स्तरका सम्बन्धित मापदण्ड र विधिशास्त्रमा समेटिएका छन्।^{१३९} सबै

१३८ युएनबीपी जुडिसियरी, धारा १७; युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचार र न्यायप्रणालीमार्फत भ्रष्टाचारविरुद्धको लडाइँसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अन्. ८६; युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७ अन्. ७९, १२३; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अन्. २० र *पास्तुखोव वि. बेलाकूस*, UN Doc CCPR/C/78/D/814/1998 (2003), अन्. ७.३; मानवअधिकार परिषद् प्रस्ताव नं. २९/६ (२०१५) अन्. ३; युरोपेली परिषद् CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अन्. ६९; स्वच्छ पुर्पक्षसम्बन्धी अफ्रिकी सिद्धान्त, धारा क.४ (त) (थ) र (द); बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २२-२८; बैङ्गलोर कार्यान्वयन उपायहरू, धारा १५, १६; सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अन्. ५८-७४; सरकारका तीन अङ्का सिद्धान्तसम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (२००३), धारा ७ (ख); विधायिकी सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (१९९८), धारा ५ (१); आईबेरो-अमेरिकी न्यायाधीशको विधान, धारा १४, २०; आईएमसीटीएचआर, *संवैधानिक अदालत वि. पेरू*, Series C No. 71 (31 January 2001), अन्. ७४; *एपिट्ज बावेरा र अन्य (प्रशासनिक विवादको पहिलो अदालत) वि. भेनेजुएला*, Series C No. 182 (5 August 2008), अन्. १४७; *चोक्रोन चोक्रोन वि. भेनेजुएला*, Series C No. 227 (1 July 2011), अन्. ९९ र *न्यायको सर्वोच्च अदालत (क्वैइन्टिना कोइलो र अन्य) वि. इक्वेडर*, Series C No. 266 (23 August 2013), अन्. १४५; र *लोपेज लोन र अन्य वि. होन्डुरस*, Series C No. 302 (5 October 2015), अन्. १९६। बाका वि. हङ्गेरी, App. No. 20261/12 मा ईसीटीएचआर (बृहत् कार्यकक्ष) पछिल्लो राय सान्दर्भिक हुन सक्छ (राय २३ जुन २०१६ मा आएको भए पनि लेखाइका समयमा उपलब्ध हुन नसकेको); युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अन्. ३०, ७२।

१३९ उदाहरणको लागि स्वच्छ पुर्पक्ष सम्बन्धी अफ्रिकी सिद्धान्त, धारा क.२ र खण्ड ६; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी, ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५; आईएमसीटीएचआर, *संवैधानिक अदालत वि. पेरू*, अन्. ७१-७४; *न्यायको सर्वोच्च अदालत (क्वैइन्टिना कोइलो र अन्य) वि. इक्वेडर*, Series C No. 266 (23 August 2013), अन्. १६८-१६९; अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रताका लागि प्रत्याभूति, अन्. २४९ सिफारिस २१, २३; राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ. ९०।

प्रकारका न्यायिक जवाफदेहीता सम्बन्धी कारवाही प्रक्रियाका प्रमुख तत्वमा निम्न कुरा समावेश रहेका छन् :

- न्यायाधीशलाई प्रदत्त कार्यविधिगत अधिकारहरूमा जाति, रङ, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य मत, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य हैसियतजस्ता आधारमा कुनै भेदभाव हुनु हुँदैन;^{१४०}
- “बाहुसमता”, अर्थात् “भिन्नताहरू कानुनमा आधारित भएबाहेक सबै पक्षहरूलाई उही कार्यविधिगत अधिकारहरू उपलब्ध हुने र वस्तुगत तथा मनासिब आधारमा परिपुष्ट गरिने, प्रतिवादीलाई वास्तविक बेफाइदा नगरिने वा अन्य अस्वच्छता नथपिने” र “हरेक पक्षलाई अर्को पक्षले प्रस्तुत गरेका सबै कथन र प्रमाणमा प्रश्न गर्ने अवसर दिइने”;^{१४१} यसमा न्यायाधीशले आफु विरुद्ध परेका आरोपहरू तथ्य तथा कानुनका आधारहरू अग्रिम रूपमा थाहा पाउने र कुनै पनि प्रमाण उपर पहुँच र नक्कल पाउने अधिकार न्यायाधीशलाई हुने समेत औल्याउँछ;^{१४२}

-
- १४० उदाहरणको लागि आईसीसीपीआरको धाराहरू २(१), १४(१), २५ (सी), २६; मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. ६४-६५ हेर्नुहोस् ।
- १४१ उदाहरणको लागि मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. ६४-६५; आईसीटीएचआर, *ओलुजिक वि. क्रोएसिया*, App. No. 22330/05 (5 February 2009), अनु. ७७-८५ (न्याय परिषदले न्यायाधीशका तर्फबाट कुनै साक्षी लिन इन्कार गरेको तर निजको बर्खास्ती खोज्ने सरकारका सबै साक्षीहरूलाई स्वीकार गरेको) हेर्नुहोस् ।
- १४२ उदाहरणको लागि मानवअधिकार समिति, *सोरोथा बन्दारानायके वि. श्रीलङ्का*, UN Doc CCPR/C/93/D/1376/2005 (2008), अनु. ७.२ र ७.३; आईएमसीटीएचआर, *संवैधानिक अदालत वि. पेरू*, Series C No. 71 (31 January 2001), अनु. ७४; *एपिट्ज बाबेरा र अन्य (प्रशासनिक विवादको पहिलो अदालत) वि. भेनेजुएला*, Series C No. 182 (5 August 2008), अनु. ८३; *चोकोन चोकोन वि. भेनेजुएला*, Series C No. 227 (1 July 2011), अनु. १२०-१२१ र *न्यायको सर्वोच्च अदालत (क्वैइन्टिना कोइलो र अन्य) वि. इक्वेडोर*, Series C No. 266 (23 August 2013), अनु. १६८-१६९; युएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ६९ हेर्नुहोस् । आईसीसीपीआरको धारा १४ (३) ले फौजदारी कारवाही प्रक्रियामा अभियोगको प्रकृति र कारण अविलम्ब र विस्तारपूर्वक सूचित गरिने अधिकार, र न्यायाधीशविरुद्धका साक्षीहरूको जाँच र जिरह गर्ने र न्यायाधीशका पक्षमा साक्षीहरूको उपस्थित हुने र निज विरुद्धका साक्षी सरहै समान अवस्थामा जाँच र जिरह हुने कुरालाई स्पष्टतः प्रत्याभूत गरेको छ र यस्तै अधिकारहरू अनुशासन वा अन्य यस्तै कारवाही प्रक्रियामा पनि लागू हुन्छन् ।

- कानुनी सहायताको अधिकार र कानुनव्यवसायी वा सम्भवतः अर्को न्यायाधीशबाट प्रतिनिधित्व हुने र प्रतिरक्षाको तयारीका लागि पर्याप्त समय;^{१४३}
- अविलम्बता, त्यो के भने कारवाही प्रक्रिया अनुचित विलम्ब विना अगाडि बढिराख्ने;^{१४४}
- निर्दोषिताको अनुमान र आफूविरुद्ध साक्षी वा दोषी साबित हुन नलाग्ने अधिकार।^{१४५}

कारवाहीको सुनुवाइ गर्ने अनुशासन निकायका सदस्यहरूले मुद्दा वा पक्षहरूका सम्बन्धमा पूर्वाग्रही हुन हुँदैन, र उनीहरूले आफूहरू पूर्वाग्रही रहेको मुनासिब अवधारणाको उदय हुन सक्ने तरिका (प्रमाण छैन नै भने पनि उनीहरू तथ्यमा पूर्वाग्रही रहेको) ले कुनै विज्ञप्ति वा कथन वा अन्यथा कार्य गर्दैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। विज्ञप्ति, आचरण वा सम्बन्धले त्यस्तो पूर्वाग्रहको धारणा उदय गराउने अवस्थामा ती व्यक्तिहरूले सो सुनुवाइको मामिलाबाट अलग्गिनु

१४३ स्वच्छ पुर्पक्ष सम्बन्धी अफ्रिकी सिद्धान्त, धारा क.४ (त); विधायिकी सर्वोच्चता र न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल (लाटिमर हाउस) मार्गदर्शन (१९९८), धारा ६ (१)(क) (१) (निष्कासनको जोखिम रहेका कारवाही प्रक्रियालाई सम्बोधन गर्ने); न्यायाधीशहरूको विधानका लागि युरोपेली बडापत्र, धारा ५.१; आईएमसीटीएचआर, *संवैधानिक अदालत वि. पेरु*, Series C No. 71 (31 January 2001), अनु. ८०-८३। आईसीसीपीआरको धारा १४ (३) ले फौजदारी कारवाही प्रक्रियामा आफ्नो उपस्थितिमा पुर्पक्ष गरिने, र निजले आफू र इच्छाएको सल्लाहकारबाट प्रतिरक्षा गर्न पाउने, साथसाथै प्रतिरक्षाको तयारी र सल्लाहकारसंगको परामर्शका लागि पर्याप्त समय र सुविधा उपलब्ध हुने कुरालाई स्पष्ट रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ र यस्तै अधिकारहरू अनुशासन वा अन्य यस्तै कारवाही प्रक्रियामा पनि लागू हुन्छन्।

१४४ तदारुकता वा तत्परता युएनबीपी जुडिसियरीको धारा १७ मा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ। मानवअधिकार समिति, आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५ अनु. २७ पनि हेर्नुहोस्। आईसीटीएचआर, *ओलुजिक वि. क्रोएसिया*, App. No. 22330/05 (5 February 2009), अनु. ८६-९१, मा न्यायपरिषदले पुनःसुनुवाइमा न्यायाधीशलाई बर्खास्त गर्ने निर्णय लिए विरुद्ध *संवैधानिक अदालत*समक्ष गरिएको चुनौतीले छ वर्षको अवधि लगाइदियो र यसलाई युरोपेली अदालतले अत्याधिक समय लगाइएको र न्यायाधीशको शीघ्र कार्यविधि अवलम्बन गरी कार्य सम्पन्न गर्ने अधिकारको उल्लंघन भएको ठहरायो।

१४५ यी अधिकारहरू आईसीसीपीआरको धारा १४ (२) र (३) ले पूर्णतः फौजदारी कारवाही प्रक्रियाका लागि व्यवस्था गरेका अधिकार हुन् र यस्तै अधिकारहरू अनुशासन र अन्य यस्ता कारवाही प्रक्रियामा लागू हुन्छन्।

पछि।^{१४६} वास्तवमा, यस्ता मामिलामा सदस्यलाई अलग्गिने वा हट्ने कार्यविधिको औपचारिक प्रावधान रहनु आफैमा निष्पक्षताको एक आवश्यक प्रत्याभूति हो।^{१४७}

अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रियामा अनुचितता देखिएका वा वास्तविक पूर्वाग्रहका वर्णनकारी उदाहरणमा देहायका कुरा समावेश हुन्छन् :

- न्यायपरिषद्को प्रारम्भिक ठहर पछि र अदालतसमक्ष पुनरावेदन वा पुनरावलोकनको अन्तिम किनारा भइनसक्यै (न्याय परिषद्बाट पुनः सुनुवाइको सम्भावनालाई खुला छाडेर) परिषद्का सदस्यहरूले जारी गरेको वक्तव्य वा विज्ञापितले स्वच्छ सुनुवाइको उल्लंघनमा पूर्वाग्रहको धारणाको उदय गराउँछ;^{१४८}
- प्रारम्भमा न्यायाधीशविरुद्ध उजुर गर्ने न्यायपरिषद्का सदस्यद्वारा मुद्दाको अन्तिम निर्णयको मतदानमा सहभागिता, र न्यायपरिषद्को उपआयोगद्वारा उजुरीको सुनुवाइ हुँदाका क्रममा तथ्यतः अभियोक्ताको रूपमा सेवा गरेको (यद्यपि, त्यो व्यक्ति परिषद्का १५ सदस्यहरूमध्ये एक मात्रै भए पनि);^{१४९}

१४६ उदाहरणका लागि मानवअधिकार समितिको *बुस्यो वोञ्जेडी, माटुबुका र अन्य वि. लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो*, UN Doc CCPR/C/78/D/933/2000 (2003), अनु. ५.२ (मुद्दाको सुनुवाइ हुनुअगावै बर्खासीको समर्थनमा अदालतका अध्यक्षको वक्तव्य); आईएमसीटीएचआर, *लोपेज लोन र अन्य वि. होन्डुरस*, Series C No. 302 (5 October 2015), अनु. २२९-२३४ (पूर्व राष्ट्रपतिलाई पदच्युत गराइलाई समर्थन गर्ने अदालतले पदच्युत गराइविरुद्धमा विरोध गर्ने न्यायाधीशका विरुद्धको अनुशासन कारवाहीप्रक्रिया निष्पक्ष नदेखिएको); ईसीटीएचआर, *ओलुजिक वि. क्रोएसिया*, App. No. 22330/05 (5 February 2009), अनु. ५६-६८, *कुडेशकिना वि. रसिया*, App. No. 29492/05 (26 February 2009), अनु. ९७ र *हाराविन वि. स्लोभाकिया*, App. No. 58688/11 (30 November 2012), अनु. १३०-१४२।

१४७ ईसीटीएचआर, *ओलेक्सान्डर वोल्बोभ वि. युक्रेन*, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. १२०।

१४८ ईसीटीएचआर, *ओलुजिक वि. क्रोएसिया*, App. No. 22330/05 (5 February 2009), अनु. ५६-६८ (न्याय परिषद्का सदस्यहरूले प्रारम्भिक सुनुवाइपछि तर संवैधानिक अदालतद्वारा पुनः सुनुवाइ मार्फत आदेश हुनुपूर्व सञ्चारजगत्लाई पूर्वाग्रही वक्तव्य दिएका थिए।

१४९ ईसीटीएचआर, *मिस्त्रिनोव्स्की वि. पूर्व युगोस्लाभ गणतन्त्र मेसिडोनिया*, App. No. 6899/12 (30 April 2015), अनु. ३४-४५। यसै गरी *जाक्सोवस्की र त्रिफुनोव्स्की वि. पूर्व युगोस्लाभ गणतन्त्र मेसिडोनिया*, App. Nos 56381/09 and 58738/09 (7 January 2016), अनु. ३६-४५, र *पोपोव्स्की र डुमा वि. पूर्व युगोस्लाभ गणतन्त्र मेसिडोनिया*, App. Nos 69916/10 and 36531/11 (7 January 2016), हेर्नुहोस्।

- कार्यपालिकाको सदस्यको रूपमा अनुशासन निकायमा कानुन मन्त्रीको उपस्थिति (यद्यपि, निकायको १५ सदस्यहरूमध्ये एक मात्रै भए पनि र आठ सदस्य न्यायाधीशमध्येबाट न्यायाधीशद्वारै गोप्य मतदानबाट निर्वाचित भएकोमा पनि), र निष्कासन गर्ने निर्णय सर्वसम्मतिबाट गरिएको भए पनि)।^{१५०}

अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूले अनुशासन, निलम्बन वा निष्कासनको कारवाही प्रक्रियामा न्यायाधीशहरूले निर्णय उपरको पुनरावेदन र निर्णयहरू (अन्तरिम वा अन्तिम) को स्वतन्त्र पुनरावलोकनको पहुँच पाउनुपर्ने आवश्यकतामा पनि जोड दिएका छन्। उदाहरणको लागि, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको धारा २० ले निम्नानुसारको प्रावधान राखेको छ:

अनुशासन, निलम्बन वा बर्खासीसम्बन्धी कारवाही प्रक्रियाका निर्णयहरू स्वतन्त्र पुनरावलोकनका विषय बन्नुपर्छ। यो सिद्धान्त उच्चतम अदालत र विधायिकामा हुने महाअभियोग वा समान खालका कारवाही प्रक्रियामा लागू हुन सक्ने छैन।

अदालतसमक्ष पुनरावेदन वा यस्तै स्वरूपको स्वतन्त्र पुनरावलोकनको अधिकार अन्य विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मापदण्डहरूद्वारा पनि कायम गरिएका छन्।^{१५१}

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त जारी भएदेखि नै “उच्चतम अदालत र विधायिकामा हुने महाअभियोग वा समान खालका कारवाही प्रक्रिया” को विशेषणको महत्व क्रमशः फिका बन्दै गएको छ। बैङ्गलोर सिद्धान्तको कार्यान्वयनसम्बन्धी उपायहरूको धारा १५.६, ले जस्तो कि, सरल रूपमा निम्न प्रावधान राखेको छ :

१५० ईसीटीएचआर, पोप्सेव्स्का वि. पूर्व युगोस्लाभ गणतन्त्र मेसिडोनिया, App. No. 48783/07 (7 January 2016), अनु. ३४-४५।

१५१ युरोपेली परिषद् CM/Rec(2010)12 पूर्व पादटिप्पणी ४०, अनु. ६९; स्वच्छ पुर्पक्ष सम्बन्धी अफ्रिकी सिद्धान्त, धारा क.४ (द); बेनिस आयोग, न्यायप्रणालीको स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रतिवेदन - प्रथम खण्ड न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रता (२०१०), पूर्व पादटिप्पणी ६१ अनु. ४३ (अदालतसमक्ष पुनरावेदनलाई स्पष्ट रूपमासन्दर्भित गरिएको); अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार आयोग, न्याय सञ्चालकहरूको स्वतन्त्रता सुनिश्चितताका लागि, (२०१३) अनु. २४९ सिफारिस २५।

अनुशासन अधिकारीबाट भएको कारवाहीको पुनरावेदन अदालतसमक्ष हुनुपर्छ ।

एक मामिलामा निश्चित न्यायाधीशहरूलाई बर्खास्त गर्ने प्रारम्भिक निर्णय सर्वोच्च अदालतले लिएपछि, र सो निर्णयको पुनरावलोकन न्यायपरिषद्बाट गरिएपछि अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालतले के ठहर्‍याएको छ भने न्यायपरिषद् आफैमा स्वतन्त्र राष्ट्रिय संस्थागत ढाँचा नभएर परिषद् सर्वोच्च अदालतको प्रभावकारी मातहतमा रहेको थियो । परिणामस्वरूप स्वतन्त्र निकायबाट सुरुको निर्णयको पुनरावलोकन गर्ने कार्यको असफलताले स्वच्छ सुनुवाइको अधिकारको उल्लंघन भयो ।^{१५२}

न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषकले के कुरामा जोड दिएका छन् भने “राजनीतिक निकायद्वारा बर्खासी गरिएका मामिलामा, तिनका निर्णय न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुनुपर्ने कुरा अभूँ महत्त्वपूर्ण हुन्छ”^{१५३} कानूनको शासन र शक्तिपृथकीकरणले विधायिकी र कार्यपालिकीय अङ्गहरूले कानूनबमोजिम काम गर्न अपरिहार्य गराउँछन् र तिनले त्यसो गरेको कुरा सुनिश्चित गर्न न्यायपालिका जिम्मेवार हुन्छ र उपचारै नभए पनि कम्तीमा कारवाही वा बर्खासीको कानून असङ्गतताको सार्वजनिक घोषणा गराउनसम्मलाई पनि न्यायाधीशलाई कुनै न्यायिक निकायसम्मको निकास छैन भनेर जानाजान देखादेखी गैरकानुनी तरिकाले राजनीतिक अङ्गहरूले न्यायाधीशलाई हटाए भने त्यसबाट कानूनको शासन र शक्तिपृथकीकरण दुवैका लागि हानि पुग्छ ।

युरोपेली मानवअधिकार अदालतले निर्णयलाई गैरकानुनी ठहर गर्ने मात्र अधिकार भएको र निर्णय स्वयंलाई खारेज गर्न वा परिवर्तन गर्ने अधिकार नभएको हुँदा न्यायपरिषद्ले प्रारम्भतः लिएको बर्खासी निर्णयउपर प्रशासनिक अदालतले गरेको पुनरावलोकन र त्यसपछि संसद्बाट गरिएको मतदान अपर्याप्त रहेको ठहर्‍याएको छ । (पुनरावलोकन गर्ने अदालतको खास कानुनी परिणति दिन सक्ने शक्ति नभएका कारण उसको ठहरका आधारमा न्यायाधीशले स्वतः निजका पदमा पुनर्बहाली नहुने भएकाले बर्खासी गैरकानुनी भएको ठहरको कुनै तुक नहुने हुनाले यसो भएको

^{१५२} लोपेज लोन र अन्य वि. होन्डुरस, Series C No. 302 (5 October 2015), अनु. २१७-२२१ ।

^{१५३} एनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु.

हो १) प्रशासनिक अदालतका न्यायाधीशहरू नै न्यायपरिषद्को अनुशासनात्मक कारवाहीको विषय रहेकाले त्यसैको निर्णयलाई प्रशासनिक अदालतले पुनरावलोकन गर्ने कुराले अदालतको स्वतन्त्रता र निष्पक्षता प्रदर्शन गर्नमा थप बाधा प्रस्तुत गरेको थियो ।^{१५४}

उजुरकर्ता र पीडितका कार्यविधिगत अधिकार

अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअन्तर्गत, न्यायाधीशविरुद्धको कारवाही प्रक्रियाका सम्बन्धमा न्यायाधीशले गरेको मानवअधिकारको उल्लंघन वा मिलेमतोबाट पीडित भएको आरोप लगाउने उजुरकर्ताको प्रभावकारी उपचारमा पहुँच र न्यायमा पहुँचको अधिकार जस्ता कार्यविधिगत अधिकारहरू हुन्छन् । उपचार तथा परिपूरणको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्त तथा मार्गदर्शनको धारा ३ (ग) र (घ) ले राज्यको निम्न दायित्व औँल्याएको छ :

अन्ततः उल्लङ्घनको जवाफदेहीता वहन गर्नुपर्ने व्यक्ति जोसुकै हुने भए तापनि, मानवअधिकार वा मानवीय कानूनको उल्लङ्घनबाट पीडित भएको भनी दाबी गर्ने पीडितलाई समान र प्रभावकारी न्यायको पहुँच उपलब्ध गराउने; र

पीडितहरूलाई परिपूरण लगायतका प्रभावकारी उपचार उपलब्ध गराउने ।

यसका सन्दर्भमा सिद्धान्त तथा मार्गदर्शनले, अन्य कुराका अतिरिक्त, निम्न प्रावधानको व्यवस्था गरेको छ :

- पीडितहरूलाई “उल्लङ्घन र परिपूरणका संयन्त्रसँग सम्बन्धित सूचनामा पहुँच”को अधिकार हुनेछ (धारा ११);
- राज्यले “पीडित र तिनका प्रतिनिधिहरूलाई पर्ने असुविधा न्यूनीकरण गर्न, उपयुक्त हुनेसम्म तिनका व्यक्तिगत गोपनीयता उपरका गैरकानुनी

^{१५४} ईसीटीएचआर, ओलेक्सान्डर वोल्वोभ वि. युक्रेन, App. No. 21722/11 (9 January 2013), अनु. १२४-१३० ।

हस्तक्षेपविरुद्ध संरक्षण गर्न, एवम् पीडितलाई असर पार्ने न्यायिक, प्रशासकीय वा अन्य कारवाही प्रक्रिया अघि, कारवाही प्रक्रियाको क्रममा वा सो पश्चात उनीहरूका साथसाथै उनीहरूका परिवार तथा साक्षीहरूलाई डरत्रास एवम् प्रतिशोधबाट सुरक्षा सुनिश्चित गर्न उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्छ” (धारा १२ ख);

- पीडित र तिनका प्रतिनिधिहरूलाई उनीहरूलाई पीडित बनाउनुका कारण तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुनको गम्भीर उल्लङ्घन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको व्यापक उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित कारण र अवस्थाहरूबारे सूचना खोज्ने एवम् पाउने साथै यी उल्लङ्घनका सम्बन्धमा सत्यतथ्य जान्न पाउने अधिकार हुनुपर्छ। (धारा २४)

यस अगाडिको अपराध र अख्तियारको दुरूपयोग पीडितका लागि न्यायसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको घोषणापत्र^{१५५}ले पनि शक्तिको आपराधिक दुरूपयोग लगायत अपराध पीडितका सम्बन्धमा निम्न प्रावधान राखेको छ :

५. पीडितलाई छिटोछरितो, स्वच्छ, कम खर्चिलो र सुलभ रुपमा औपचारिक वा अनौपचारिक प्रक्रियाको माध्यमबाट उपचार प्राप्त गर्न सक्षम बनाउन आवश्यकता अनुसार न्यायिक तथा प्रशासनिक संयन्त्रहरू स्थापना र सुदृढ गरिनुपर्छ। यस्ता संयन्त्रहरूको माध्यमबाट उपचार प्राप्त गर्न पाउने उनीहरूको अधिकारबारे पीडितलाई सूचित गरिनुपर्छ।
६. पीडितका आवश्यकताप्रति न्यायिक र प्रशासनिक प्रक्रियाको जवाफदेहीतालाई देहायका तरिकाबाट सहज पारिनुपर्छ :
 - क) खास गरी गम्भीर प्रकृतिको अपराध समावेश रहेका र सूचनाका लागि उनीहरूलाई अनुरोध गरिएका अवस्थामा उनीहरूको भूमिका र क्षेत्र, कारवाहीको समय र प्रगति तथा मुद्दाको स्वरूप वा प्रकृतिका बारेमा पीडितलाई जानकारी गराउने;

^{१५५} संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभा, प्रस्ताव ४०/३४ (२९ नोभेम्बर १९८५), अनुसूची।

- ख) सम्बद्ध फौजदारी न्यायप्रणाली अनुरूप र अभियुक्तप्रति पूर्वाग्रह नराखी कारवाहीको उपयुक्त अवस्थामा उनीहरूको व्यक्तिगत हितमा असर परेको कुरामा तिनका सरोकार र दृष्टिकोण प्रस्तुत र विचार गर्न दिने;
- ग) कानुनी प्रक्रियाको अवधिभर पीडितहरूलाई उचित सहायता उपलब्ध गराउने;
- घ) पीडितलाई हुने असुविधा कम गर्न तथा आवश्यकता अनुसार उनीहरूको गोपनीयताको संरक्षण गर्ने, बचाउ निश्चित गर्ने, साथसाथै धाकधम्की र प्रतिशोधबाट उनीहरूका तर्फबाट तिनका परिवार र साक्षीहरूको सुरक्षाको प्रत्याभूत गर्ने;
- ङ) मुद्दाको फर्छचौट प्रक्रिया र पीडितका हकमा भएका आज्ञापित र आदेशहरूको कार्यान्वयनमा अनावश्यक ढिलाइ हुन नदिने ।

अतिरिक्त विस्तृत मापदण्डहरू अपराधपीडितका अधिकार, सहायता तथा संरक्षणसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड स्थापना गर्ने युरोपेली संघको निर्देशिका^{१५६} मा राखिएका छन्। उदाहरणका लागि जसमा, निम्न कुराहरु समेत समावेश छन् :

- आधारभूत तत्वहरूको उल्लेखसहित उजुरीको लिखित जनाउ पीडितहरूले पाउनुपर्छ (धारा ५.१);
- पीडितहरूलाई मुद्दा अगाडि नबढाउने कुनै निर्णय, मुद्दाको नतिजा, र कारवाही प्रक्रियाको अवस्था (मुद्दाको कारवाहीलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भएमा बाहेक) लगायतका सम्बन्धित फौजदारी कारवाही प्रक्रिया बारेका सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार हुन्छ (धारा ६);

१५६ अपराधपीडितका अधिकार, सहयोग र संरक्षणसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड स्थापना गर्ने युरोपेली संसदको र परिषदको (२५ अक्टोबर २०१२) ईयू निर्देशिका २९१२/२९/ईयू। निर्देशिकाले युरोपेली संघका सदस्यहरू उपर कानुनी दायित्व सिर्जना गर्दछ र निर्देशिकाका तत्वहरूलाई विश्वव्यापी मान्यताका रूपमा प्रतिबिम्बन गर्ने वा अन्यत्रका लागि विचारणीय सर्वोत्तम अभ्यासका रूपमा हेरिन्छ। निर्देशिकाका केही धाराहरूले केही हदसम्म फौजदारी कारवाही प्रक्रियासँग सामन्जस्यता राख्दछ, ती अपराधसँग सम्बन्धित अन्य खालका कारवाही प्रक्रिया (अनुशासन कारवाहीजस्ता) का लागि पनि सम्भाव्य सर्वोत्तम अभ्यासका रूमा हेरिन सक्छन्।

- पीडितहरूलाई फौजदारी कारवाही प्रक्रियामा सुनुवाइ र प्रमाण उपलब्ध गराउने अधिकार हुन्छ (धारा १०);
- पीडितहरूलाई अभियोजन नगर्ने निर्णयको पुनरावलोकनको अधिकार हुन्छ (धारा ११); र
- आवश्यकताअनुसार, पीडितहरू र तिनका परिवारका सदस्यहरूको शारीरिक संरक्षण लगायत पीडितहरूलाई धाकधम्की तथा प्रतिशोधबाट बचाउनका लागि उपायहरू उपलब्ध हुनै पर्छ (धारा १८) ।

यसैगरी अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालतले आमनियमको रूपमा के ठहर गरेको छ भने : “सान्दर्भिक कारवाही प्रक्रियाका सबै चरणमा पीडितहरू र तिनका परिवारले भाग लिन पाउने कुरालाई प्रत्याभूत गर्ने राज्यहरूको दायित्व हो, जसले गर्दा उनीहरूले प्रस्ताव राख्ने, सूचना लिने, प्रमाण उपलब्ध गराउने, भनाइ वा कथन तर्जुमा गर्ने, र संक्षेपमा, तिनका हित तथा अधिकारहरू दाबी गर्न सक्छन्।”^{१५७}

यूएनओडीसीले न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी कारवाही प्रक्रियाका खास सन्दर्भमा, उजुरकर्ताहरू र साक्षीहरूलाई धाकधम्की, अनुचित प्रभाव र दवाव विरुद्धको संरक्षण सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता टिपोट गरेको छ।^{१५८} भ्रष्टारचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिले अन्य कुराका अतिरिक्त निम्न प्रावधान गरेको छ :

१५७ उदाहरणकालागि *गोन्जालेज मेडिना र परिवार वि डोमिनिकन गणतन्त्र*, Series C No. 240 (27 February 2012), अनु. २५१ हेर्नुहोस् । अदालतले मुद्दाको खास सन्दर्भका सम्बन्धका अनुच्छेद २५३ मा भनेको छ : “यद्यपि अदालतले मुद्दालाई ग्राह्य मानेर ग्रहण गरे पनि न्यायको प्रभावकारितालाई सुनिश्चित गर्नका लागि खासखास मामिलामा फौजदारी कारवाहीप्रक्रियाका क्रममा प्रारम्भिक अनुसन्धानमा अवलम्बन गरिएका उपायहरूलाई गोप्य राख्न सकिन्छ, यो गोपनीयतालाई फौजदारी मुद्दाको मिसिलमा पहुँच राख्नमा पीडितलाई रोक्नका लागि कदापि याचना गर्न सकिँदैन । उपयुक्त हुँदासम्म, पीडितको कार्यविधिगत अधिकारहरूको प्रचलनसँग सुसङ्गत हुने उपायहरू अवलम्बन गरेर राज्यलाई कारवाहीप्रक्रियाको विषयवस्तुलाई सार्वजनिक वितरण वा प्रसार टार्ने शक्ति प्रत्याभूत गर्ने पर्छ” । जबरजस्ती बेपत्ताबाट सबै व्यक्तिको बचाउ गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा २४ (२) : “हरेक पीडितलाई जबरजस्ती बेपत्ताको परिस्थितिका बारेमा सत्य, अनुसन्धानको प्रगति र नतिजा का साथै बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको वास्तविक अवस्था थाहा पाउने अधिकार छ । यसबारेमा हरेक राज्य पक्षले उपयुक्त उपायहरू अपनाउनेछन्” (जोड दिइएको) पनि हेर्नुहोस् ।

१५८ यूएनओडीसी मार्गनिर्देशिका, पूर्व पादटिप्पणी ११, अनु. ३० ।

- राज्यहरूले बयान बकपत्र वा प्रमाण दिने साक्षीहरू (पीडितहरूसमेत) र विज्ञहरू, र, उपयुक्त भएसम्म तिनका नातेदार र निकटस्थ अन्य व्यक्तिहरूलाई सम्भावित प्रतिशोध र धाकधम्कीबाट प्रभावकारी संरक्षण उपलब्ध गराउनै पर्छ । (धारा ३२.१);
- राज्यहरूले प्रतिरक्षाका अधिकारप्रति पूर्वाग्रही नहुने तरिकाले कसुरदार विरुद्धका फौजदारी कारवाही प्रक्रियाका उचित चरणहरूमा पीडितहरूका दृष्टिकोण र सरोकारहरूलाई प्रस्तुत गराउने र विचार गरिने कुरालाई सबल बनाउनुपर्छ (धारा ३२.५) ।

मानवअधिकार परिषद्को अनुरोधमा सान्दर्भिक “सर्वोत्तम अभ्यासहरू” सम्बन्धी प्रतिवेदन गर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्च आयुक्तले परम्परागत भ्रष्टाचारविरुद्धका परम्परागत प्रयासहरूले पीडक, व्यक्तिगत फौजदारी दायित्व र दमनतर्फको जोडमा ढल्केकोले यसलाई “ पीडित, राज्यको दायित्व र निवारण तथा उद्धारमा जोड दिने” “मानवअधिकारमा आधारित तरिका”बाट परिपूरण गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् ।^{१५९}

सबै मामिलामा उजुरकर्तालाई, निजका उजुरबाट उठान भएको जवाफदेहीता प्रक्रियाका कुनै पनि नतिजाका बारेमा सुसूचित गरिनुपर्छ ।^{१६०}

सार्वजनिक खुलासा र पारदर्शिता

अर्को प्रश्न न्यायिक जवाफदेहीता प्रक्रियाहरूको सार्वजनिक पारदर्शिताको हो । न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तको धारा १७ ले “कुनै पनि न्यायाधीशविरुद्ध निजका “न्यायिक तथा पेसागत क्षमताका विरुद्धमा परेका आरोप वा उजुर” का प्रक्रियाका सम्बन्धमा “न्यायाधीशले अन्यथा माग

१५९ संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्त, “सबै मानवअधिकारको प्रचलनमा भ्रष्टाचार नकारात्मक असरसँग मुकाबिला गर्ने सम्बन्धी सर्वोत्तम अभ्यासहरू”, UN Doc A/HRC/32/22 (15 April 2016), अनु. १३० ।

१६० अपराध तथा अख्तियारको दुरुपयोगका पीडितका लागि न्यायका आधारभूत सिद्धान्तको घोषणापत्र, पूर्व पादटिप्पणी १५५, धारा ६ (क); इस्तानबुल घोषणापत्र, धारा १५; युएनओडीसी, न्यायिक निष्ठा तथा क्षमता सुदृढीकरण स्रोत मार्गदर्शिका (२०११), पृ. १३४

गरेको अवस्थामा बाहेक प्रारम्भिक चरणका जाँचबुझहरू गोप्य राखिने” व्यवस्था गरेको छ । यो प्रावधानको प्रयोजन, आरोप वा उजुर अन्ततोगत्वा आधारहीन ठहरेका खण्डमा हुन सक्ने अनपेक्षित क्षतिबाट व्यक्तिविशेष न्यायाधीश, र सिङ्गो न्यायप्रणालीकै प्रतिष्ठा जोगाउनु हो ।

गोपनीयताको सिद्धान्त (न्यायाधीशको त्याज्यताको अधीनमा रही) प्रारम्भिक अनुसन्धानमा (फौजदारी वा अनुशासनात्मक चरित्रको होस्) र उजुर वा आरोप पूर्ण सुनुवाइका लागि आधारपूर्ण छ कि छैन भन्ने कुरा निर्धारण गर्नमा लक्षित कुनै पनि प्रारम्भिक कार्यविधिगत चरणमा अवलम्बन गर्न आवश्यक हुन्छ । तर पनि, न्यायप्रशासनको उद्देश्य र उजुरकर्ताका अधिकारहरूलाई ध्यानमा राख्दै अन्य महत्वपूर्ण सरोकारहरू रहेका अवस्थामा गुणदोषका आधारमा गरीने अनुशासनात्मक सुनुवाइमा गोपनीयताको सिद्धान्त स्वतः र अपरिहार्य रूपमा भने अवलम्बन गरिनु हुँदैन । तल वर्णन गरिए भै न्यायाधिकरणहरूसमक्षका फौजदारी तथा देवानी कारवाही प्रक्रियाहरूको सार्वजनिकताको प्रबल अनुमान पनि रहेको छ ।

गोपनीयताको सिद्धान्त अनुमानतः कारवाहीप्रक्रिया चलाउनमा जिम्मेवार निकायहरूउपर लागू हुन्छ तर उजुरकर्तालाई होइन । यसो हुनाले निजले आरोपहरू वा उजुर गरिएको तथ्यका बारेमा सार्वजनिक वक्तव्य दिन सक्छन् । व्यक्तिको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा मानवअधिकारको उल्लंघन वा भ्रष्टाचारको पीडित भएको दाबीकर्तालाई उल्लंघन वा उजुर गरेको तथ्यका बारेमा सार्वजनिक रूपले अभिव्यक्त गर्ने अधिकारमा रोकटोक गर्ने वा त्यसो गरेवापत सजाय गर्ने कुराको औचित्य पुष्टि गर्न कठिन देखिन्छ (माथि पादटिप्पणी १५७ पनि हेर्नुहोस्) ।

न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले न्यायाधीशले साँच्चै गल्ती गरेकै हो भन्ने कुरा प्रमाणित हुनुअगावै भ्रष्टाचारको कारवाही प्रक्रियाले न्यायाधीशमा रहेको विश्वसनीयता र जन विश्वासलाई कमजोर बनाउने सम्भावना हुने भएकाले “अनुसन्धानहरू प्रश्रयतः गोप्यतापूर्वकै हुनुपर्छ” भन्ने टिपोट गरेका छन् ।^{१६१}

अर्कोतिर, कारवाही प्रक्रिया भेलिरहेको न्यायाधीशले सकारात्मक भएर सुनुवाइ खुलै गर्न अनुरोध गरेको खण्डमा सुनुवाइ सञ्चालन गर्ने निकायको दायित्व खालि

१६१ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु ८६ ।

सर्वसामान्यलाई बाहेक गर्ने (जसले न्यायाधीशको वा पूरै न्यायपालिकाको मर्यादा जोगाउँछ) आवश्यकता यकिन गर्ने कुरामा होइन बरु सुनुवाइको कुनै खास अवस्थाले चाहिँ वास्तविक रूपमा जनसामान्यलाई बाहेक गर्नु युक्तिसङ्गत हुन्छ भन्ने कुरा देखाउनमा रहन्छ।^{१६२} यो दायित्व “खुला सुनुवाइ” को अधिकारको मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, आईसीसीपीआर र अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय मानवअधिकार सन्धिसम्झौता तथा मापदण्डहरूका मान्यताबाट उद्भव हुन्छ। जस्तै कि, आईसीसीपीआरको धारा १४ (१) को सान्दर्भिक अंश यस प्रकार रहेको छ :

अदालत र न्यायाधिकरणहरूका सामुन्ने सबै व्यक्ति समान हुनेछन्। हरेक व्यक्तिलाई निजविरुद्ध फौजदारी अभियोग वा कानूनअनुसारको मुद्दामा निजका अधिकार र दायित्वको निर्धारणमा कानूनद्वारा स्थापित सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरणबाट स्वच्छ र खुला सुनुवाइ हुने अधिकार रहनेछ। लोकतान्त्रिक समाजमा हुने नैतिकता, सार्वजनिक सुव्यवस्था वा राष्ट्रिय सुरक्षा, वा पक्षहरूको निजी जीवनको हितका लागि आवश्यक भएमा, वा न्यायको हितमा प्रचार वा सार्वजनिकता पूर्वाग्रही हुन सक्ने विशेष परिस्थितिमा अदालतको विचारमा अति आवश्यक भएका कारणबाट पत्रकारजगत् (प्रेस) तथा सर्वसाधारणलाई पूरै पुर्पक्ष अवधीभर वा केही अंशमा बाहेक गर्न सकिनेछ।

अनेकौँ मापदण्डले अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रियाका अन्तिम निर्णयहरू सार्वजनिक हुनुपर्छ भनेर सिफारिस गरेका छन्।^{१६३} औपचारिक तथा अन्तिम निर्णयको

१६२ ईसीटीएचआर, *ओलुजिक वि. क्रोएसिया*, App. No. 22330/05 (5 February 2009), अनु ६९।

१६३ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु ६३, ९८; बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, धारा १५.७; सीसीजेई, राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. ९५; बेइजिङ उद्घोषपत्र, धारा २८; इस्तानबुल घोषणापत्र, सिद्धान्त १५; युएनओडीसी मार्गदर्शिका, पूर्व पादटिप्पणी ११ अनु. ७२। बैङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरू, इस्तानबुल घोषणापत्र र युएनओडीसी मार्गदर्शिका (“त्यस्तो न्यायाधीशका विरुद्ध सजाय समावेश रहेको स्थापित कुनै पनि कारवाहीप्रक्रियाका कुनै पनि अन्तिम निर्णय)मा प्रयोग भएको सूत्र सजाय हुन सक्ने कारवाही प्रक्रियाका सबै निर्णय वा सजाय वास्तवमै लादने निर्णय (यो चाहिँ हुन सक्ला जस्तो) प्रकाशन गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरा स्पष्ट छैन; कुनै पनि मामिलामा, इस्तानबुल घोषणापत्रले सबै मामिलामा उजुरकर्तालाई त्यसको परिणामा बारे सुसूचित गर्नुपर्ने कुरा निर्दिष्ट गर्दछ।

प्रकाशनले “केवल पूरै न्यायपालिकालाई मात्र हैन, बरु आम जनसामान्यलाई नै कुनै तरिकाले कारवाही प्रक्रिया चल्थो भन्ने कुराको जानकारी दिन्छ र अदालतले कसरी आफ्नै सदस्यहरूले गरेका लज्जाजनक काम पनि लुकाएर राख्दैन भन्ने कुरा पनि देखाउँछ” १६४

सबै फैसलाहरू सार्वजनिक गर्नुपर्ने राज्यको आमदायित्वको एक अङ्गका रूपमा पनि मानवअधिकारको न्यायिक उल्लंघन वा न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी सबै देवानी वा फौजदारी अदालती कारवाहीका अन्तिम फैसलाहरू सार्वजनिक गरिनै पर्छ १६५

न्यायिक उन्मुक्ति हटाउने प्रक्रिया

अगाडि वर्णन गरिएभै (माथि पृष्ठ २१-२२, २७-३० हेर्नुोस्), न्यायाधीशहरू तिनका पदीय क्रियाकलापसँग सम्बन्धित फौजदारी वा देवानी कारवाहीबाट सिद्धान्ततः उन्मुक्त हुनुपर्छ । तर पनि, न्यायिक भ्रष्टाचार वा मानवअधिकारको उल्लंघनहरूमा न्यायिक मिलेमतो वा साँठगाँठका सन्दर्भमा भने खास केही अपवादहरू राखिनुपर्छ ।

उन्मुक्तिको अपवादको सम्भावनाका सम्बन्धमा चर्चा गर्दा खास मुद्दामा उन्मुक्ति लागू हुन्छ कि हुँदैन भन्ने कुरा कसले निर्णय गर्ने र कुन कार्यविधिबाट गर्ने भन्ने प्रश्न उब्जन्छ ।

न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले के भनेर जोड दिएका छन् भने “यस्ता कार्यविधिहरू बढो विस्तार पूर्वक कानूनमा लेखिएको हुनुपर्छ” र न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतालाई थप सबल पार्नमा लक्षित हुनुपर्छ, यसैगरी समाधिकक्षकले “न्यायाधीशलाई राजनीतिक दबाबमा खुलासा गर्ने र तिनको स्वतन्त्रतालाई दोहोरो खतरामा पार्न सक्ने हुनाले” १६६ उन्मुक्तिको उत्पाटन गर्ने (हटाउने) निर्णय कार्यपालिकीय निकायको तजबिजमा पूरै

१६४ सीसीजेई राय नम्बर १०, पूर्व पादटिप्पणी ७८, अनु. ९५ ।

१६५ उदाहरणको लागि आईसीसीपीआरको धारा १४ (१) ले के भन्छ भने “अल्पवयस्क व्यक्तिको हितले अन्यथा आवश्यक भएको वा वैवाहिक सम्बन्धको विवाद वा बालबालिकाको संरक्षकत्वको कुरामा बाहेक, फौजदारी मामिला वा कुनै मुद्दामा गरिएको निर्णय सार्वजनिक गरिनेछ” ।

१६६ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्वपादटिप्पणी ४५, अनु ६७, ९८ ।

निर्भर हुनु हुँदैन भनेर खुलाएका छन् । समाधिककले न्यायाधीशको अभियोजनका लागि वास्तवमा, “उपयुक्त न्यायिक प्राधिकारको अख्तियारीका लिएर मात्र” गरिनु पर्छ भनेका छन् ।^{१६७}

यसैगरी, सिंघ्वी घोषणाले भनेको छ : “तिनका न्यायिक क्रियाकलापका सम्बन्धमा न्यायाधीशहरूलाई उनीहरूविरुद्ध व्यक्तिगत मुद्दाको हैरानीबाट संरक्षित गरिनेछ र उपयुक्त न्यायिक प्राधिकारका अख्तियारीअन्तर्गत बाहेक मुद्दा चलाइने वा अभियोजन गरिनेछैन” ।^{१६८} युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदायी परिषद्ले भनेको छ, “व्यक्तिविशेषको पहलमा फौजदारी अनुसन्धान वा कारवाही सुरु हुने मुलुकहरूमा, न्यायाधीशकै हकमा फौजदारी दायित्व देखिने उपयुक्त मामिला नभएमा, निजका पदीय मानिएका कार्यसम्पादनका सम्बन्धमा न्यायाधीशविरुद्ध त्यस्तो अनुसन्धान वा कारवाही प्रक्रियालाई टार्न वा रोक्नेका लागि संयन्त्र रहनुपर्छ” ।^{१६९}

यद्यपी खासखास सान्दर्भगत चरित्रले विभिन्न रायका आधारमा सामान्य सिद्धान्तहरू निकाल्न कठिन पार्ने भए पनि, युरोपेली परिषद् भेनिस आयोगले प्रकाशित गरेका रायहरूले भने विभिन्न मुलुकमा न्यायिक उन्मुक्तिलाई हटाउने संयन्त्रहरूका बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

उदाहरणको लागि, युक्रेनमा प्रस्तावित हेरफेरका सम्बन्धमा टिप्पणी गर्दै व्यक्त गरिएको सन् २०१५ को एक रायमा भेनिस आयोगले न्यायाधीशहरूको उन्मुक्ति हटाउने शक्ति “राजनीतिक अड्ग” (संसद्) बाट न्याय परिषदमा सार्ने (न्याय परिषद्को पूर्ण स्वतन्त्रता हासिल गर्नका लागि न्याय परिषद्को बनोटमा थप संशोधन आवश्यक रहेको कुरा टिपोट गर्दागर्दै पनि) कुरालाई “स्पष्टै प्रश्रयपूर्ण” मानेर स्वागत गरेको छ ।^{१७०}

मार्च २०१३ को रायमा भेनिस आयोगले मोल्डोभामा न्यायिक उन्मुक्तिहरूको कानून संशोधनलाई विचार गर्‍यो, जसमा संशोधनपूर्व न्यायाधीशविरुद्ध फौजदारी

१६७ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ७, अनु ५२ ।

१६८ सिङ्घ्वी घोषणापत्र, पूर्व पादटिप्पणी ६१, धारा २० । कम्पेचे घोषणापत्रको धारा १२ पनि हेर्नुहोस् ।

१६९ सीसीजेई राय नम्बर ३, पूर्व पादटिप्पणी ३५, अनु. ५४ ।

१७० भेनिस आयोग, युक्रेनका संसदका सदस्यहरू र न्यायाधीशहरूको उन्मुक्तिसम्बन्धी संवैधानिक संशोधनको मस्यौदाउपरको राय, CDL-AD(2015)013, अनु. २४ ।

कारवाही दर्ता (वा न्यायाधीशलार्ई पक्राउ वा थुनछेक) गर्नुअगाडि स्वतन्त्र न्याय परिषद्को सम्मति चाहिने सर्तबन्दी समावेश रहेको थियो।^{१७१} संशोधनले दुई निश्चित भ्रष्टाचारका कसुरहरु वा फौजदारी कार्य गर्दागर्दै न्यायाधीशलार्ई समाइएका अवस्थामा परिषद्को सम्मति चाहिने सर्तबन्दी हटायो तर अन्यथा अन्य अपराधहरुका सम्बन्धमा परिषद्को भूमिका यथावतै राख्यो। भेनिस आयोगले एकातिर, साधारण अपराधहरुका सम्बन्धमा न्याय परिषद्को सहमति चाहिने कुरा (अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअन्तर्गत बाध्यात्मक रूपले अनिवार्य नभए पनि) उचित थियो भन्ने ठहर्‍यायो भने अर्कातिर, अभियोक्तासँगको सम्बन्धमा न्यायाधीशहरु कमजोर हैसियतका हुन सक्ने मुलुकहरुमा यस्तो सर्तबन्दी न्यायाधीशउपरका अनुचित हस्तक्षेपविरुद्धको बचाउका उपयुक्त माध्यम हुन सक्ने पनि यकिन गर्‍यो।^{१७२}

तथापि, अन्ततोगत्वा, मोल्डोवामा न्यायिक भ्रष्टाचारको समस्याको मात्रा, संशोधनको साँघुरो दायरा, र भ्रष्टाचारका कसुरहरुको विशिष्ट चारित्रिकतालाई उद्भूत गर्दै भेनिस आयोगले, त्यस्ता कसुरहरुका सम्बन्धमा न्याय परिषद्को सहमतिको सर्तबन्दी हटाउने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग नबाभिएको निष्कर्ष निकाल्यो।^{१७३}

तत्पश्चात् २०१३ अक्टोबरमा बुल्गेरियाको संवैधान संशोधनहरूसँग सम्बन्धित रायमा भेनिस आयोगले पूर्ववर्ती कानूनले स्थापना गरेका परिस्थितिहरुमा मात्र सर्वोच्च न्याय परिषद्बाट न्यायाधीशको फौजदारी उन्मुक्ति हट्न सक्ने संवैधानिक

१७१ भेनिस आयोग, मेल्डेभोको संवैधानिक अदालतका लागि न्यायाधीशहरुको उन्मुक्ति विषयक अदालत सहयोगी लेख (एमिकस क्युरी ब्रिफ), राय नम्बर ६९८/२०१२, CDL-AD(2013)008 (११ मार्च २०१३)।

१७२ ऐजन, अनु. २७, ५२।

१७३ ऐजन, अनु. ५३। भेनिस आयोगको रायमा उद्भूत गरिएको सुधारसम्बन्धी आईसीजेको समकालीन धारणा, माल्डोभामा न्यायपालिका सुधार : परिपेक्ष्य र चुनौती (२०१३) पृ. ३०-३२ र ४१, निष्कर्ष, “न्यायिक भ्रष्टाचारका अपराधमा, न्यायाधीश उपरको अभियोजनको एससीएमको अख्तियारी चाहिने सर्तको खारेजीले, न्यायाधीश पनि अन्य नागरिकसरह नै कानूनको शासनका विषय हुन भन्ने कुरालाई स्पष्ट बनाउँदै न्यायपालिकाको विश्वसनीयताको पुनःस्थापना गर्न र यसको सदाचारप्रति जनसाधारणलाई विश्वस्त पार्नमा सहयोग गर्न सक्छ। तथापि, एससीएमको सम्मति, दुरुपयोविरुद्धको वास्तविक संरक्षण हो र कुनै क्षतिपूर्तिकारी सुरक्षा वा पुनरावलोकनविनै यो हटाइने पछि। उपायहरूसँग जोडिएका सरोकारलाई विचार गरी यसको सञ्चालनको पहिलो वर्ष, र नयाँ कानूनअन्तर्गत भ्रष्टाचारका आरोपमा न्यायाधीशहरुको कुनै पनि अभियोजन, सावधानीपूर्वक अनुगमन र परीक्षण गरिएको हुनैपछि”।

प्रावधानको संशोधनउपर विचार गयो ।^{१७४} संशोधनले फौजदारी अभियोजन, थुनछेक र गिरफ्तारीका लागि न्याय परिषदको स्वीकृति चाहिने कुरालाई यथावतै राख्यो, तर परिषदको स्वीकृतिका लागि अनुरोध उठान गर्ने माध्यम बदल्यो । भेनिस आयोगले परिषदका सदस्यले उन्मुक्ति हटाउने अनुरोध गर्ने र यसको निर्णयमा सहभागी पनि हुनु पाउने कुरामा सरोकार व्यक्त गर्‍यो र “न्यायाधीशलाई हटाउनका लागि सिफारिस गरिएजस्तै, यस्तो प्रस्ताव, उन्मुक्ति हटाउने वा नहटाउने भन्ने बारेमा राय दिन सक्ने न्यायाधीशहरू मात्रै रहने गरी गठन गरिएको सानो विज्ञ निकायको स्वीकृति मात्र चाहिने हुनु प्रश्नपूर्ण देखिने” निष्कर्ष निकाल्यो ।^{१७५} यसका साथै आयोगले “मुद्दाहरूको अनुसन्धान गर्न र परिषदले सर्वोच्च न्याय परिषद् समक्ष उन्मुक्ति हटाउने विषयमा मतदान गर्नुपूर्व आफ्नो राय उपलब्ध गराउन विज्ञ निकाय गठन हुनुपर्ने र उन्मुक्ति हटाउन प्रस्ताव गर्ने कसैले पनि सोही प्रस्तावमा मतदान गर्न नसक्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि अधिल्ला अवसरमा बुल्गेरियालाई गरिएका सिफारिसहरू दोहोर्‍यायो ।^{१७६}

कारवाही प्रक्रियाभर अस्थायी निलम्बन

कुनै खास मुद्दाको तथ्यहरूबाट युक्तिसङ्गत देखियो भने न्यायाधीश सामुन्नेका मुद्दाहरूमा संलग्न रहेकाहरूलाई थप अन्यायमा पर्ने कुरालाई रोक्नका लागि, अनुसन्धानका नतिजा र कारवाही प्रक्रियालाई थाँती राखेर न्यायाधीशलाई निलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखा पर्न सक्छ । उदाहरणका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय उन्मुक्ति सिद्धान्तको धारा ३६(क) ले “अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत गम्भीर अपराधका लागि व्यक्तिगत जवाफदेहीताका निमित्त औपचारिक रूपमा आरोप लागेका व्यक्तिहरू फौजदारी वा अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रियाभर तिनको पदीय कर्तव्य (सेवा) बाट निलम्बित हुनेछन् ।”

सँगसँगै, यस्तो कुनै पनि अस्थायी निलम्बनले स्वतन्त्र न्यायापालिकाको स्वतन्त्रताउपर खुद जोखिम प्रस्तुत गर्दछ । त्यसो भएकाले, यस्ता कारवाही प्रक्रियाहरूले न्यायाधीश

१७४ भेनिस आयोग, बुल्गेरियामा न्याय प्रणाली सुधार गर्ने संवैधानिक संशोधनउपरको राय, राय नं. २४६/२००३, २४ अक्टोबर २००३, CDL-AD(2003)16 ।

१७५ ऐजन अनु. ११ ।

१७६ ऐजन अनु. २५ ।

तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मूलभूत सिद्धान्तको धारा १७ देखि २० सम्मका (अन्तिम हैन, अन्तरिम उपायसँग उपयुक्त हुने सीमा र कार्यविधि) खास प्रावधानसँग सुसङ्गत हुने कार्यविधिहरूलाई अवलम्बन गर्नु पर्छ। यस्ता कुनै पनि अस्थायी निलम्बनका सम्बन्धमा पुनरावेदन वा अन्य स्वतन्त्र पुनरावलोकनको छिटोछरितो र अविलम्ब अधिकार उपलब्ध हुनुपर्छ।^{१७७}

अनुचित प्रयोजनका लागि छनौटपूर्ण प्रचलन

आईसीजेले अनेकन अवसरहरूमा अनुचित प्रयोजनका लागि न्यायिक जवाफदेहीताको स्पष्ट छनौटपूर्ण प्रचलन वा कार्यान्वयनको अवलोकन गरेको छ। कुनै मुलुक वा क्षेत्रमा सबै वा अधिकांश न्यायाधीशहरू कुनै न कुनै हिसाबले सानातिना भ्रष्टाचार वा कोषको दुरुपयोग, वा साना ठूला जेसुकै हुन अन्य सम्भाव्य खालका खराब आचरणमा संलग्न भएमा पनि यस्ता कुरा थाहा पाउँदापाउँदै पनि कुनै व्यक्तिविशेष न्यायाधीशले निजको स्वतन्त्रता अभ्यास गरी कार्यपालिकाको प्रतिकूल हुने फैसला नगरेसम्म कार्यपालिकाले यस्ता खराब आचरण सहेरै रहन सक्छ। प्रतिकूल हुने फैसलाको बिन्दुमा भने प्रतिशोधका रूपमा, कार्यपालिकाले उसलाई बेखुसी नबनाएका निजका समकक्षी न्यायाधीशलाई जानाजान कुनै सजाय नगरीकन त्यस्तो व्यक्तिविशेष न्यायाधीशका विरुद्धमा सो आचरणका आधारमा अनुशासन, बर्खासी वा फौजदारी कारवाहीको पहल गर्दछ।^{१७८}

१७७ यूएनबीपी जुडिसियरी, धारा १७-२०; युएनएसआरआईजेएल, वार्षिक प्रतिवेदन २००६, UN Doc E/CN.4/2006/52 (2006), अनु. ५५।

१७८ उदाहरणका लागि आईसीजे, “बुल्गेरिया : न्यायाधीश टोडोरोवाको बर्खासीप्रति आईसीजे सरोकार जनाउँछ” (२७ अगस्ट २०१२), <http://www.icj.org/bulgaria-icj-raises-concern-at-dismissal-of-judge-todorova> (बुल्गेरियाको न्याय प्रणालीमा अत्यन्त बिलम्बको महामारी थियो, र न्यायाधीशले हेर्ने मुद्दामा हुने ढिलाइ मुलुकका लागि अस्वाभाविक थिएन; बुल्गेरियाको न्याय प्रणालीका समस्याहरूमा जोड दिँदै न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताउपरका धाकधम्कीबारे टिप्पणी सार्वजनिक गरेपछि यस्तै ढिलाइलाई आधार बनाएर उनलाई हटाउनका लागि एक्कासि अनुशासनात्मक कारवाहीको विषय बनाइयो। यसमा के टिपोट गरिनुपर्छ भने आईसीजेले अन्य परिस्थितिमा प्रश्न उठेको आचरणले अनुशासनात्मक कारवाही युक्तिसङ्गत हुन्छ कि हुँदैन भनेर अडान लिएको होइन; सो मामिलामा आईसीजेले छनौटपूर्ण, असमानुपाती दण्डभार र सम्भाव्य कार्यविधिगत अस्वच्छतामा केन्द्रित रही आफ्नो सरोकार व्यक्त गरेको हो)।

यस्ता परिस्थितिहरूमा, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र सदाचारको सुदृढीकरण गराउने उपायहरूको सट्टामा यी मूल्यहरूलाई थप कमजोर गराउनेतर्फ दुरुपयोग हुन पुग्दछन् ।

समान व्यवहार र यो तरिकाले हुने जवाफदेहीताका उपायहरूको दुरुपयोगको रोकथामको दृष्टिकोणबाट, कुनै एकल मामिलामा छनौटपूर्ण प्रचलनको उपलब्ध “उपचार” भनेको खराब आचरणमा संलग्न भएको व्यक्तिविशेष न्यायाधीशलाई जवाफदेहीताबाट पलायन हुन अनुमति दिने एक मात्र कुरा देखा पर्छ । व्यक्तिविशेषहरूलाई गम्भीर प्रभाव पारेका मानवअधिकारको उल्लंघन र भ्रष्टाचारका हकमा यो सन्तोषजनकभन्दा निश्चयै कम समाधान हो । त्यस कारणले, जवाफदेहीता संयन्त्रभित्र काम गरिरहेका बहालवालाहरूले कुन मामिलालाई अगाडि बढाउने, र कुन मामिला छनौट गरिनै पर्ने भन्ने बारेमा तिनका निर्णयउपर सबै बाहिरी प्रभावलाई रोक्न वा सामाना गर्नका लागि सबैमा समान रूपले लागू हुने आधार वस्तुगत विचारविमर्श गर्नुपर्छ । कार्यपालिका वा अन्य शक्तिकेन्द्रबाट अनुचित रूपले प्रभाव पार्नका लागि गरिएका प्रयासहरू भण्डाफोर, निन्दित र दण्डित हुनुपर्छ । अझ आधारभूत रूपमा, छनौटपूर्ण प्रचलनको समस्याले, सिद्धान्तमा मात्र हैन, व्यवहार (र, यस्ता संयन्त्रहरू कुनै न कुनै तरिकाले आफै सार्वजनिक जवाफदेही हुनाले) मा पनि, जवाफदेहीता संयन्त्रहरू स्वतन्त्र हुनुपर्ने महत्वपूर्ण आवश्यकतालाई केवल थप जोड दिन्छ ।

५. अपवादजनक परिस्थितिहरू

न्यायपालिका मार्फत वा न्यायपालिकाको मिलेमतोमा व्यापक र सुनियोजित मानवअधिकारको उल्लंघन गरेको अलोकतान्त्रिक वा सर्वसत्तावादी शासनका प्रतिस्थापनमा मानवअधिकार र कानूनको शासनको उच्चतर सम्मानमा लक्षित कार्यढाँचामा सुधारहरू कार्यान्वयन गरिराखेको नयाँ सरकार भएका जस्ता सङ्क्रमणका निश्चित उच्च अपवादजनक परिस्थितिहरूमा राज्यहरूले अन्य उत्तरदायित्व संयन्त्रहरूको बाटो अपनाएका छन् । यस्ता संयन्त्रहरूलाई प्रायः अधिकारक्षेत्रगत बन्दोबस्त तथा न्यायिक नियुक्तिमा परिवर्तन गर्दै र मुलुकको न्यायप्रणालीलाई पुनःसंरचनाका साथ व्यापक संवैधानिक वा कानुनी सुधारद्वारा ढाँचाबद्ध गरिन्छन् ।

यस प्रकारका संयन्त्रका विशिष्ट उदाहरणहरूमा सत्य आयोग, परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) र पुनर्नियुक्तिको सम्भावनासाथ गरिने सामूहिक वर्खास्तगी पर्दछन् । परिच्छेद ३ मा वर्णन गरिए अनुरूप सामान्यतः प्रयोग हुने संयन्त्रहरूका सट्टामा यस्ता संयन्त्रहरूको प्रयोगले भित्रैबाट “दुरुपयोग र विगतको गल्तीमा दण्डीत गर्ने” जोखिम बोकाउँछ र न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले प्रक्रियाका यस्ता विचलन छल्लका लागि राज्यहरूले सम्भव हुने सबै कुरा गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् ।^{१७९}

आपत वा सङ्कटकाल बेलामा पनि, न्यायिक उत्तरदायित्वका साधारण संयन्त्र तथा कार्यविधिहरूको सम्मानले निरन्तरता पाउँछ, भन्ने मौलिक अनुमान सदासर्वदा प्रारम्भविन्दुमा हुनुपर्छ । *संकटकालमा कानूनको शासन पालन गर्ने र न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीको भूमिकासम्बन्धी आईसीजे जेनेभा घोषणापत्र*^{१८०} ले “सङ्कटकाल घोषणा भएकै आपतकालीन समयमा पनि मानवअधिकार तथा

१७९ युएनएसआरआईजेएल, वार्षिक प्रतिवेदन २००५, “संक्रमणको अवधिमा न्याय” सम्बन्धी परिच्छेद, UN Doc E/CN.4/2005/60 (2005), अनु. ४५ ।

१८० सङ्कटकाल समयमा कानूनको शासन पालन गर्ने र न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको भूमिकासम्बन्धी आईसीजे जेनेभा घोषणापत्र, जेनेभामा २००८ मा सम्पन्न इन्टरनेसनल कमिसन अफ जुरिस्टस्को विश्व कांग्रेसद्वारा जारी ।

कानूनको शासनको संरक्षण गर्ने कुरामा न्यायपालिका र कानूनव्यवसायको भूमिका सर्वोच्च छ” भन्ने (धारा १) जस्ता आधारविन्दुबाटै अपनाउनुपर्ने संख्यौं सिद्धान्तहरू स्थापित गरेको छ । धारा ५ ले भनेको छ :

सङ्कटका समयमा न्यायपालिकाको स्थिरता र निरन्तरता अत्यावश्यक छ । न्यायाधीशहरूलाई व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा कार्यपालिकी, विधायिकी वा न्यायिक अङ्गद्वारा जथाभावी बर्खासीको विषय बनाइनु हुँदैन । न्यायिक पदसँग असङ्गत हुने गम्भीर खराब आचरण, फौजदारी कसुर वा तिनका क्रियाकलाप सम्पादन गर्न तिनलाई असक्षम बनाउने अक्षमताका लागि, स्वच्छ र पारदर्शी कारवाही प्रक्रियाद्वारा मात्रै न्यायाधीशहरू हटाउन सकिनेछ ।

सँगसँगै, घोषणापत्रले आपतकालीन समयमा न्यायप्रणालीको सदाचार पालनाको महत्व (धारा १२), र “आपतकालीन समयमा न्यायाधीशहरू तिनका स्वतन्त्रता र कानूनको शासनलाई अवमुल्यन गर्न सक्ने कार्यहरूलाई निरोध गर्ने विशेष कर्तव्यमा रहन्छन्” (धारा १३) भन्ने कुरा निश्चित गरेको छ ।^{१८१}

न्यायाधीशहरूको बर्खासी वा निलम्बनका लागि, साधारण संयन्त्र तथा कार्यविधिहरूबाट अपवादजनक प्रस्थानको औचित्य सिद्ध गर्नका लागि, राज्यले न्यायिक उत्तरदायित्वको साधारण संयन्त्रहरूबाट न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र सदाचार सम्भवतः बचाउनै नसकिने गरि अत्याधिक मात्रा र गहिराइमा न्यायपालिका सम्झौताग्रस्त रहेको देखाउन सक्नु पर्छ ।

सङ्क्रमण वा आपतकालका हरेक अवस्थाले अपवादजनक उपायहरूको औचित्य सिद्ध गर्न सक्दैनन् : न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको मौलिक सिद्धान्तको सम्मान गर्नका लागि निश्चित उच्च किसिमको सीमा अवलम्बन हुनै पर्छ, र अवलम्बित खासखास उपायहरू सम्बन्धित मुलुकको निर्दिष्ट वस्तुगत परिस्थितिका लागि

१८१ आईसीजे, आईसीजे जेनेभा घोषणापत्रउपरको कानुनी टिप्पणी (जेनेभा, २०११), पृ. ७७-९०, १९७-२२७ पनि हेर्नुहोस् ।

कठोर रूपले आवश्यक र समानुपातीक रहेकै, र उपयुक्त रूपले सीमित समयमा अविलम्बित हुनुपर्छ।^{१८२}

सत्य आयोगहरू

सत्य आयोगहरू “औपचारिक, अस्थायी, गैरन्यायीक, तथ्यसङ्कलन गर्ने निकायहरू हुन्, जसले सामान्यतः अनेक वर्षभर गरिएका मानवअधिकार वा मानवीय कानुनको दुरुपयोगबाट भएका ज्यादतीका प्रारूपहरूको अनुसन्धान गर्दछन्”।^{१८३} परिच्छेद २ को छलफलमा उल्लेख गरिएजस्तै, तिनको कामले सत्यप्रति सार्वजनिक हित र पीडितहरूका अधिकारहरू साक्षात्कार गराउने लक्ष्य राख्दछन्। विगतका उल्लंघनहरूको विश्वसनीय औपचारिक अभिलेख स्थापित गरेर सत्य आयोगहरूले भविष्यमा समान खालका उल्लंघनहरूको पुनरावृत्तिलाई रोक्न खोज्छन्। यस्ता प्रक्रियाहरूले न्यायिक उपचारहरू वा विगतको उल्लंघनका लागि फौजदारी कारवाहीप्रक्रिया सामना गरिरहेकाहरूको जिम्मेवारी सुनिश्चित गर्ने गरी न्यायलगायतका पीडितहरूका लागि उपचार र परिपूरणका अन्य स्वरूपहरूलाई पूरकको रूपमा काम गर्नुपर्छ, प्रतिस्थापनकारीका रूपमा होइन।

सत्य आयोगहरूको विभिन्न अन्तिम प्रतिवेदनहरूले अधिल्लो शासनद्वारा गरिएका उल्लंघनमा मिलेमतो वा पीडनमा न्यायपालिकाको भूमिकाबारे सम्बोधन

१८२ उदाहरणको लागि मानवअधिकार समिति, आमटिप्पणी २९, सङ्कटकालको अवस्था (आईसीसीपीआरको धारा ४), UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001), अनु. ४ र ५; आम टिप्पणी ३२, पूर्व पादटिप्पणी ४५, अनु. ६; *बुस्यो वोङ्गोडी माटुबुका र अन्य वि. लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो*, UN Doc CCPR/C/78/D/933/2000 (2003), अनु. ५.२; सीसीजेई, युरोपेली परिषद्का सदस्य राज्यहरूमा न्यायपालिका र न्यायाधीशको परिस्थिति सम्बन्धी प्रतिवेदन, सीसीजेई (२०१५)३, अनु. २७ हेर्नुहोस्। न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र स्वायत्ततालाई तत्कालै अधिकतम बनाउन खोज्ने न्यायिक संस्कृति वा बनेटमा परिवर्तन भै नसकेका ठाउँमा, संक्रमणको प्रारम्भिक चरणमा रहेका मुलुकमा न्यायिक जवाफदेहीताका संयन्त्रहरूलगायत न्यायिक संयन्त्रहरूको सुधार गराइमा केहीले कहिलेकाँही पूर्व शासनको गल्तीमा मुछिएका वरिष्ठ न्यायाधीशहरूको शक्ति थप स्थापित हुने अनपेक्षित परिणाम आउन सक्छ भन्ने कुरालाई ख्याल गरिनुपर्छ भनेका छन्। अनपेक्षित परिणामविरुद्ध रखवारी गर्ने सम्भाव्य उपायहरूको, उदाहरणका लागि, न्याय परिषद्को सदस्यताको विविधता सुनिश्चित गर्नेसम्बन्धी माथि पृ. ३९-४० हेर्नुहोस्।

१८३ दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्त, परिभाषा (घ)।

गरेका छन् ।^{१८४} यो आफैँमा तुलनात्मक रूपले के अन्तरविरोधयुक्त छैन भने : न्यायपालिकाले कुन हदसम्म उल्लंघनमा मिलेमतो गरेको थियो वा रोक्न खोजेको थियो भन्ने कुरा सम्बोधन नगरी सत्य आयोगले सम्भवतः यसको उद्देश्यलाई पूर्णतः प्रत्यक्षीकरण गर्न सक्दैन, वा पुनरावृत्तिलाई रोक्न तर्फ लक्षित सिफारिस गर्ने, र यस्ता मामिलाहरू सिद्धान्ततः सदासर्वदा सत्य आयोगका कार्यदेशभित्र समावेश हुनुपर्छ ।

सत्य आयोगले प्रमाण उपलब्ध गराउन न्यायाधीशहरूलाई बाध्य पार्न जबरजस्ती पाराका शक्ति अभ्यास गर्न सक्षम हुनुपर्छ, कि पर्दैन भन्ने प्रश्नचाहिँ सर्वाधिक विवादित छ । वास्तवमा, गोपनीयताको न्यायिक दायित्व र न्यायपालिकाको संस्थागत स्वतन्त्रता र निष्पक्षतालाई बचाउनुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर न्यायाधीशहरूलाई स्वैच्छिक रूपमा पनि प्रमाण दिन अनुमति दिनुपर्छ, कि पर्दैन भन्ने प्रश्न पनि विवादित सतहकै हो ।

यी प्रश्नहरू सम्भवतः दक्षिण अफ्रिकाको सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको प्रक्रियाका सम्बन्धमा सबैभन्दा तिक्ष्ण रूपमा प्रस्तुत भएका थिए । अनुसन्धानहरूलाई सहजीकरणका लागि सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको एउटा एकाइलाई खानतलासी र बरामदी गर्ने अधिकार सहितको प्रहरीद्वारा सशक्त पारिएको थियो । बयानबकपत्र गर्न आयोगसमक्ष उपस्थित हुन नचाहने साक्षीहरूलाई समाप्तवान जारी गर्ने अधिकार पनि आयोगलाई थियो ।^{१८५}

१८४ उदाहरणको लागि एल साल्भाडोरको सत्य आयोगको प्रतिवेदन, UN Doc S/25500 (1993), अनु १७२, १७६-१७९, १८१-१८२; चिलीको सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप राष्ट्रिय आयोगको प्रतिवेदन (१९९३), खण्ड २, परिच्छेद ४ “सेप्टेम्बर ११, १९७३ र मार्च ११, १९९३ का बीचमा भएका गम्भीर मानवअधिकार उल्लंघनप्रति अदालतहरूको व्यवहार”; दक्षिण अफ्रिका सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग, अन्तिम प्रतिवेदन (१९९८), खण्ड ४, परिच्छेद ४ “संस्थागत सुनुवाइ : कानुनी समुदाय”, खण्ड ५ परिच्छेद ५ “प्राप्तान्त/ठहर (फाइन्डिङ्स) र निष्कर्ष”, पृ. २०१, २५३-२५४; सियोरा लिओन सत्य तथा मेलमिलाप आयोग, सत्यप्रतिका साक्षी: अन्तिम प्रतिवेदन (२००४), खण्ड २, पृ. ९०-९३ “न्यायपालिका, कानुनको शासन र मानवअधिकारको प्रवर्द्धनका सन्दर्भमा प्राप्तान्त (फाइन्डिङ्स)”, पृ. १४०-१४३, “कानुनको शासनको स्थापना”, “न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता”, “न्यायिक स्वयत्तता”, “न्यायिक नियुक्ति”, “पदावधि”, “न्यायाधीशहरूलाई जवाफदेही बनाउने” सम्बन्धी सिफारिस; केन्याको सत्यनिरूपण, न्याय तथा मेलमिलाप आयोग, अन्तिम प्रतिवेदन (२०१३), खण्ड १, अनु. ८ र खण्ड २क, पृ. ५९८, अनु. ३० ।

१८५ डेभिड डचाजेनहाउस, जजिगं द जेजेज, जजिगं आवरसेल्भस : सत्य, मेलमिलाप र रङ्गभेद सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था (हार्ट पब्लिसिङ, २००३) पृ. ५ ।

यसका विभिन्न कारवाही प्रक्रियामध्ये आयोगले खासखास पेसा तथा प्रतिष्ठानहरूमा केन्द्रित रहेका विभिन्न सुनुवाइहरूको आयोजना गर्‍यो : तीमध्ये एउटाचाहिँ कानुनी सुनुवाइ थियो । आयोगले रङ्गभेदी कानुनी प्रणालीभिन्नका सबै कर्तालाई कानुनी सुनुवाइमा लिखित तथा मौखिक प्रस्तुति राख्नका लागि आह्वान गर्‍यो । दक्षिण अफ्रिकाका तत्कालीन प्रधान न्यायाधीशले आयोग समक्ष रङ्गभेदअन्तर्गतका न्यायिक अभिलेखको संरक्षण गर्नुपर्ने देखिएको मात्र हैन तिनका आचरणका लागि आयोगले न्यायाधीशहरूलाई उत्तरदायी बनाउनुपर्ने कुनै पनि सुझावलाई पूर्णतः इन्कार गर्दै एक स्मरणपत्र आयोगलाई पठाए ।^{१८६} केही न्यायाधीशहरूले लिखित प्रस्तुति दिए भने अन्यले आह्वानको खुलै अवज्ञा गरे । अन्ततोगत्वा, कुनै पनि न्यायाधीश सशरीर आयोगसमक्ष उपस्थित हुन चाहेनन् ।^{१८७} र केही पक्षहरू बाट अनुरोध हुँदाहुँदै पनि आयोगले कुनै पनि न्यायाधीशलाई समह्वान जारी गरेन ।^{१८८}

अन्तिम प्रतिवेदनमा आयोगले “यसले तिनको स्वतन्त्रतालाई नकारात्मक असर पार्ने र न्यायपालिकाको प्रतिष्ठानलाई नै क्षति पुग्छ भन्ने आधारमा आयोगसमक्ष उपस्थित हुन न्यायाधीशहरू नमानेकोमा ठूलो खेद” व्यक्त गर्‍यो, र यस सिलसिलामा न्यायाधीशहरूको लेखाजोखाप्रति असहमति जनायो ।^{१८९} रङ्गभेदी शासनमा भएका उल्लंघनहरूमा न्यायपालिकाको भूमिका र यसको पुनरावृत्तिको रोकथामका लागि न्यायिक सुधारका बारेमा महत्वपूर्ण ठहर गर्न र सुझाव सिफारिस गर्नलाई तिनको अनुपस्थितिले आयोगलाई रोकेन ।^{१९०} सँगसँगै, आयोगका प्रक्रियाहरूमा यसको बोलावटलाई मानेर पूरै सहभागी हुने न्यायाधीशहरूबाट आयोगले प्रमाणको पूरै शृङ्खला लिन सक्‍यो भन्नेमा पनि खासै सन्देह हुन गएन । तिनको अनुपस्थितिचाहिँ आलोचनाको विचारणीय विषय बन्यो ।

१८६ ऐजन पृ. ३७ ।

१८७ ऐजन पृ. ३० ।

१८८ ऐजन पृ. १३८ ।

१८९ ऐजन खण्ड ५, परिच्छेद ६ पृ. २०१ ।

१९० दक्षिण अफ्रिकी सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग, अन्तिम प्रतिवेदन (१९९८), खण्ड ४, परिच्छेद ४ “संस्थागत सुनुवाइ : कानुनी समुदाय”, खण्ड ५ परिच्छेद ५ “प्राप्तान्त/ठहर (फाइन्डिङ्स) र निष्कर्ष”, पृ. २०१, २५३-२५४ ।

तथापि, सन् २००१ मा दक्षिण अफ्रिकाको भ्रमण पछि, न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले त्यसो गर्न अनुरोध भैसकेपछि पनि आयोगसमक्ष उपस्थित हुन न्यायाधीशहरूको असफलतासम्बन्धी आयोगको खेदयुक्त ठहरप्रति सरोकार व्यक्त गर्दै यस्ता प्रतिष्ठानका समक्ष जवाफदेहिताका लागि न्यायाधीशहरूलाई बोलाउन सकिने नजिर बनेको अनुभव भएको उल्लेख गरे।^{१९१}

नाइजेरियामा न्यायिक उत्तरदायित्व र सङ्क्रमणकालीन संयन्त्रहरूमा निजको काम, र विश्वभरै न्यायिक उत्तरदायित्वमा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्भाव्य भूमिकाको परीक्षण गर्दै हकीम युसुफले नाइजेरियामा सर्वसत्तावादी सैनिक शासनका अवधिमा न्यायपालिकाले खेलेको भूमिकालाई नाइजेरियाली सत्यको खोजी प्रक्रियामा सहभागी गराउनमा रहेको असफलताको निन्दा गरेका छन्। उनले न्यायिक उत्तरदायित्वको सम्बन्धमा सत्य निरूपण आयोगले गर्न सक्ने विभिन्न सम्भाव्य योगदानको समीक्षा गरेका छन् : के भएको थियो भन्ने कुराको सत्यताको विश्वसनीय अभिलेखीकरण, वास्तवमै, प्राथमिक लक्ष्य हो, तर सत्य निरूपण आयोगले खासमा चाहिँ कुन न्यायिक अधिकारीहरूलाई फौजदारी अनुसन्धान गरिनुपर्छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन; न्यायिक सुधारहरू उचित तथ्यगत आधार र विश्लेषणमा आधारित हुने कुरा सुनिश्चित गर्न र दुर्व्यवहारको पुनरावृत्तिलाई रोक्ने गरी यस्ता सुधारको सफलता त्यसैअनुसार बढाउन; परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रिया आवश्यक छन कि छैनन् र भए तिनको खास लक्ष्य केमा कन्द्रित हुनुपर्छ भन्ने कुरा स्पष्ट बनाउन; र पीडितलाई उपचार तथा परिपूरणका अन्य स्वरूपको आधार उपलब्ध गराउनमा सत्य निरूपण आयोगले मद्दत पनि गर्न सक्छ। युसुफले न्यायपालिकाको भूमिकाको शुद्ध परीक्षणलाई वेवास्ता गर्दा सञ्चालन भएको सत्य निरूपण आयोगको प्रक्रियामा “गम्भीर दरार” सिर्जना गर्दछ र त्यसले सरकारको लोकतान्त्रिक र अधिकारको सम्मानकारी प्रणालीको बृहत्तर परियोजनालाई नजरअन्दाज गर्न सक्छ भन्ने कुरालाई बढी प्रकाश पारेका छन्। उनले नाइजेरियामा मात्र हैन सङ्क्रमणका अन्य यस्ता परिस्थितिहरूमा पनि, “सङ्क्रमणकालीन न्यायको एक अङ्ग स्वरूपको सत्यता खोज्ने प्रक्रियामार्फत सर्वसत्तावादी शासनको अवधिमा शासनव्यवस्थामा उसको भूमिकाबारे न्यायपालिकालाई जवाफदेही बनाइनुपर्छ” भन्ने निष्कर्ष निकालेका

^{१९१} एसआरआईजेएल, दक्षिण अफ्रिकाको भ्रमण प्रतिवेदन, UN Doc E/CN.4/2001/65/Add.2 (2001), अनु. ८९।

छन् । नाइजेरिया र अन्य सङ्क्रमणकालीन परिस्थितिहरूको उनको सान्दर्भिक विश्लेषणमा आधारित भएर युसुफले संस्थागत स्वतन्त्रता वा उन्मुक्तिको सिद्धान्तमा मात्र निर्भर गरेर न्यायपालिकालाई सत्य निरूपण आयोगहरूसँगको संलग्नता टार्न वा छल्ल दिइनु हुँदैन भन्ने दावी गरेका छन् । वास्तवमा, सङ्क्रमणकालीन यस्ता प्रक्रियासँग न्यायपालिकालाई समावेश गराउनमा असफल हुनाले अन्ततोगत्वा लामो समयसम्मका लागि न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, सदाचारिता र प्रभावकारितालाई नजरअन्दाज वा न्यूनाङ्कन गराउँछ भन्ने उनको राय छ ।^{१९२}

सन् २०१४ मा उरुग्वेको भ्रमणसम्बन्धी प्रतिवेदनमा, सत्य, न्याय, परिपूरण तथा नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले १९७० र १९८० को दशकका सैनिक शासनअन्तर्गतका मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघनहरूमा न्यायिक अधिकारीहरूको स्पष्ट संलग्नतामा दिइनुपर्ने ध्यानको अभाव रहेको टिपोट गरेका छन् । उनले “सरकार, न्यायको सर्वोच्च अदालतलगायका राज्यका सम्बन्धित प्राधिकारहरू” समक्ष अन्य कुराका अतिरिक्त, “तानाशाही शासनअन्तर्गतका सशस्त्र बल, न्यायपालिका र चिकित्सा कर्मचारीलगायतबाट मानवअधिकारको उल्लंघन हुनमा राज्यका विभिन्न प्राधिकारहरूको जवाफदेहिताबारे गम्भीर विचार गर्ने प्रक्रिया सञ्चालन गर्न” आग्रह गरेका छन् र सम्बन्धित प्रक्रियाहरूमा नागरिक समाजका संघसंस्थाहरूको महत्वमा पनि जोड दिएका छन् ।^{१९३}

परीक्षण (भेटिङ) प्रणाली

सत्य, न्याय, परिपूरण तथा नदोहोरिने कुराको सुनिश्चिततासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षकले अघिल्लो शासनद्वारा भएका ज्यादतीमा न्यायाधीशहरूले मिलोमतो गरेका वा त्यस्ता ज्यादतीलाई तिनले पर्याप्त प्रत्युक्ति नदिएका अवस्थाका सङ्क्रमणका परिस्थितिहरूमा नदोहोरिने कुराको प्रत्याभूतिका लागि अत्यावश्यक

१९२ हकीम ओ. युसुफ, *संक्रमणकालीन न्याय, न्यायिक उत्तरदायित्व र कानूनको शासन* (राउटलेज, २०१०), परिच्छेद २ “सत्य, संक्रमण र न्यायपालिकाको जवाफदेहिता” पृ. ३३-४०, ४५-४६ र निष्कर्ष, पृ. १८३-१८७ ।

१९३ सत्य, न्याय, परिपूरण, र नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षक, उरुग्वेको भ्रमणसम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/27/56/Add.2 (28 August 2014), अनु. ५९ र ७५ ।

तत्वहरूस्वरूप न्यायपालिकाका सम्बन्धमा विभिन्न उपायहरूलाई विशेष प्रकाश पारेको छ। न्यायिक स्वतन्त्रता तथा सक्षमता सुदृढ गर्ने उपायहरूका अतिरिक्त, यस्ता उपायहरूमा परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रिया (जसलाई खास सन्दर्भमा “शुद्धिसमारोह”को अङ्गका रूपमा पनि लिइन्छ) मार्फत न्यायिक कर्मचारीहरूको छानबिन गर्ने कुरा समावेश गर्नुपर्ने उनले बताएका छन्।^{१९४} उनले परीक्षण (भेटिङ) प्रणालीलाई देहायअनुसार परिभाषित गरेका छन् :

बर्खासीबाट सार्थक रूपले भिन्न गरेका खण्डमा, परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) ले वास्तवमै सङ्क्रमणहरूमा महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्छ। परीक्षण प्रणाली (भेटिङ), वास्तवमा जसरी यो शब्द प्रयोग हुँदै आएको छ, उदाहरणको लागि कुनै दल वा सङ्गठनको सदस्यता वा त्यो भन्दा पनि कम आरोपकारी तत्वहरू जस्ता आधारमा व्यापक रूपले गरिने पदबाट निष्कासनलगायतका कार्य भन्दा पनि पर गएर यसमा व्यक्तिका आचारव्यवहारको जाँचबुझ गरी वस्तुगत सर्ताधारमा तिनको सदाचारिताको लेखाजोखा गरिन्छ, र सार्वजनिक सेवाको निरन्तरता वा भावी सार्वजनिक रोजगारीका लागि तिनको उपयुक्तता निर्धारण गरिन्छ।^{१९५}

विशेष समाधिकक्षकले परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) दण्डात्मक नभई आंशिक रूपमा रोकथामकारी प्रकृतिको हुन्छ भन्ने टिपोट गर्दै फौजदारी कारवाही प्रक्रियामार्फत उत्तरदायी बनाउन न्याय प्रक्रियामा ल्याउने आफ्नो दायित्वको प्रतिस्थापकका रूपमा यसलाई राज्यले हेर्न नहुने बताएका छन्। यसो हुँदाहुँदै पनि, वास्तवमा भन्ने हो भने मानवअधिकारको उल्लंघनका जिम्मेवार सबैले फौजदारी सजायको

१९४ सत्य, न्याय, परिपूरण, र नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षक, नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता सम्बन्धी प्रतिवेदन, UN Doc A/HRC/30/42 (7 September 2015), UN अनु. ५२-६१ र १०७-१०९। परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) लाई पूर्वी र मध्य युरोपका साम्यवादी मुलुकहरूमा कानून र प्रक्रियाका रूपमा अवलम्बित “शुद्धिसमारोह” को एक स्वरूपका रूपमा लिइन्छ। तथापि, यी मध्येका केही अभ्यास आमबर्खासी वा निष्कासनसँग निकट भएकाले र उदाहरणस्वरूप फौजदारी पुर्षक्षलाई पनि समावेश गर्ने अर्थमा यसलाई बुझिने भएकाले “शुद्धिसमारोह” परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) भन्दा विस्तृत रूपमा देखा पर्दछ।

१९५ सत्य, न्याय, परिपूरण, र नदोहोरिने कुराको सुनिश्चितता उपर संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकक्षक, परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) सम्बन्धी प्रतिवेदन, UN doc A/70/438 (21 October 2015), अनु. १८।

सामना गर्ने सम्भावना हुँदैन । त्यस्तो अवस्थामा, “परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) “दण्डहीनता भेद” (इम्प्युनिटी ग्याप) लाई सम्बोधन गर्ने माध्यम हुने ” उनले औल्याएका छन् १९६ सँगसँगै, उनले परीक्षण प्रणाली (भेटिङ) तुलनात्मक रूपमा राजनीतिक प्रभावको उच्च जोखिममा हुन्छ, १९७ साथसाथै तिनको स्रोतको व्यपकता, सर्ताधारहरू सीमित संख्यामा लागू गर्नुपर्ने, र “परीक्षण प्रणाली (भेटिङ)” ले प्राथमिकरूपमा अति गम्भीर उल्लंघन गर्ने व्यक्तिहरूलाई हटाउने र कम्तीमा सम्बन्धित कर्मचारीको न्यूनतम तहको सदाचारिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने”बारे पनि सचेत गराएका छन् । १९८

विशेष समाधिककले कुनै पनि परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाले शक्तिपृथकीकरण, न्यायिक स्वायत्तता, उचित प्रक्रियाका प्रत्याभूतिहरू र न्यायाधीशलाई नहटाइने सामान्य सिद्धान्तको सम्मान गर्ने पर्ने कुरामा पनि जोड दिएका छन् । १९९

यसै गरी न्यायाधीश तथा कानूनव्यवासीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिककले पनि पूर्व अलोकतान्त्रिक वा सर्वसत्तावादी शासनद्वारा गरिएका उल्लंघनहरूमा सुनियोजित न्यायिक मिलेमतो रहेका सङ्क्रमणका खासखास परिस्थितिहरूमा, परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाहरूले अन्त्यतः त्यस्ता कार्यमा मुछिएका न्यायाधीशहरूलाई बाहेक गर्ने स्विकार्य माध्यम हुन सक्ने कुरालाई मान्यता दिएका छन् । समाधिककले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय आधारभूत सिद्धान्तसँग सुसङ्गत हुने र सदासर्वदा निर्णयको स्वतन्त्र पुनरावलोकनका लागि पुनरावेदनको सम्भावनासमेत रहेका कार्यविधिहरूसँग हरेक मामिलाको

१९६ ऐजन अनु. १९, २३ ।

१९७ ऐजन अनु. २५-२७, ५८ ।

१९८ ऐजन अनु. ६२ । अलेक्जेन्डर माथेर रिख र पाब्लो डे ग्रेडफ (सम्पा.), रोकथामका लागि न्यायः संक्रमणकालीन समाजहरूमा सार्वजनिक कर्मचारीहरूको परीक्षण प्रणाली (सोसल साइन्स रिसर्च काउन्सिल, २००७, पृ. ४५६ मा फेडेरिको एन्ड्र्युगुजम्यान, “उचित प्रक्रिया र परीक्षण प्रणाली”, परिच्छेद ११: “परीक्षण प्रणालीद्वारा लक्षित आचरण मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघन र अन्तरिष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका अपराधहरूभित्र सीमित, साथसाथै राष्ट्रिय कानूनबाट अपराधीकरण गरिएको हुनुपर्छ” पनि हेर्नुहोस् ।

१९९ नदोहोरिने कुराको सुनिश्चिततासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादाटिप्पणी १९४, अनु. ५५ र फेडेरिको एन्ड्र्युगुजम्यान, ऐजन पनि हेर्नुहोस् ।

वैयक्तिकृत विश्लेषण हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्।^{२००} समाधिकक्षकले यस्ता सबै प्रक्रियाहरूमा “दुरुपयोग तथा लाभको खेल हुने सम्भावना रहने र तिनलाई रोक्नका लागि राज्यले हरसम्भव प्रयास गर्ने पर्ने”मा पनि जोड दिएका छन्।^{२०१}

दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तको धारा ३६ को खण्ड एक मा निम्न प्रावधान छ:

राज्यहरूले कानूनको शासन तथा मानवअधिकारको संरक्षणको सम्मान सुनिश्चित गर्ने गरी सार्वजनिक प्रतिष्ठानहरू गठन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि कानुनी तथा प्रशासनिक सुधारलगायत सबै आवश्यक उपायहरू अपनाउने पछि। राज्यहरूले कम्तीमा निम्नानुसारका उपाय अवलम्बन गर्नुपर्छ:

- मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघनका लागि व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार रहेका विशेष गरी सैनिक, प्रहरी, गुप्तचर तथा न्यायिक क्षेत्रहरूमा संलग्न सार्वजनिक अधिकारी तथा कर्मचारीहरूले राज्यका प्रतिष्ठानहरूमा सेवा निरन्तर गरिराख्ने छैनन्। यस्तो बर्खासी कानूनको उचित प्रक्रिया तथा अविभेदको सिद्धान्तका अनिवार्यतासँग सुसङ्गत रहनेछ ...।

दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तले अझ बढी के मान्यता दिएको छ भने सङ्क्रमणकालिन परिस्थितिहरूमा न्यायाधीशहरूको अवेदखली (इरिमुविलिटी) को नियमलाई दण्डहीनतालाई प्रवर्द्धन वा योगदान गर्नका लागि दुरुपयोग हुन दिइनुहुदैन,^{२०२} र धारा ३० ले स्पष्टै प्रावधान गरेको छ:

२०० युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५ अन्तः ६४ र वार्षिक प्रतिवेदन २००६, “संक्रमणका अवधिमा न्याय” परिच्छेद, UN Doc E/CN.4/2006/52 (2006), अन्तः ५४-५५।

२०१ युएनएसआरआईजेएल, वार्षिक प्रतिवेदन २००५, “संक्रमणको अवधिमा न्याय” परिच्छेद, UN Doc E/CN.4/2005/60 (2005), अन्तः ४५।

२०२ दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्त, सिद्धान्त २२।

न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिको आधार रहेको अबेदखलीको सिद्धान्त कानूनको शासनका अपरिहार्य सर्तसँग सुसङ्गत रूपमा नियुक्त भएका न्यायाधीशहरूका हकमा अवलम्बन गरिनु पर्छ । यसको विपरित गैरकानुनी रूपले नियुक्त भएका वा जिहजुरीका कार्यबाट तिनको न्यायिक शक्ति हासिल गरेका न्यायाधीशहरू समानान्तरवादको सिद्धान्तबमोजिम कानूनद्वारा तिनका कार्यभारबाट बेदखल हुन सक्छन् । स्वतन्त्रता र निष्पक्षताको सर्तावस्थसँग मेल खाने किसिमको कारवाही प्रक्रियामा पुनर्बहाली खोजीका लागि तिनलाई तिनका बर्खासी वा बेदखलीउपर चुनौती दिने अवसर दिइने पर्छ ।

युरोपेली न्यायाधीशहरूको परामर्शदायी परिषद्ले सन २०१५ को प्रतिवेदनमा “सर्वसत्तावादी प्रणाली (जस्तै: साम्यवाद) बाट लोकतन्त्रमा व्यवस्था परिवर्तनपछि ऐतिहासिक रूपमा एक कठोर उपायका रूपमा शुद्धिसमारोहको प्रचलन” लाई साधेको छ र यस्ता प्रचलनहरू युरोपमा “अन्य अवस्थाहरूमा पनि अपनाउन थालिए” प्रति सरोकार व्यक्त गरेको छ । परिषद्ले के थपेको छ भने “ कठिन अवस्थाहरूमा बाहेक, यी कार्यविधिहरू न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रताको महत्वपूर्ण तत्व - स्थायी पदावधिको सिद्धान्तसँग जहिले पनि बाझिन्छन्”^{२०३}

युरोपेली परिषद् भेनिस आयोगका रायहरूजस्ता केही आधिकारिक स्रोतहरूले अति व्यापक र गम्भीर न्यायिक भ्रष्टाचारका अवस्थाहरूमा परीक्षण (भेटिड) प्रक्रिया युक्तिसङ्गत हुने सुझाएका छन् ।^{२०४} भेनिस आयोगले सँगसँगै “न्यायपालिकाभिन्न व्यापक तनाव, न्यायपालिकाको कार्यमा अस्थिरताको सिर्जना, न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा विस्तार गर्ने, तिनका सामान्य कार्यबाट न्यायाधीशहरूको ध्यान अन्यत्र मोड्ने, हरेक असाधारण उपायका रूपमा प्रक्रियालाई नियन्त्रण गर्ने राजनीतिक बलद्वारा न्यायपालिकाको कब्जाको जोखिमको सिर्जना गर्ने भएकाले सामान्य

२०३ सीसीजेई, युरोपेली परिषद्का सदस्य राज्यहरूमा न्यायपालिका र न्यायाधीशको अवस्था सम्बन्धी प्रतिवेदन, सीसीजेई (२०१५)३, अनु. २७ हेर्नुहोस् । “शुद्धिसमारोह” भन्ने पदावलीका सम्बन्धमा पूर्व पादटिप्पणी १९४ हेर्नुहोस् ।

२०४ उदाहरणको लागि न्यायमन्त्रीको संलग्नताको अनुपयुक्तताका बारेमा भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको सवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदाउपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ५२ । साथसाथै यसको अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. ९८-१०० पनि हेर्नुहोस् ।

अवस्थामा यस्ता मौलिक समाधान गलत तरिकाले सुभाइन सक्छन्” भन्ने तर्फ सतर्क गराएको छ।^{२०५}

न्यायाधीशहरूको परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाका कुनै पनि प्रक्रियामा आवश्यक पर्ने न्यूनतम कार्यविधिगत तथा स्वच्छताका संरक्षणहरू निम्नानुसार छन्^{२०६} :

- विवादमा रहेको व्यक्तिलाई लगाइएको आरोप वा लाञ्छित आचरणको विस्तृत तथा पूर्वसूचनाको अधिकार;
- आफ्नो भनाइ तयार पार्नका लागि समय र सरसुविधा, यसका लागि आवश्यक कागजात माथिको पहुँच, आफ्ना प्रमाण प्रस्तुत गर्ने अवसर, र सल्लाहकारबाट सहयोग पाउने अधिकार सन्निहित रहने बाहुसमताको सिद्धान्त र प्रतिद्वन्द्वात्मक कारवाही प्रक्रियाका सिद्धान्तहरूसँगको सङ्गतिसाथ लगाइएका आरोप वा लाञ्छित आचरणको प्रत्युक्ति दिन र आफ्नो प्रतिरक्षा गर्ने अधिकार;
- निर्दोषिताको अनुमानको अधिकार;
- सार्वजनिक सुनुवाइको अधिकार;
- पर्याप्त र मनासिब रूपमा अविलम्ब कारवाही चलाइपाउने अधिकार;
- बर्खासी वा बेदखलीको निर्णयउपर नियुक्ति गर्ने अड्गबाट स्वतन्त्र रहेको निकायबाट पुनरावलोकन गर्न पाउने अधिकार;

२०५ भेनिस आयोग, अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. ९८ ।

२०६ फेडेरिको एन्ड्र्यु-गुजम्यान, पूर्व पादटिप्पणी १९८, पृ. ४६९-४७०; संयुक्त राष्ट्रसंघका महाचिव, द्वन्द्वरत तथा द्वन्द्वोत्तर समाजहरूमा कानूनको शासन र संक्रमणकालीन न्याय, UN Doc S/2004/616 (2004), अनु. ५२-५३; युरोपेली परिषद्को संसदीय सभा पूर्व साम्यवादी सर्वसत्तावादी प्रणालीका सम्पदाको विघटन गर्ने उपायसम्बन्धी संकल्पलेख १०९६ (१९९६), अनु. १२ र १३ साथमा युरोपेली परिषद् “शुद्धि समारोह कानून र यस्तै प्रशासनिक उपायहरूको कानूनको शासनमा आधारित राज्यका सर्तसँग सुसङ्गतता सुनिश्चित गर्ने मार्गदर्शन” (मार्गदर्शन कानुनी मामिला तथा मानवअधिकारसम्बन्धी समितिको प्रतिवेदन विशेषतः मार्गदर्शन ड, Doc. 7568, मा समावेश छ । राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, अनु. ६१-६३, *इभानोव्स्की वि. मेसेडोनियाको एफवाईआर* App. No. 2 पनि हेर्नुहोस् ।

- प्रतिकूल निर्णय विरुद्ध अदालतसमक्ष पुनरावेदनको अधिकार;
- कार्यविधिको कार्यभार लिएको निकायले स्वतन्त्रता र निष्पक्षताका सर्त तथा प्रत्याभूतिहरूको पूर्णतः परिपालना गर्ने पछि, र न्यायाधीशहरूको परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाका मामिलाहरूमा चरित्रगत हिसाबले शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तको प्रत्याभूति गर्ने गरी न्यायिक, वा न्यायिक अधिकताले युक्त हुनुपर्छ;
- परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाको कार्यविधिको विषय बनाइएको न्यायाधीशलाई कार्यविधिको कार्यभार रहेको निकाय वा सदस्यहरूको स्वतन्त्रता तथा निष्पक्षतालाई चुनौती दिने अधिकार हुनुपर्छ;
- सार्वजनिक सेवकमा निहित आचरणको अनुसन्धान तथा प्रमाणिकरणका चरण कुनै पनि बेदखलीलाई नियमन गर्ने निकायभन्दा भिन्न निकाय वा अधिकारीबाट हुने कुरा सुनिश्चित हुनुपर्छ;
- अनुसन्धानको कार्यभार भएको अधिकारी र परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रिया निकायका सदस्यहरूको चयन तिनको निष्पक्षता, सक्षमता र व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका आधारमा हुनुपर्छ ।

न्यायाधीशलाई लाञ्छित कार्यहरूका पीडित, वा तिनका सदस्यहरू, साथसाथै मनासिब चाख रहेका कुनै पनि व्यक्तिलाई कारवाही प्रक्रियामा तिनको दृष्टिकोण राख्न र कागजात वा प्रमाण प्रस्तुत गर्न सिद्धान्ततः सम्भव हुनुपर्छ ।^{२०७}

परीक्षण (भेटिङ) र अन्य यस्ता सङ्क्रमशील वा अपवादजनक उपायहरू सीमित समयका लागि हुनुपर्छ । खास अवधि परीक्षण (भेटिङ) गरिनुपर्ने न्यायाधीशको सङ्ख्यालगायतका विविध कुरामा निर्भर हुन्छ । उदाहरणका लागि, अल्वानियमा भ्रष्टाचारविरुद्ध परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियाको स्थापनाका लागि प्रस्तावित संवैधानिक वा कानुनी संशोधनको समीक्षामा युरोपेली परिषद् भेनिस आयोगले विशेष प्रतिष्ठानहरू र प्रक्रियाहरूका लागि एघार वर्षको अवधि सबै न्यायाधीश तथा अभियोक्ताहरूको परीक्षण (भेटिङ) का लागि अति लामो भएको ठहर्‍यायो, र

^{२०७} एन्ड्र्यु-गुजम्यान, पूर्व पादटिप्पणी १९८, पृ. ४७० ।

अस्थायी उपायहरूको अवधि तीनदेखि पाँच वर्षको अपेक्षित रहेको सिफारिस गर्‍यो ।^{२०८} अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालतसमक्षको एक मामिलामा भेनेजुएलाको न्यायपालिकाको संरचनागत सुधार अनुशासनात्मक न्यायाधिकरणको विनाकार्यान्वयन बाह्र वर्षसम्म तन्केको थियो । सोही बीचमा व्यापक स्वेच्छाचारी प्रणालीका माध्यमबाट नियुक्त अस्थायी न्यायाधीशहरूको नियुक्ति र बर्खासीले न्यायव्यवस्था भरिभराउ भएको थियो । अदालतले यो अवस्थाको वढोत्तरित (क्युमुलेटिभ) प्रभावले खालि असर परेका खासखास न्यायाधीशहरूको अधिकार मात्र उल्लंघन नगरेर, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको उपलब्धता सुनिश्चित पार्नुपर्ने सिङ्गो जनसमुदायप्रतिको राज्यको व्यापक दायित्वको पनि उल्लंघन गरेको ठहर गर्‍यो । त्यसैगरी अदालतले भेनेजुएलालाई मनासिब समयभित्रै अधिकारसँग सुसङ्गत नयाँ प्रणालीको कार्यान्वयन सम्पन्न गर्न आदेश दियो ।^{२०९}

कारवाही प्रक्रियाको विश्वसनीयता, स्वतन्त्रता र तिनीहरू कार्यपालिका वा विधायिका, वा अन्य शक्तिकेन्द्र वा भ्रष्टीकरण प्रभावबाट शोषित वा सम्भौताग्रस्त नबन्ने कुराको सुनिश्चितताका लागि पनि सुपरिवेक्षण गर्ने र परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने निकायहरूको नियुक्तिका कार्यविधिहरूको बडो महत्त्व रहन्छ ।^{२१०} शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तले न्यायपालिकाका लागि गरिने परीक्षण (भेटिङ) संयन्त्र र कारवाहीप्रक्रियाहरूलाई अन्य सामान्य परीक्षण (भेटिङ) निकाय वा प्रक्रियाबाट सञ्चालन गर्न वा तिनमा समावेश गर्नमा रोक लगाउँछ । अतः न्यायपालिकाका लागि विशिष्टकृत कार्यविधि तथा संयन्त्रहरू स्थापना गरिनु पर्छ ।^{२११} तिनको

२०८ समयका सम्बन्धमा, उदाहरणको लागि, भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदा उपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ५४-५६ हेर्नुहोस् । साथसाथै यसको अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. १०२ पनि हेर्नुहोस् ।

२०९ आईएएमसीटीएचआर, *चोकोन चोकोन वि भेनेजुएला*, Series C No. 227 (1 July 2011), अनु. १४०-१४२, १६२-१६३ ।

२१० दण्डहीनतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय स्वतन्त्र विज्ञ, डाएने ओरेन्टलिचर, दण्डहीनताका सबै पक्षसँग लड्ने तिनको राष्ट्रिय क्षमता सुदृढीकरणका लागि राज्यहरूलाई मद्दत गर्नका लागि सिफारिस लगायत सर्वोत्तम अभ्याससम्बन्धी अध्ययन, UN Doc E/CN.4/2004/88 (2004), अनु. ६१ (अध्ययनले अध्यावधिक संयुक्त राष्ट्रसंघीय दण्डहीनता सिद्धान्तका लागि आधार खडा गरेको थियो) ।

२११ एन्ड्र्यु-गुजम्यान, पूर्व पादटिप्पणी १९८, पृ. ४५५, ४६७ ।

छनौट कार्यविधि पनि न्यायपरिषद्का सदस्यहरूको चयनका लागि अझ आमरूपमा सिफारिस गरिएजस्तै समान खालका उपयुक्त हुन सक्छन्।^{२१२}

परीक्षण (भेटिङ) को कारवाही प्रक्रियाबाट बेदखल गरिएका न्यायाधीशहरूका लागि पुनरावेदन वा अदालतद्वारा गरिने स्वतन्त्र पुनरावलोकनको अधिकारको सम्मान गरिनुपर्छ। परीक्षण (भेटिङ) द्वारा प्रभावित न्यायाधीशहरूमध्येबाटै विशिष्टीकृत अदालतको गठन गरिए पनि त्यसले, परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रिया भित्रका मौलिक अधिकारहरूको हननका वा पुनरावेदन प्रक्रियाका सम्बन्धमा संवैधानिक अदालत वा सर्वोच्च अदालतसमक्ष उजुर गर्ने कुरामा न्यायाधीशहरूलाई रोक्नु हुँदैन।^{२१३}

निहित स्वार्थका लागि परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियामा हुन सक्ने दुरुपयोग वा घुसपैठविरुद्धको संरक्षणका लागि विवादमा रहेको मुलुकको नागरिक बाहेकका अनुभवी कानूनव्यवसायीहरू लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरू, र तिनकै मुलुकमा न्यायाधीश हुन योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूलाई परीक्षण (भेटिङ) प्रक्रियामा औपचारिक भूमिका दिन सकिन्छ।^{२१४}

केन्यामा, सड्कट र सड्क्रमणको अवधि तथा व्यापक न्यायिक भ्रष्टाचारपछि, सन् २०११ र २०१६ का बीचमा गरिएको न्यायाधीशहरूको परीक्षण (भेटिङ) मा, यद्यपि त्रुटिबाट मुक्त नरहेको भए पनि, अनेक सकारात्मक तत्वहरू समेटेको थियो।

संवैधानिक कार्यादेशअनुसार जारी गरिएको कानूनले २०१० मा कानून लागू हुँदा पदमा रहेका सबै न्यायाधीशहरू र न्याययुक्तहरूलाई स्वतन्त्र परीक्षण (भेटिङ)

२१२ भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदाउपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ५८-६१।

२१३ भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदाउपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ६२-६८ र अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. ११४-११७ पनि हेर्नुहोस्।

२१४ उदाहरणका लागि, भेनिस आयोग, अल्बानियाको न्यायपालिकाको संवैधानिक संशोधनको परिमार्जित मस्यौदाउपर अन्तिम राय, CDL-AD(2016)009 (2016) अनु. ६९-७३ र अन्तरिम राय, CDL-AD(2015)045, अनु. १२९-१३५ हेर्नुहोस्।

समितिद्वारा सुपरीवेक्षित हुने गरी परीक्षण (भेटिङ) गर्ने संयन्त्र तथा कार्यविधिहरू तय गरेको थियो।^{२१५}

ऐनले सदस्यताको लागि आवश्यक सर्त तोकेको थियो। समितिमा केन्याली नागरिक (जसमध्ये तीन जना न्यायाधीश हुनुपर्ने) बाट छ जना र गैरनागरिकबाट तीन जना गरी नौ जना सदस्य रहेका थिए। केन्याली सदस्यहरूको आवश्यक योग्यतामा विश्वविद्यालयको उपाधि, तिनका अध्ययनको क्षेत्रमा पन्ध्र वर्षको विशिष्ट अनुभव, र निश्चित सदाचारका सर्त थिए। अध्यक्ष र उपाध्यक्षका लागि न्यायाधीश, कानुनी प्राज्ञिकता, न्यायिक अधिकारी वा अन्य कानुनव्यवसायीको रूपमा बीस वर्षको अनुभव हुनुपर्ने सर्त थियो। संसद्, स्थानीय प्राधिकारहरू, राजनीतिक दलका कार्यकारी अङ्गका सदस्यहरू वा ऐन लागू हुँदाका बखत न्यायाधीशका रूपमा कार्यरत व्यक्तिहरू समितिमा रहन अयोग्य बनाइएका थिए। गैरकेन्याली सदस्यहरू भने राष्ट्रमण्डलमा उच्चतर अदालतमा सेवा गरेका बहालवाला वा सेवा निवृत्त प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश हुनुपर्ने प्रबन्ध गरिएको थियो।

प्रधान मन्त्रीसँगको परामर्श तथा राष्ट्रिय सभाको स्वीकृतिमा राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्तिहरू भएको थियो। आवेदनका लागि सार्वजनिक आह्वान गरिएको थियो र लोकसेवा आयोगबाट प्रक्रियाको व्यवस्थापन गरिएको थियो। कार्यपालिका, लोकसेवा आयोग, न्याय सेवा आयोग र कानुन समाजका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित एक छनौट समितिले राष्ट्रपतिले नियुक्तिका लागि छनौट गर्नका लागि उम्मेद्वारहरूको सूची चयन गरेको थियो। (नियुक्तिप्रक्रियामा कार्यपालिकाको संलग्नताको समग्र मात्रा भने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा अभ्यासहरूले निर्धारण गरेका सीमाबाहिर थियो।) सदस्यतामा केन्याको क्षेत्रीयता र जातीय विविधताको प्रतिबिम्बन हुनुपर्ने र दुईतिहाइभन्दा बढी सदस्य एकै लिङ्गका हुनु नहुने पनि सर्त रहेको थियो।

परीक्षण (भेटिङ) समिति स्थापना भएपछि यसले व्यक्तिविशेषहरूका साथसाथै संघसंस्था तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सूचना, गुनासा, उजुरहरू पाउनका लागि सार्वजनिक आह्वान गर्‍यो। तत्पश्चात् समितिले कुन उजुरको कारवाही अगाडि

^{२१५} यस र यसपछिका अनुच्छेदहरूमा रहेको सारसंक्षेप केन्याली कानुन, न्यायाधीश तथा न्यायकर्मीहरूको परीक्षण (भेटिङ) ऐन, परिच्छेद ८ ख; न्यायाधीश तथा न्यायकर्मी परीक्षण (भेटिङ) समिति, अन्तरिम प्रतिवेदन, सेप्टेम्बर २०११-फेब्रुअरी २०१३; र समितिका प्रकाशित विज्ञप्तिहरूमा आधारित छ।

बढाउने र कुनकुन उजुरलाई खारेज गरिदिने भन्ने निर्णय लियो । समितिले प्रभावित न्यायाधीशहरूलाई आवश्यक मात्रामा खुलासा गर्ने कुराको अधीनमा रही सूचना गोप्य राख्ने निर्णय गर्‍यो ।

यसको अन्तरिम प्रतिवेदनमा, समितिले कागजात र सूचना प्रस्तुत गर्न बाध्य गर्ने कानुनी अधिकार हुँदाहुँदै पनि, प्रमुख प्रमाण पाउनका लागि यसले संघर्ष गर्नुपरेको कुरा उल्लेख गर्‍यो । धेरै सम्भाव्य साक्षी तथा उजुरकर्ताहरू औपचारिक रूपमा सूचना उपलब्ध गराउन अनिच्छुक रहे भने केहीले खुलस्तै रूपमा प्रतिशोधको भय रहेको उद्धृत गरे । सम्बन्धित सरकारी कार्यालयका कर्मचारी, अदालतका रजिष्टार र दूरसञ्चार कम्पनीहरू (जसका फोन अभिलेखहरू खोजिएका थिए) ले कागजात र सूचनाका अनुरोधलाई प्रतिरोध गरे । कर्मचारीका फाइल वा केही मामिलामा अदालतका अभिलेखमा पहुँच पाउनका लागि पनि समितिले संघर्ष गर्नु पर्‍यो । कानुनमा स्पष्टरूपमा नाम खुलाइएका र सूचना उपलब्ध गराउनका लागि अग्रसरतापूर्वक आह्वान गरिए पनि पेसागत वा व्यवसायिक निकायहरूबाट तुलनात्मक रूपमा निकै कम विवरण प्राप्त भएको थियो । समितिले साक्षी तथा उजुरकर्ताको हकमा थप खुलासालाई प्रोत्साहित गर्न सक्ने साक्षी संरक्षणका कुनै स्वरूप वा सीमित उन्मुक्ति यसको विधानमा (स्ट्याच्युट) व्यवस्था नगरेको टिपोट गर्‍यो ।

सूचनाले प्रतिक्रियाको विचार गर्नुपर्ने कारण उपलब्ध गराएका मामिलाहरूमा न्यायाधीशलाई त्यसैअनुसार, सम्बन्धित उजुरहरूको सारांश, साथै प्रतिक्रिया दिन र अतिरिक्त पृष्ठभूमि तथा वित्तीय सूचना उपलब्ध गराउन अनुरोधसहित (सामान्यतः जनाउ पाएको दस दिनभित्र, यद्यपि समितिले म्याद थप गर्ने गरेको थियो) जनाउ दिइएको थियो । फाइल, न्यायाधीशसँग अन्तर्वार्ता (न्यायाधीशले सार्वजनिक सुनुवाइको अनुरोध गरेमा बाहेक एकान्तमा) गर्ने जिम्मेवार समूहलाई जिम्मा दिइन्थ्यो र समूहले उपलब्ध सबै सूचनामा आधारित भएर आफ्ना निष्कर्ष र सिफारिसहरू न्यायाधीशको उपयुक्तता वा अनुपयुक्ततासम्बन्धी निर्णय लिनमा अन्तिम जिम्मेवारी रहेको परीक्षण (भेटिङ) समितिमा पठाउन्थ्यो । कानुनले समितिलाई निर्णय (फेरि पनि, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा असल अभ्यासहरूमा रहेका भन्दा सम्भवतः धेरै फराकिला) मा पुग्नका लागि विचार गर्ने विस्तृत दायराका विभिन्न पक्ष र तत्वको सूचि तय गरेको थियो ।

समितिको निर्णयमा चित्त नबुझेका न्यायाधीशहरूलाई पुनरावलोकनका लागि अनुरोध गर्ने अधिकार थियो, र केही न्यायाधीशहरूले समितिको निर्णयहरू वा अधिकारक्षेत्र उपर अदालतसमक्ष चुनौती दिएका थिए । समितिका निर्णयहरू सार्वजनिक गर्नुपर्ने कुरा कानुनले नै निर्दिष्ट गरेको थियो । समितिले यसका अन्तिम निर्णयहरू २०१६ मार्चमा प्रकाशित गर्‍यो र यो निर्देशिका लेखिँदासम्म अन्तिम प्रतिवेदन मसौदा भैरहेको थियो ।

आमबर्खासी र पुनर्याचना

परीक्षण (भेटिङ) को प्रक्रिया सञ्चालन भैरहँदा न्यायाधीशहरू पदमै रहन्छन् र वैयक्तिकृत लेखाजोखा र कार्यविधिपछि मात्रै बर्खासीका विषय बन्न सक्छन् । राज्यहरूद्वारा बेलाबखत, तिनको पद खाली गरी पूर्वपदमा आउनका लागि फेरि अलग्गै (सामान्यतः नयाँ आवेदक सँगसँगै) आवेदन गर्नुपर्ने गरी एकसाथ सबै वा ठूलो संख्यामा न्यायाधीशहरूलाई बर्खास्त गर्ने एक अर्को अझ कठोर उपाय पनि कहिलेकाही कार्यान्वयन हुने गरेको छ ।

प्रकट गरिएका यसका उद्देश्यहरू जेसुकै भए पनि, गलत आचरणका लागि वैयक्तिकृतभन्दा सामूहिक रूपले सजाय दिने स्वरूपको कुनै पनि प्रक्रिया कानुनको शासन र मानवअधिकारसँग सुसङ्गत हुनका लागि विशेष गरी व्यापक छानबिन वा जाँचबुझ अत्यावश्यक हुन्छ । आमबर्खासी र पुनर्याचना सङ्क्रमणका विशिष्ट अवस्थाका लागि उपयुक्त होइन । यस्तो पद्धति स्वीकार्य हुन अति गम्भीर मामिलामा, गम्भीर अलोकतान्त्रिक वा सर्वसत्तावादी शासनको सम्पूर्णतामा, न्यायपालिकाको पूरै र सुविचारित साँठगाँठमा ठूलो भागका जनसमुदायको मानवअधिकारमा सारै ठूलो असर (वा अल्पसङ्ख्यकहरू भेदभावकारी तरिकाले लक्षित) का लागि न्यायपालिका सीधै जिम्मेवार भएको अवस्था विद्यमानता चाहिन्छ ।

न्यायाधीश तथा कानुनव्यवसायीहरूको स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधिकक्षकले आमबर्खासी र पुनर्याचना देखा परेका अति गम्भीर परिस्थितिहरूमा पहिलाको शासनमा भएका उल्लंघनहरूमा न्यायपालिकाको व्यापक र सुनियोजित संलग्नतालाई सम्हाल्नका लागि “बाँकी रहेको कारवाहीको उपक्रम” हुनुपर्ने गरी मात्र यो उपाय न्यायाधीशहरूको वैयक्तिकृत परीक्षण (भेटिङ) को मान्य विकल्प हुन सक्ने सुझाव

गरेका छन् । विशेष समाधिषकले आमबर्खासी र पुनर्याचनाको प्रयोग भएमा, “नैतिक रूपमा ख्याति कमाएका योग्य व्यक्तिहरूबाट बनेको स्वतन्त्र संयन्त्रमार्फत, र यथासम्भव, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको सहयोगमा कारवाही प्रक्रियाको सुपरिवेक्षण हुने गरी” मात्र सञ्चालन गरिनुपर्छ भनेका छन् ।^{२१६}

लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो (डीआरसी) विरुद्धको एक मुद्दाको सन् २००३ को निर्णयमा, मानवअधिकार समितिले राष्ट्रपतीय आदेशद्वारा भएको ३१५ जना न्यायाधीशहरूको आमबर्खासी आईसीसीपीआरको उल्लंघन हुन गएको ठहर्‍याएको छ ।^{२१७}

डीआरसीले जारी गरेको कानूनमा वैयक्तिकृत तथा स्वच्छ प्रक्रियापश्चात् न्यायपालिकाको सर्वोच्च परिषद् (सीएसएम) ले गरेको प्रस्तावका माध्यमबाट मात्र राष्ट्रपतिले न्यायाधीशलाई बर्खास्त गर्न सक्छ । ती ३१५ न्यायाधीशहरूको बर्खासी प्रक्रियामा सीएसएमको संलग्नता थिएन, न त ती न्यायाधीशहरूले राष्ट्रपतीय आदेशको पूर्वजानकारी नै पाएका थिए । आदेशमा बर्खासीका लागि उल्लेख गरिएको जम्माजम्मी आधार “न्याय मन्त्रालयले खडा गरेका र सिङ्गै मुलुकलाई समेटेका विभिन्न आयोगहरूका प्रतिवेदनहरूले माथि लेखिएका न्यायाधीशहरू अनैतिक, भ्रष्ट, भगौडा वा न्यायाधीशस्वरूपको तिनको दायित्व तथा तिनका कार्यको सम्मान र मर्यादाविपरीत असक्षम भनेर चिनिएका”, र “तिनका आचरणले न्यायपालिकालाई नै लाञ्छित गरेको, न्यायप्रणालीको छवि धमिल्याएको र यसको कामकारवाहीलाई बाधा पारेको” र राष्ट्रपतिले “जरुरी, आवश्यकता र उपयुक्तता”का आधारमा काम गरेकाले भन्ने थियो । सरकारले “युद्ध, आशिक भूभागीय हस्तक्षेप र दण्डहीनताविरुद्ध लड्नुपर्ने आवश्यकता स्वरूप हस्तक्षेप गर्नुपर्ने सङ्कटको अवस्थालाई सामना गर्नका लागि” राष्ट्रपतिले आदेश जारी गरेको दाबी गरेको थियो । दाबीमा सरकारले ‘ प्राधिकारीहरूलाई साधारण अनुशासनको कारवाही अवलम्बन गर्न वस्तुतः असम्भव

२१६ युएनएसआरआईजेएल, न्यायिक स्वतन्त्रताको सुनिश्चिततासम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी ४५ अन्. ६४ र वार्षिक प्रतिवेदन २००६, “संक्रमणका अवधिमा न्याय” परिच्छेद, UN Doc E/CN.4/2006/52 (2006), अन्. ५४ । दण्डहीनता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तको धारा ३० पनि हेर्नुहोस् ।

२१७ बुस्यो बोङ्गोडी, माटुबुका र अन्य वि. लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो, UN Doc CCPR/C/78/D/933/2000 (2003) । डीआरसीले समितिसमक्ष मुद्दासम्बन्धी कुनै प्रस्तुती नगर्ने कुरा छनौट गर्‍यो ।

थियो र परिस्थितिको अत्यावश्यकता, न्यायपालिकाको विफलता र दण्डहीनता सम्बन्धित न्यायाधीशहरूको सजाय निलम्बनका कुनै पनि निर्णयसँग मेल खान नसक्ने थिए” पनि भनेको थियो । व्यक्तिगत बर्खासी भएकोमा चुनौती गर्न सकिने भएतापनि प्रभावित न्यायाधीशहरूले उक्त आदेशलाई सर्वोच्च अदालतसमक्ष चुनौती दिन पनि पाएका थिएनन् किनभने अदालतले आदेशलाई सामान्य राजनीतिक नीतिका रूपमा कार्यान्वयन भएको र प्रशासनिक कानूनको नियन्त्रणबाहिरको कुरा भएको रोहादेश गरेको थियो ।

उपायहरू “अति आवश्यक थिए” भन्ने कुरा दर्साउन सरकार असफल रहेको उल्लेख गर्दै मानवअधिकार समितिले उक्त आदेशमा उल्लेख गरिएका परिस्थितिहरूबाट बर्खासीका लागि साधारण कार्यविधिबाट बाहिरिने कुरा पुष्टि हुन नसकेको भन्दै सबै कथनलाई इन्कार गर्‍यो । विस्तृत प्रदर्शनीय पुष्ट्याइको अभावमा साधारण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नमा रहेको असफलता, साथसाथै सैद्धान्तिक रूपमा साधारण प्रक्रियाको अवलम्बन हुनसक्ने अवस्था हुँदाहुँदै पनि सर्वोच्च अदालतको हकमा पूर्वाग्रहको प्रमाण (अदालतका अध्यक्षले मुद्दाको सुनुवाइ गर्नु अगावै सार्वजनिक रूपमा बर्खासीको समर्थन गराइ), र सर्वोच्च अदालतबाट कुनै पनि प्रभावकारी पुनरावेदन वा पुनरावलोकनको इन्कारीजस्ता कुराले बर्खासीले आईसीसीपीआरका विभिन्न प्रावधानहरूको हनन गरेको ठहर गर्न समितिलाई डोऱ्यायो ।^{२१८}

यस सन्दर्भमा बेङ्गलोर कार्यान्वयनका उपायहरूको धारा १६.३ पनि सान्दर्भिक छ :

सदस्य न्यायाधीश रहेको अदालतको समाप्तिलाई न्यायाधीशको बर्खासीको कारण वा अवसरका रूपमा सकार्ण हुँदैन । अदालतको समाप्ति वा पुनःसंरचना हुँदा त्यसको प्रतिस्थापनमा सबै विद्यमान सदस्यहरूलाई त्यसैमा वा समान हैसियत र पदावधिको अर्को न्यायिक पदमा पुनर्नियुक्ति गरिनुपर्छ । त्यस्तो समान हैसियत र पदावधिको त्यस्तो न्यायिक पद नभएमा सम्बन्धित न्यायाधीशलाई निजको पद गुमेकोमा पूर्ण क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनुपर्छ ।^{२१९}

^{२१८} ऐजन अनु. ५.२ ।

^{२१९} बेइजिङ उद्घोषपत्रको धारा ३० वस्तुतः दुरुस्तै छ । मानवअधिकार समिति, *पास्तुखोव वि. वेलासुस*, UN Doc CCPR/C/78/D/814/1998 (2003), पनि हेर्नुहोस् । *वाका वि. हङ्गेरी*, App. No. 20261/12 मा ईसीटीएचआर (वृहत् कार्यकक्ष) पछिल्लो राय (राय २३ जून २०१६ मा आएको भए पनि लेखाइका समयमा उपलब्ध हुन नसकेको) पनि सान्दर्भिक हुन सक्छ ।

बोस्निया र हर्जगोविनाका लागि उच्च प्रतिनिधि (युद्ध अन्त्य गर्ने डेटोन सहमतिको सुपरिवेक्षण गर्न सन् १९९५ मा सिर्जित अन्तर्राष्ट्रिय कार्याधिकारी) ले सन् २००२ मा मुलुकका सबै न्यायिक पदहरू रिक्त पारिएको र नवगठित उच्च न्यायिक तथा अभियोजकीय परिषद्हरूद्वारा सञ्चालन हुने प्रक्रियाहरूमा सबै बहालवाला न्यायाधीशहरूले नियुक्तिका लागि (गैरबहालवाला आवेदकसँगको प्रतिस्पर्धामा) पुनः आवेदन गर्नुपर्ने घोषणा गर्‍यो । सर्वोच्च अदालतका एक न्यायाधीशलाई पुनर्नियुक्ति दिन इन्कार गरियो र, न्यायपरिषद्द्वारा विचार गरिन गरिएको अनुरोध असफल भए पछि, संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिसमक्षको उजुरीमा सो निर्णयलाई चुनौती दिइयो ।^{२२०} उनका फैसलाका बारेमा विभिन्न गुनासाहरू रहेका हुँदाहुँदै पनि अन्तिम निर्णयचाहिँ जटिल मापन प्रणालीबाट लिइएको थियो जसले कानुनले तोकेका नियुक्तिका देहायअनुसारका सर्तावस्थालगायतका संख्यौं कारक तत्वहरूलाई ध्यानमा राखेको थियो :

- पेसागत ज्ञान र कार्यसम्पादन,
- प्राज्ञिक लेखनकार्य र पेसागत सङ्गठनहरूका क्रियाकलापमा संलग्नताका माध्यमबाट प्रमाणित क्षमता,
- तालिममा सहभागिता लगायत पूर्व वृत्तिका नतिजामा आधारित प्रमाणित पेसागत सक्षमता,
- कानुनी समस्याको विश्लेषणका लागि कार्यक्षमता र सक्षमता,
- निष्पक्षता, सतर्कता र सचेष्टता, लगाबपूर्ण, निर्णयात्मक र उत्तरदायी रूपमा पदीय कर्तव्य सम्पादन गर्ने क्षमता,
- सञ्चार सामर्थ्य,
- सहकर्मिहरूसँगका सम्बन्ध, कार्यकक्षबाहिरका आचरण, सदाचारिता र प्रतिष्ठा, र
- व्यवस्थापकीय अनुभव र योग्यता ।

समितिमा न्यायाधीशले अन्य कुराका अतिरिक्त निजको पद नविकरण नहुनाले न्यायाधीशको रूपमा निजको स्वतन्त्रताउपर हस्तक्षेप कायम गरेको, र निर्णय

२२० राओसावलजेभिक वि. बोस्निया र हर्जगोविना, UN Doc CCPR/C/89/D/1219/2003 (2007) हेर्नुहोस् ।

विरुद्ध पुनरावेदनको अनुपस्थितिले निजको प्रभावकारी उपचारको अधिकारको हनन गरेको आरोप लगाएका थिए । निजको नियुक्ति नहुनुमा निजका विरोधाभाषपूर्ण निर्णयमा पूर्णतः आधारित रहेको, र मापन प्रणालीका अन्य वस्तुगत सर्तावस्थामा आधारित नभएको भन्ने कुरा स्थापित गर्न नसकेको भन्ने आधारमा समितिले न्यायाधीशको पहिलो दाबीलाई अग्राह्य मानी इन्कार गर्‍यो । निजले न्याय परिषद्को कारवाही प्रक्रियामा कुनै उल्लंघन भएको स्थापित गर्न नसकेकाले समितिले निजको पुनरावेदनको अभावको दाबीलाई पनि अग्राह्य ठहर्‍यायो ।^{२२१}

अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालतसमक्ष प्रस्तुत एक मुद्दामा इक्वेडोरमा भएको राजनीतिक अस्थिरताको अवधिमा त्यहाँको कङ्ग्रेसले १४ दिनका अवधिमा त्यहाँका सर्वोच्च अदालत, निर्वाचन न्यायाधिकरण र संवैधानिक न्यायाधिकरणका सबै न्यायाधीशहरूलाई बर्खासी गरेको विषय थियो ।^{२२२}

न्यायाधीशहरूलाई, व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा, बर्खासीपूर्व वा पश्चात् पनि निर्णयउपर चुनौती दिने कुनै अवसर दिइएको थिएन । प्रस्तुत गरिएका आधारहरू केवल “भ्रष्टाचारका कार्य वा न्यायाधीशको राजनीतीकरणका आरोपका अभियोगहरू” थिए । अन्तरअमेरिकी अदालतले कङ्ग्रेसको सङ्कल्पलेख “सो समयमा विद्यमान राजनीतिक बहुमतप्रति सहानुभूतिशील सर्वोच्च अदालत सिर्जना गर्न अभिलक्षित राजनीतिक गठबन्धनको नतिजा र वहालवाला तथा पूर्व राष्ट्रपतिका विरुद्धको फौजदारी कारवाही प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्नका लागि रहेको” ठहर्‍यायो । अदालतले बर्खासी सङ्कल्पलेख “विशेष तथ्यगत प्रमाणको खुलस्त लेखाजोखामा” आधारित नरहेको कुरामा जोड दियो । तसर्थ, अन्तरअमेरिकी अदालतले न्यायाधीशहरूको “आम तथा स्वेच्छाचारी” बर्खासी “न्यायिक स्वतन्त्रताउपरको एक आक्रमण” संस्थागत गर्नका लागि भएको ठम्यायो । यी सबै कारणहरूले गर्दा अदालतले सो कुराले अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार महासन्धिको उल्लंघन भएको ठहर गर्‍यो ।

२२१ ऐजन, अनु. ७.६-७.८ । उजुरीकर्ताले पुनरावेदनको अभावलाई स्पष्टतः दावी गरेका थिए, र समितिले पनि त्यसैअनुसार व्यवहार गरेको थियो, केवल आईसीसीपीआरको धारा २ अन्तर्गतको “प्रभावकारी उपचारको अधिकार” का सम्बन्धमा र न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति नभएकोमा अझ सामान्यतः समितिको अग्राह्यताको निर्णयले अन्य धाराअन्तर्गतका पुनरावेदनको अधिकार वा युएनबीपी जुडिसियरीजस्ता अन्य मापदण्डलाई सम्बोधन गर्न सक्दैन ।

२२२ आईएमसीटीएचआर, *न्यायको सर्वोच्च अदालत (क्वैइन्टिना कोइलो र अन्य) वि. इक्वेडोर*, Series C No. 266 (23 August 2013), अनु. १५६-१८०; *संवैधानिक न्यायाधिकरण (कम्बा क्याम्पोस र अन्य) वि. इक्वेडोर*, Series C No. 268 (28 August 2013), अनु. १७०-२२२ । ;

६. विकासशील मुलुकहरूका सम्बन्धमा खास चुनौतीहरू

परिचय

यो निर्देशिकाको परिचयमा उल्लेख भएअनुरूप, तिनका परिस्थितिहरू जस्तोसुकै भए पनि सबै मुलुकहरूसँग, न्यायिक स्वतन्त्रताका सर्तावस्थाहरूसँग सुसङ्गत रहने गरी, प्रभावकारी न्यायिक उत्तरदायित्व संयन्त्र रहनुपर्दछ। विश्वका सबै क्षेत्रका मुलुकहरूमा न्यायिक मानवअधिकार उल्लंघन र न्यायिक भ्रष्टाचार विद्यमान छन्। सँगसँगै, कुनै पनि मुलुकमा न्यायिक उत्तरदायित्व संयन्त्रहरूको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुनका लागि, सो मुलुकको खास परिस्थितिहरूप्रति संवेदनशील पनि हुनुपर्छ।

यो परिच्छेदले केही निश्चित विकासशील मुलुकहरूमा न्यायिक उत्तरदायित्वका सम्बन्धमा सामना गरिएका खासखास चुनौतीहरू र त्यसको प्रतिवादमा राज्यहरूले अवलम्बन गरेका विभिन्न रणनीतिहरूका केही उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ।^{२२३} सम्भवतः विनाआश्चर्य नै यी उदाहरणहरूले अधिल्ला परिच्छेदहरूमा वर्णन गरिसकिएका मानवअधिकारका उल्लंघन र भ्रष्टाचारका लागि न्यायिक उत्तरदायित्व कायम गर्नमा रहेका केही चुनौतीहरूलाई थप स्पष्ट पार्नेछ। तिनले व्यापक न्यायिक भ्रष्टाचार अलग्गै कुरा नभएर कमजोर जवाफदेही संयन्त्रहरूद्वारा चिहिनत भएर भ्रष्टाचारको बृहत्तर सन्दर्भमा कसरी घटित हुने गर्छन् भन्ने बारेमा वृत्तान्त दिनेछन्।

यस परिच्छेदमा प्रस्तुत उदाहरणहरू विभिन्न विकासशील मुलुकहरूका अभ्यासकर्ताहरूका बीचमा ज्ञानको आदानप्रदान गर्नमा सघाउ पुऱ्याउन लक्षित छन्। यी उदाहरणहरू भ्रष्टाचारका अन्तर्देशिय परिप्रेक्ष्यहरू विचार गरिरहेका

२२३ यो परिच्छेद आधारित रहेको अनुसन्धान मुख्यतः अफगानिस्तान, बङ्लादेश, मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र, चाड, केन्या, म्यान्मार, नेपाल, पाकिस्तान र रुवान्डामा केन्द्रित छ। यो अभ्यासकर्ता निर्देशिकामा “विकासशील मुलुक” भन्ने शब्दावलीको प्रयोग राज्यहरूले आर्थिक, सामाजिक वा अन्य नीतिहरूका हिसाबले प्रयोग गर्ने दिशाका बारेमा अन्तर्निहित मूल्य कथनहरूतर्फ लक्षित छैन न त व्यापक रूपले आर्थिक अवस्थाहरू अन्य किसिमले उस्तै भएका सबै मुलुकलाई सुभाउन नै गरिएको छ। यो अभ्यासकर्ता निर्देशिकामा सो शब्दावली आर्थिक हिसाबले संयुक्त राष्ट्रसंघको विश्व आर्थिक अवस्था र परिप्रेक्ष्यहरू २०१६, तथ्याङ्कीय अनुसूची मुलुकका वर्गीकरण, तालिका लगायतबाट वर्गीकृत मुलुकहरूलाई जनाउनका लागि सीमित अर्थमा प्रयोग गरिएको छ।

(विकासशील मुलुकहरूमा भ्रष्टाचारको एक विचारणीय पक्ष के छ भने तिनका प्रभावहरू विकसित मुलुकहरूका कर्ताहरूद्वारा उठान नभए पनि सहजीकरण हुने गरेका छन्) वा न्याय सुधारका प्रक्रियाहरूमा विकास सहायता उपलब्ध गराउनमा संलग्न रहेका अन्य मुलुकहरूका अभ्यासकर्ताहरूका लागि पनि चाख लाग्न सक्छन्।^{२२४}

न्यायिक जवाफदेहिताको सन्दर्भ

फौजदारी क्रियाकलापको प्रभावकारी प्रत्युक्ति दिनमा अधिकतर असफलताले धेरै विकासशील मुलुकहरूमा अपराध र भ्रष्टाचारको वातावरण व्यापकरूपमा मौलाउँछ; यसले समुदायमा भ्रष्टाचार व्यवस्थाकै एक अंश हो भन्ने दृष्टिकोण बन्ने गराउँछ, र न्यायिक प्रणालीप्रति व्याप्त रहेको अविश्वासलाई थप टेवा दिन योगदान गर्दछ। न्यायिक कर्मचारीहरू अक्सर पर्याप्त योग्यता भएका हुँदैनन् र तिनको तलब र सरसुविधा पनि कमजोर हुन्छ, र अदालतसमक्ष रहेका मुद्दाहरूको संख्याहरूलाई सम्हाल्न पर्याप्त हुने गरी कर्मचारीका तहहरू पनि करिबकरिब हुँदैनन्। अदालतहरू थोत्रा भवनहरूमा र आधारभूत उपकरणविनै सञ्चालन हुन सक्छन्। यी कारकतत्वहरूले न्यायप्रणाली भ्रष्ट मात्र नभइ असक्षम पनि छ, भन्ने आमविश्वासलाई थप बढावा दिन्छ।

न्यायिक भ्रष्टाचारले विकासशील मुलुकहरूमा खास गरी गहिरो र व्यापक प्रभाव जगाउँछ। यसले कि त मानवअधिकारको उल्लंघन गराउँछ कि त प्रत्यक्षत त्यसतर्फ डोर्‍याउँछ, र कानुनको शासनलाई कमजोर बनाउँदछ। भ्रष्टाचारले घुसको रूप लिएपछि, त्यसले गम्भीर रूपमा गरिबहरूलाई भेदभाव गर्दछ र तिनले घुस दिन नसक्ने भएकाले यसले तिनलाई कानुनी सेवा वा न्यायको पहुँचबाट वञ्चित पार्दछ। अझ, कुनै पनि मुलुकमा न्यायिक भ्रष्टाचार व्यापक भएपछि त्यसले कानुनी प्रणालीबाहिर र वरपर सम्पूर्णलाई नै असर पार्दछ। भ्रष्ट न्यायालयले स्वच्छ रूपमा न्याय सम्पादन गर्न चाहिने स्वतन्त्रता र निष्पक्षता गुमाउँछ। यसले

^{२२४} अन्य कुराका साथसाथै, संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (युएनडीपी), सबैका लागि न्यायको प्रवाह गर्न पारदर्शी र उत्तरदायी न्यायपालिका (२०१६), र लिन ह्यामरग्रेन, न्यायको सुधार र विकास : विकासशील तथा संक्रमणमा रहेका मुलुकहरूलाई दाताको सहयोगसम्बन्धमा पुनर्विचार (राउटलेज, २०१४) पनि हेर्नुहोस्।

अधिकारहरूको प्रचलन गर्न र सार्वजनिक तथा निजी प्रतिष्ठानहरूलाई उत्तरदायी बनाउने अधिकांश व्यक्तिहरूको कानुनी प्रणालीमा निर्भर गर्ने क्षमता घटाउँछ। न्यायपालिकामा जनविश्वासको कमीले, दीर्घकालमा, अधिकांश जनसमुदायलाई राज्यका प्रतिष्ठानहरूलाई परित्याग गर्नेतिर डोर्‍याउँछ, र त्यसको बदलामा विवाद समाधान वा न्याय खोज्ने वैकल्पिक माध्यमहरू छनौट गर्ने बनाउँछ। यसको प्रतिफल स्थिरता, विकासका लाभ (तथा लागत) को स्वच्छ वितरण, लोकतन्त्र, मानवअधिकारको संरक्षण, र कानुनको शासनमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ।^{२२५}

वास्तवमा, व्याप्त भ्रष्टाचारलाई धेरैले दैनिक जीवनको वा मुलुकको संस्कृतिको एक 'सामान्य/साभ्ना' अंशको रूपमा हेर्न थाल्दछन्।^{२२६} आमजनता, कानुनव्यवसायी, न्यायाधीश र अन्य कर्ताहरू पनि समस्याको अन्त्य गर्न प्रभावकारी उपायहरूको स्थापना तथा कार्यान्वयनका लागि ऊर्जा र स्रोतसाधन लगानी गर्नेतिर नलागेर सजिलो गरी तिनका व्यक्तिगत अपेक्षा र लागतका हिसाबकिताब मिलाउन थाल्छन्।

व्यापक न्यायिक भ्रष्टाचारले विकासशील मुलुकहरूलाई प्रायः भ्रष्टाचारले शासनका सबै पक्ष र परिप्रेक्ष्यलाई पारिराखेको प्रभावले भन्दा बढी नै सताउँछ।^{२२७} यस्ता परिस्थितिहरूमा, न्यायप्रणालीको भ्रष्टाचार न्यायालयमा मात्र सीमित नभइ, कानुनी प्रणालीका अरू कर्ताहरू - अदालतका कर्मचारी, कानुनव्यवसायी, अभियोक्ताहरूलाई पनि असर पार्दछ - एउटा समूहको भ्रष्टाचारले अरूमा पनि भ्रष्टाचार मौलाउँदै लान्छ। कारिन्दा (कर्मचारी) हरू अभियोक्तालाई सूचना उपलब्ध गराउन वा मुद्दाको आधारभूत कदम चाल्ने प्रक्रियाकै लागि पैसा धुत्न थाल्छन्; वकिलले पनि प्रतिवादी र वादीबाट घुस खुवाउन थाल्छन्, जसको केही अंश मुद्दा

२२५ एसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु. २९-३९।

२२६ ट्रान्स्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, *न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार*, पृ. ४; युएनओडीसी, *अफगानिस्तानमा भ्रष्टाचार : पीडितले जाहेर गरे अनुसारका घुसखोरी*, जनवरी २०१०, http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Afghanistan/Afghanistan-corruption_survey2010-Eng.pdf पृ. ५ र ७; आईसीजे, *परामर्शको अधिकार : म्यानमारमा कानुनव्यवसायीको स्वतन्त्रता* (२०१३)।

२२७ यो परिच्छेदमा उदाहरणहरू स्वरूप लिइएका, ट्रान्स्परेन्सी इन्टरनेसनलले भ्रष्टाचार अवधारण सूचाङ्कअनुसार विश्वका अति भ्रष्टमध्येका उच्च ३० मुलुकहरूमा : अफगानिस्तान बाहेक, म्यानमार एक्काइसौं, चाड बाइसौं, मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र चौबीसौं, केन्या र बङ्लादेश पच्चीसौं, पाकिस्तान र नेपाल उन्तीसौं, र रुवान्डा उनान्चासौं स्थानमा छन्। See <http://www.transparency.org/cpi2014/results> हेर्नुहोस्।

वा पुनरावेदन ढिलो वा छिटो गर्न न्यायाधीशलाई पनि जान्छ।^{२२८} प्रणालीभिन्न कर्ताहरूबीचको भ्रष्टाचारको विस्तार एक प्रकारको असर तरङ्गका रूपमा फैलिन्छ, वा यसले सोचनीय मिलीभगत सम्झौतामा पुऱ्याउँछ।^{२२९} यसरी, कुनै पनि खास राष्ट्रिय सन्दर्भमा, न्यायाधीशहरूको भ्रष्टाचारलाई अलग्गै वा एकांकी रूपमा मात्र पुरै बुझिईदैन र सम्बोधन हुँदैन। न्यायिक भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्ने प्रयासहरूले समग्र परिस्थितिलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ र कानुनी प्रणाली र सोभन्दा बाहिर रहेका अन्य कर्ताहरूबीचका भ्रष्टाचारलाई साँगसँगै लक्षित गरेर कार्यान्वयन गरिनुपर्छ।

विकासशील मुलुकहरूमा न्यायक्षेत्रको भ्रष्टाचारले, अन्य मुलुकहरूमा जस्तै, प्राथमिक रूपमा दुई स्वरूप लिन्छ। पहिलो, निजी पक्षहरूद्वारा न्यायाधीशलाई घुस खुवाउने (जसमा नगद, वा भूमि, वा जिन्सी, वा यौनसेवा लगायतका सेवा) हो। दोस्रो, राजनीतिक हस्तक्षेप, जसमा सामान्यतः कार्यपालिकीय वा विधायिकी प्राधिकारहरूबाट न्यायाधीशहरूलाई ती शक्तिहरू अनुकूलका निर्णय लिन बाध्य पार्ने दबाव समावेश हुन्छ।^{२३०} व्यवहारमा, यो परिच्छेदका लागि परीक्षण गरिएका मुलुकहरूको अनुभवले के सुझाउन खोज्छ, भने यी दुई स्वरूपहरू बारम्बार सहअस्तित्वमा रहन्छन्, तर सदासर्वदा होइन।

२२८ ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. १८१ र २३६; द न्यू योर्क टाइम्स, "म्यान्मारले खोल्दैछ, अदालतमा साख गुमाइसकेको छैन", २४ अक्टोबर २०१४।

२२९ उदाहरणका लागि बङ्गलादेशमा सरकार, अभियोजनकर्ता र न्यायाधीशहरूबीचमा मिलेमतो भएको आरोपहरू छन् (आईसीजे, "बङ्गलादेश : मोहोम्मद कामरुज्जामानको हत्याले न्यायको नजरअन्दाज", ११ अप्रिल २०१५; भ्रष्टाचार विरुद्धको यू ४ स्रोतकेन्द्र, "बङ्गलादेशमा भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारविरुद्धको परिदृश्य, विज्ञ उत्तर ३५३", ७ नोभेम्बर २०१२, पृ. ७); मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रमा, कानूनव्यवसायी र न्यायाधीशहरूबीच मिलेमतो भएका जाहेरीहरू थिए (आईसीजे, न्यायमा आक्रमण २००५ : मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र", <http://icj.wppengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2012/05/Central-African-Republic-attacks-on-justice-2005.pdf>; र नेपालमा कानूनव्यवसायी र अदालतका कर्मचारीबीचमा मिलेमतो भएका जाहेरीहरू थिए (ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २३८)।

२३० एसआरआईजेएल, UN Doc E/CN.4/2004/60 (३१ डिसेम्बर २००३) अनु. ३९; एसआरआईजेएल, न्यायिक भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रतिवेदन, पूर्व पादटिप्पणी १९, अनु. २१-२५। ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. ख पनि हेर्नुहोस्।

घुस र राजनीतिक हस्तक्षेप न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको हस्तक्षेपका सबैभन्दा साभा स्वरूप भए पनि कुनै पनि हिसावले तिनीहरू मात्रै भने होइनन् । केही मुलुकमा न्यायाधीशहरू उपरका अनुचित प्रभावका अन्य स्वरूपहरू पनि घटित हुन्छन् । तिनहरूमध्ये सबैभन्दा चरम अवस्था कतिवेला देखिन्छ भने जव न्यायाधीश वा तिनका परिवारहरूको जीवन र भौतिक परिपूर्णतालाई सीधै धम्क्याईन्छ । यस्तो मामिला अफगानस्तानमा भएको छ जहाँ तालिबानद्वारा न्यायाधीशहरू धम्क्याइएका, सन्त्रस्त बनाइएका र मारिएका छन् ।^{२३१} न्यायाधीशहरूको व्यक्तिगत सुरक्षा उपरको यो हदको हस्तक्षेपले निश्चय नै न्यायिक निर्णय र तिनले सम्पादन गर्ने कामका तरिकालाई असर पार्छ । खासखास आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक संघसंस्था तथा सञ्जालहरूलाई व्यक्तिगत सम्बन्ध सकार्ने न्यायाधीशहरूले तिनको प्रभावको खुलासा नै नगरीकन न्यायिक भ्रष्टाचारको स्वरूपमा संलग्न भैरहेका हुन सक्छन् ।

पाकिस्तानमा, विशेष गरी, ईश्वरनिन्दाका मुद्दामा, न्यायिक स्वतन्त्रताउपरका यी दुवै स्वरूपका हस्तक्षेपहरू देख्न सकिन्छ ।^{२३२} प्रायः अतिवादी धार्मिक समूहका सदस्यहरूले, कसुरदार दोषी करार गर्ने समर्थनकारी कुनै पनि प्रमाण नहुँदानहुँदै पनि, अभियुक्तको विरुद्धमा निर्णय गर्नका लागि न्यायाधीशलाई करकाप गर्न वा दबाबमा पार्नका लागि धाकधम्की र सन्त्रासको प्रयोग गर्दछन् । अर्का सन्दर्भमा, न्यायाधीशहरूले आफ्नो व्यक्तिगत धार्मिक दृष्टिकोणको प्रभावद्वारा कारवाही प्रक्रियाको प्रतिफलको निर्धारण गरि प्रतिवादीका विरुद्धमा न्यायाधीशको पूर्वाग्रह देखाउँछन् ।^{२३३}

धेरै संख्याको मुद्दा, अनैतिक अभ्यास, जवाफदेहिता संयन्त्रहरूको अभाव वा अप्रभावकारिता, पदाधिकारको असुरक्षा र क्षमताविकासको अभावजस्ता कुराले

२३१ अफगानिस्तानमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय सहयोग नियोग (युएनएएमए), “२०१५ मा धरातलीय लडाइँबाट अफगानिस्तानमा नागरिक हताहतमा बृद्धि” १२ अप्रिल २०१५ <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50553>; अफगानिस्तानमा न्यायाधीश र अभियोजनकर्ताहरू माथिको घातक तालिबानी आक्रमणको संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा भर्त्सना” ११ मे २०१५ <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50816> ।

२३२ पाकिस्तानको दण्डसंहिता १८६० को दफा २९५ ग अन्तर्गत “अल्ला महमदको निन्दा” ले बाध्यात्मक मृत्युदण्डको व्यवस्था गरेको छ ।

२३३ आईसीजे, पुर्षक्षमा : पाकिस्तानको धार्मिक कानूनको कार्यान्वयन (नोभेम्बर २०१३) परिच्छेद ५.३ ।

न्यायिक भ्रष्टाचारलाई टेवा दिने तत्वको रूपमा काम गर्दछन् । तर, विकासशील मुलुकहरूमा सबैभन्दा साभ्मा रूपमा पहिचान भएको कारणचाहिँ कम तलब हुनु नै हो ।^{२३४} यो कारकतत्व विकासशील मुलुकहरूमा, जहाँ न्यायाधीशहरूको तलब बृद्धिले अन्य क्षेत्रको बजेटबृद्धिसँग तुलना गर्दा ठूलै बजेट र जनधारणा चुनौती भएर उभिन्छ, त्यहाँका सरकार तथा विधायिकाहरूका लागि विशिष्ट चुनौती हो ।

यो परिच्छेदका लागि विशेष गरी अध्ययन गरिएका मुलुकहरूमा, न्यून तलबलाई प्रायः न्यायाधीशहरूबीचबाटै असन्तुष्टिको स्रोतका रूपमा उद्धृत गरिएको छ । अफगानस्तानमा ९० प्रतिशत न्यायाधीशहरूले तिनको तलबमा असन्तुष्टि रहेको बताएका छन्^{२३५} र बङ्गलादेशमा जिल्ला न्यायाधीशको तलब न्यायाधीशको जीवनशैली धान्नका लागि अपर्याप्त रहेको ठानिएको छ ।^{२३६}

म्यान्मारमा कानुनव्यवसायीहरूले स्पष्टै रूपले कम तलबलाई न्यायिक भ्रष्टाचारका कारकमध्येको एक ठम्याएका छन् ।^{२३७} नेपालमा, एक पूर्व प्रधान मन्त्रीले कम तलब पाउने कर्मचारीहरू लागतको क्षतिपूर्तिको लागि विकल्प खोज्न बाध्य रहेको बताएका थिए ।^{२३८} केन्द्रीय अफ्रिकी गणतन्त्रमा सन् २००९ मा न्यायपालिकाको तलब भुक्तानीमा सारै ढिलाइ हुने गरेको थियो ।^{२३९}

२३४ उदाहरणका लागि, “न्यायाधीशहरू कहिले भ्रष्ट हुन सक्छन् ?”, स्टेफान वोइगटद्वारा ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २९६ मा हेर्नुहोस् ।

२३५ युएनओडीसी, अफगानिस्तानमा भ्रष्टाचार : पीडितले जाहेर गरेअनुसारका घुसखोरी, जनवरी २०१०, <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Afghanistan/Afghanistan-corruptionssurvey2010-Eng.pdf> पृ. २७ ।

२३६ ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. १८१ ।

२३७ आईसीजे, “म्यान्मार : न्यायपालिकाको वित्तीय स्वतन्त्रता”, १८ मार्च २०१४, <http://www.icj.org/cijlcountryprofiles/myanmar-introduction/judges/financial-independence/> ।

२३८ ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २३८ ।

२३९ संयुक्त राज्यको राज्य विभाग, “२००९ मानवअधिकारको अभ्यासहरू सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदनहरू – मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र”, ११ मार्च २०१० । २०१५ मा एड्मोकेट्स सान्स फ्रान्चिसले न्याय क्षेत्रको बजेट समग्र सार्वजनिक बजेटको ०.१५ प्रतिशत मात्र रहेको प्रतिवेदन गर्‍यो : “मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रमा न्यायको हैसियत”, २७ अगस्ट २०१५, <http://www.asf.be/blog/2015/08/27/the-state-of-justice-in-the-central-african-republic> ।

अर्कातिर, विकासशील मुलुकहरूका न्यायाधीशहरू, विशेषतः अन्य सार्वजनिक कर्मचारी र आमजनताको तुलनामा, कहिलेकाँही तिनको मुलुकका आर्थिक रूपले सबैभन्दा सुरक्षित मानिसहरूमध्येमा पर्छन् र अपर्याप्त तलबको उद्धारमा भन्दा अगावै विचारणीय सापेक्ष सम्पत्तिलाई अझ सुदृढ पार्नमा तिनको शक्तिलाई प्रवाहित गर्छन्।^{२४०}

राजनीतिक हस्तक्षेप र निजी भ्रष्टाचारको सम्बन्ध एकआपसमा सबलकारी र असरलाई बढोत्तरी गर्ने हुन्छ। घुसखोरी र भ्रष्टाचारको बृहत्तर सन्दर्भले सरकारको चाख/स्वार्थ रहेका मामिलाहरूमा न्यायाधीशको निर्णयमा उनै कर्ताहरूको हस्तक्षेपलाई सहजीकरण गर्दछ भने वरिष्ठ न्यायाधीश र विधायिकी तथा कार्यपालिकीय निकायका सदस्यहरूमा न्यायिक घुसखोरी र भ्रष्टाचारविरुद्ध प्रभावकारी उपायहरू अपनाउनमा कमै उत्प्रेरणा रहन्छ। विशेष गरी, निजी पक्षहरूका भ्रष्टाचारको माध्यमबाट हासिल भएको अन्य लाभ तिनको आम्दानीको पूरक हुने कुरालाई “सामान्य” रूपमै लिइन्छ भने कुनै मुलुकको भ्रष्ट अभ्यासमा न्यायाधीशहरूको ठूलो प्रतिशत संलग्न हुन्छ, तर यसले त्यस्ता सबै न्यायाधीशहरूलाई सरकारको अन्य हाँगा वा राजनीतिक नेताका निहित स्वार्थसँग बाभिने निर्णय गर्ने व्यक्तिविशेष न्यायाधीशलाई प्राधिकारीहरूले खुलासा गर्ने अव्यक्त सन्त्रासतर्फ सङ्कटापन्न बनाउँछ। वास्तवमा, राजनीतिक नेतृत्वको अनुकूलताभन्दा बाहिर जानेलाई मात्र भ्रष्टाचारका आधारमा छुट्याएर अभियोजन गर्ने वा महाअभियोग लगाउने र सरकारको लक्ष्य वा चाखलाई कुनै चुनौती नदिई व्यापक रूपमा त्यस्तै व्यवहार गर्ने न्यायाधीशलाई भने कुनै पनि कारवाही नगर्ने सरकारहरूको प्रवृत्ती आईसीजेले बेलाबेला सामना गरेको छ (माथि, पृष्ठ ८०-८१ पनि हेर्नुहोस्)।

२४० उदाहरणका लागि, २०१० मा युएनओडीसीले अफगानिस्तानका सबै ठूला घुसखोरी (१००० डलर वा बढी) का आधा जति कार्यान्वयनकारी अधिकारीहरू, मुख्य गरी न्यायाधीश र अभियोजनकर्ताहरूले लिने गरेको र सार्वजनिक अधिकारीको कोटी/वर्गानुसारै घुस लिनेमा: सबैभन्दा तल्लोमा (अमेरिकी १०० डलरभन्दा कमको घुस) शिक्षक, डाक्टर र नर्सहरू रहे भने न्यायाधीश, अभियोजनाकर्ता, सरकारका सदस्य र भन्सार अधिकृतहरू माथिल्लो हद (अमेरिकी २०० डलरभन्दा बढी) घुस लिने देखिएको प्रतिवेदन गर्‍यो। युएनओडीसी, *अफगानिस्तानमा भ्रष्टाचार: पीडितले जाहेर गरेअनुसारका घुसखोरी*, जनवरी २०१०, पूर्व पादटिप्पणी २३५, पृ. ४, ९-१० हेर्नुहोस्। ।

शासकहरूका नीतिहरूप्रति वफादार र सहानुभूतिशील रहेका व्यक्तिहरूलाई न्यायाधीशका रूपमा नियुक्त गर्ने कुरा सुनिश्चित पारेर न्यायिक वृत्तिको अति प्रारम्भिक चरणबाटै हस्तक्षेप सुरु हुन सक्छ। न्यायाधीशहरूको छनौट र नियुक्ति प्रक्रिया नियन्त्रण गराइले शक्तिधारीहरूलाई सरकारका नीतिहरूको पक्षपोषण गर्ने उम्मेदवार छान्ने र न्यायाधीशहरूमा ऋण वा गुण लागेको र पछि तिर्नुपर्छ भन्ने भावना जागृत गराउने मौका मिल्छ। नियुक्ति भएको प्रतिफलस्वरूप, न्यायाधीशहरू राजनीतिक प्राधिकारीहरूको उद्देश्यअनुरूप काम गर्न अपेक्षित हुन्छन्। नियुक्ति प्रक्रिया नियन्त्रण गर्ने एउटा तरिका राजनीतिक नियुक्तिलाई सहजीकरण गर्ने किसिमकै कानुनी ढाँचा खडा गर्नु हो। न्यायिक नियुक्तिहरू गर्नका लागि संसद् र कार्यपालिकासँग फराकिलो र विस्तृत तजबिजी अधिकार छ, वा स्वतन्त्र नियुक्तिका कुनै पनि कार्यविधिहरूमा सम्झौता भयो वा बेवास्ता हुन गयो भने यस्ता भ्रष्टाचारका लागि त्यहाँ अनुकूल अवस्थाहरूको विशेष जोखिम रहन्छ।

जहाँ न्यायिक स्वतन्त्रताका लागि आजीवन पदावधिजस्ता औपचारिक संवैधानिक सुरक्षा रहन्छ, त्यहाँ शक्तिवालाको निहित स्वार्थसँग बाझिने निर्णय दिने न्यायाधीशविरुद्ध प्रतिशोध लिनका लागि प्राधिकारीहरूद्वारा अनुपयुक्त तरिकाले स्वेच्छिक सरुवाजस्ता व्यावहारिक चाल चालिन सक्छ।^{२४१}

न्यायिक भ्रष्टाचारको मुख्य कारणका रूपमा दण्डहीनता

न्यायिक भ्रष्टाचार कम गर्न लक्ष्यत तलबबृद्धि र अन्य उपायहरू आफैमा भ्रष्टाचारमुक्त न्यायपालिका सुनिश्चित गर्नका लागि पर्याप्त होइनन्। अनुसन्धानले देखाएको छ, की न्यायिक भ्रष्टाचारको अर्को प्रमुख कारण दण्डहीनता हो। *विद्यमान जवाफदेहिता संयन्त्रहरूको असफलता* वा तिनलाई *जवाफदेही बनाउने राजनीतिक इच्छाशक्तिको अभाव*का कारण न्यायाधीशहरूले आफूलाई सजाय हुँदैन भन्ने थाहा पाउँदा उनीहरूले घुस लिने खाने सम्भावना बढी हुन्छ।

२४१ बङ्लादेशमा, अभियोजनकर्ताहरूले अभियुक्तलाई जमानतमा नछोडेमा न्यायाधीशलाई सरुवा गर्ने धम्की दिएका थिए। न्यायाधीशको कार्यमा हस्तक्षेप गर्नेलाई सजाय गर्ने अधिकार रहेको सर्वोच्च अदालतसमक्ष न्यायाधीशले संरक्षणको माग गरे तर न्यायाधीशलाई संरक्षण दिनुको साटो सर्वोच्च अदालतले न्यायाधीशको सरुवा गर्ने कुरा सकाच्यो (ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. १८१)। माथि पृ. २६-२७ पनि हेर्नुहोस्।

वास्तवमा, संसारका सबैभन्दा भ्रष्टमध्येमा तिनका न्यायपालिकाहरू नै रहेको तथ्यका बाबजुद, केन्या^{२४२} र रुवान्डा^{२४३}लाई अपवादमा राखेर, यो परिच्छेदका लागि अध्ययन गरिएका मुलुकहरूले न्यायिक भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्ने विशिष्टकृत उपायहरू यथार्थमा कार्यान्वयन गरेकै छैनन्। न्यायाधीशलगायतका सार्वजनिक अधिकारीद्वारा हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गर्ने सबल कानून रहेका र उत्तरदायित्व संयन्त्रहरू पनि गठन भएका मुलुकहरू पनि यसमा पर्छन् तर कानूनलाई व्यवहारमा लागू गर्न भने असफल रहेका छन्।

अफगानिस्तान

अफगानिस्तानको घुस तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको कानूनले न्यायाधीशलगायतका सार्वजनिक पदाधिकारीहरूबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ। अफगानिस्तानमा न्यायाधीशहरूका निमित्त दुइटा जवाफदेहिता संयन्त्र पनि छन् : पहिलो, न्यायपालिकाको अनुशासनका लागि जिम्मेवार - सर्वोच्च अदालत, र दोस्रो, न्यायाधीश तथा अन्य पदाधिकारीविरुद्ध उजुर लिनका लागि भ्रष्टाचारविरुद्धको जिम्मेवार निकाय- सुपरिवेक्षण तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको उच्च कार्यालय। यो कानूनी तथा संस्थागत कार्यढाँचा हुँदाहुँदै पनि अफगानिस्तानमा न्यायाधीशलाई भ्रष्टाचारका लागि जवाफदेही बनाइएको कुनै उदाहरणहरू अभिलेख भएका छैनन्।

अफगानिस्तानमा न्यायाधीशको दण्डहीनताको संस्कृति भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्ने राजनीतिक इच्छाशक्तिको कमी र न्यायिक तहगत पदानुक्रम तथा सर्वोच्च अदालतको अकुशलताको उपज हो। दण्डहीनताको मुकाबिला गर्ने प्रभावकारी औपचारिक सरकारी (राज्यका) संयन्त्रहरूको कमीले गैरसरकारी संघसंस्थाले

२४२ २००२/२००३ मा केन्याले न्यायिक भ्रष्टाचारसँग मुकाबिला गर्ने कथित “आमूल चिरफार” सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत विभिन्न न्यायाधीशहरूलाई हटायो, जसले यो निर्देशिकामा राखिएका मापदण्ड र सर्वोत्तम अभ्यासहरूसँग बाझिने खालका अन्तरविरोधयुक्त तरिका अवलम्बन गर्‍यो। स्वच्छता वा वस्तुगतताको अभाव र न्यायपालिकाका समस्या सम्बोधन गर्नमा सफलताको अनुबोधित अभावका हिसाबले “आमूल चिरफार” कार्यक्रमको आलोचना भएपछि, केन्याले परीक्षण प्रणाली प्रक्रिया चलायो (माथि पृ. ९६-९९ हेर्नुहोस्), कमीकमजोरीबाट मुक्त नभए पनि सो जाँच “आमूल चिरफार” भन्दा बढी गम्भीर, संरचनाबद्ध, व्यवस्थित, वस्तुगत, स्वतन्त्र र स्वच्छ भएको थियो।

२४३ रुवान्डाले २००४ मा, भ्रष्टाचारका आरोप उद्धृत गर्दै न्यायपालिकाका सबै सदस्यहरूलाई बर्खास्त गर्‍यो, जुन यो निर्देशिकामा कायम भएका मापदण्ड र सर्वोत्तम अभ्यासहरूसँग पूर्णतः बाझिएका थिए।

परियोजनाको बन्दोबस्त गरेर अदालती सुनुवाइको अनुगमन गर्नुपर्ने बनाएको छ । यस प्रयासका पछ्याडिको तर्कचाहिँ तुलनात्मक रूपमा न्यूनतम लगानीमा मुलुकभरका अदालतहरूको अनुगमन गर्ने र तल्लो तहमा गरिने बृहत्तर निगरानीले भ्रष्टाचार घटाउने नतिजा ल्याउँछ भन्ने हो ।^{२४४}

नेपाल

नेपालमा, सन् २०१५ को संविधानअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश (प्रधान न्यायाधीशसमेत) हरूलाई अन्य लगायत “खराब आचरण” का आधारहरूमा संसद्दे महाअभियोग (कारवाही प्रक्रियामा निलम्बनसाथ र महाअभियोग पारित भएमा बर्खास्त हुने गरी) लगाउन सक्छ ।^{२४५} सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशहरूलाई भ्रष्टाचार वा पदीय दुरूपयोगमा मुद्दा चलाउने जिम्मेवारी न्याय परिषद्को रहेको छ ।^{२४६} नेपालमा अझ सामान्यतापूर्वक सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको व्यक्तिले गरेको भ्रष्टाचारको आरोपहरूको अनुसन्धान गर्न अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग पनि छ, जसले न्यायाधीशलाई संसद् वा न्यायपरिषद्दे हटाइएपछि, मात्रै तिनका विरुद्धमा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन सक्छ ।^{२४७} तर न्यायपालिकाविरुद्धमा आयोगले कहिल्यै पनि आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्ने प्रयास गरेको छैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गत न्यायिक भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरिएको छ ।^{२४८} तर विद्यमान कानूनहरूको कमजोर कार्यान्वयन तथा भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्ने राजनीतिक इच्छाशक्तिको अभावका परिणामस्वरूप यस्ता कार्यहरू ऐतिहासिक रूपमै दण्डित भएका छैनन् ।^{२४९} सन् २०१५ को संविधान वा यसभन्दा अगाडिका संविधानअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशलाई भ्रष्टाचारमा महाअभियोग लगाउने संसद्को अधिकार व्यवहारमा प्रयोग गरिएको छैन, र न्याय परिषद् पनि तल्ला अदालतहरूका थुप्रै न्यायाधीशहरूका विरुद्धमा काम गर्न असफल भएको छ ।

२४४ युएनडीपी, सबैलाई न्याय प्रवाह गर्न पारदर्शी र उत्तरदायी न्यायपालिका (२०१६), पृ. ४१-४६ ।

२४५ २०१५ नेपालको संविधान, धारा १०१ ।

२४६ २०१५ नेपालको संविधान, धारा १५३ (६) ।

२४७ २०१५ नेपालको संविधान, धारा २३९ (२) ।

२४८ भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा २ (ख) र दफा ३ (१) ।

२४९ ट्रान्स्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २३६ मा हेर्नुहोस् ।

बङ्गलादेश

बङ्गलादेशमा, संविधानले संसद्लाई “प्रमाणित खराब आचरणवापत” महाअभियोग लगाएर न्यायाधीशलाई हटाउन अनुमति दिएको छ, र दण्डसंहिताले न्यायाधीशले गरेका भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ।^{२५०} भ्रष्टाचारका सम्बन्धमा व्यक्तिहरूको अनुसन्धान गर्न र निजविरुद्ध अभियोग लगाउन सन् २००४ मा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग (एसीसी) को गठन गरिएको थियो।^{२५१} सन् २००७ सम्ममा एसीसीले सयौं व्यक्तिविरुद्ध मुद्दा चलाएको भए पनि कार्यपालिकाको प्रभाव वा मुद्दाहरूमै प्रमाणको अभावका कारणले थोरै मात्र दोषी स्थापित गरेको प्रतिवेदन पेश गरेको थियो।^{२५२} न्यायपालिका अत्यन्त भ्रष्ट रहेको; न्यायाधीशहरूले घुस खाने मात्र हैन उनीहरू नियुक्ति, प्रशासन र निर्णय लिने कुरामा कार्यपालिकाबाट अत्यन्त प्रभावित रहेको भनिए पनि न्यायिक खराब आचरणविरुद्ध गरिएका अनुशासनात्मक कारवाही सन् २०११ सम्म अपर्याप्त ठानिएका थिए।^{२५३}

पाकिस्तान

पाकिस्तानमा, संविधानले सर्वोच्च न्याय परिषद्लाई सर्वोच्च अदालत र उच्च अदालतका न्यायाधीशहरूका क्षमता तथा आचरणउपर छानबिन गर्ने अख्तियारी दिएको छ। परिषद्मा प्रधान न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठतम दुई न्यायाधीश र उच्च अदालतका वरिष्ठतम दुई न्यायाधीश रहन्छन्।

“कुनै पनि स्रोत” बाट सूचना प्राप्त भएमा, वा उपल्लो न्यायपालिकाका कुनै पनि न्यायाधीश मानसिक वा शारीरिक अक्षमताका कारणले निजको कर्तव्य पालना

२५० न्यायाधीशको गम्भीर दुराचरणका कारण न्यायपरिषद्को छानबिनपछि हटाउन दिने संविधानको धारा १५ (५) (ख) र १६ (६) लाई संविधानको सोह्रौं संशोधनले खारेज गरेको थियो। संशोधनले संसद्को दुई तिहाइ बहुमतबाट संकल्प प्रस्ताव पारित भएमा राष्ट्रपतिद्वारा मात्रै हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। बङ्गलादेशी दण्ड संहिताले न्यायाधीशलगायतका सार्वजनिक अधिकारीद्वारा हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ (धारा २१ (३) र १६५)।

२५१ ट्रान्स्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. १८२।

२५२ ट्रान्स्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. १८२।

२५३ भ्रष्टाचार विरुद्धको यू४ स्रोतकेन्द्र, “बङ्गलादेशमा भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारविरुद्धको परिदृश्य, विज्ञ उत्तर ३५३”, ७ नोभेम्बर २०१२, पृ. ७।

गर्नमा अयोग्य रहेको वा निज खराब आचरणको दोषी रहेको भन्ने पाकिस्तानका राष्ट्रपतिलाई लागेमा परिषद्समक्ष कारवाही सुरु हुन्छ। परिषद्द्वारा दोषको निरूपण गरी सर्वोच्च अदालत र उच्च अदालतका न्यायाधीशलाई पदबाट हटाउने एक मात्र तरिका हो।^{२५४}

तथापि, पाकिस्तानको सर्वोच्च न्याय परिषद् यसको स्थापनादेखि नै खास कामकाजी छैन। अझ, परिषद्समक्षका कारवाही प्रक्रियाहरू सर्वसाधारणका लागि खुला छैनन्, न त परिषद्को सन्दर्भसंख्या, न त तिनको निर्णय लिनमा लागेको समय नै खुलासा गरिन्छ। यसले परिषद् प्रभावहीन र बेकम्मा निकाय हो भन्ने जनधारणा स्थापित गर्न बल पुऱ्याएको छ। पाकिस्तानी प्रधान न्यायाधीशले पनि परिषद्को अकर्मण्यताका कारण, जसका विरुद्धमा उजुरी परेको हो सो न्यायाधीश नै निवृत्त भैसक्नाले, यससमक्ष परेका ९० प्रतिशत उजुरी परिणाम विहिन बनेको बताएका छन्।^{२५५}

जवाफदेहिता संयन्त्रहरूको प्रभावकारिता

जसरी न्यायिक भ्रष्टाचार एकलै र एकान्तमा हुँदैन, त्यसैगरी न्यायाधीशको दण्डहीनता पनि प्रायः मुलुकमा व्यप्त दण्डहीनताको विस्तृत जालोको एक अंशको रूपमा रहेको हुन्छ। मानवअधिकारको उल्लंघन, वा अपराध वा दुराचरणका लागि समग्रतामै जवाफदेहिता नभएका ठाउँजस्ता आम दण्डहीनताको परिप्रेक्ष्यमा नै सामान्यतः न्यायाधीशहरूको जवाफदेहिताको पनि कमी हुन्छ। मानवअधिकारको व्यापक र सुनियोजित उल्लंघन भए पश्चातका अवधिमा सङ्क्रमण वा सुधार जारी रहेका विकासशील मुलुकहरूमा व्यापक दण्डहीनताको अगाडि निसहाय बन्न पुग्दछन्, किनभने अदालतहरू सबै सञ्चालनमा भए पनि, जनताका अधिकारहरू प्रत्याभूत गर्ने मामलामा विशेषतः कमजोर हुन्छन्। मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र त्यस्तै एउटा हो, जहाँ धेरै वर्षसम्म कोषको गम्भीर अभावका कारण त्यहाँको न्यायप्रणालीलाई व्यापक भ्रष्टाचार र दण्डहीनतातिर डोऱ्यायो भनिन्छ।^{२५६}

^{२५४} धारा २०९, पाकिस्तानको संविधान १९७३।

^{२५५} मलिक असाद, “प्रधान न्यायाधीश भन्छन्: एसजेसी समयातीत हुनुअगाडिका सन्दर्भका ९० टुक्रा”, डावन न्यूज, १ नोभेम्बर २०१५, <http://www.dawn.com/news/1216756>।

^{२५६} एडभोकेट्स सान्स फ्रान्टियर्स, “मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रमा न्यायको अवस्था”, पूर्व पादटिप्पणी २३७।

केही मुलुकहरूमा जारी द्वन्द्व तथा गम्भीर आर्थिक अभावले भ्रष्टाचारवापत न्यायाधीशको जवाफदेहिताको कमीको वर्णन गर्न सहयोग गर्छन् भने अन्य विकासशील मुलुकहरू अलिक स्थिर छन् र तिनसँग संयन्त्रहरू पनि छन् । कति कमजोरी र न्यून स्रोतसाधनयुक्त छन् भन्ने कुरालाई थाँती राखेर, सिद्धान्ततः केही मात्रामा उत्तरदायित्व हासिल गर्न ती संयन्त्रहरूसँग पर्याप्त क्षमता हुन्छ । न्यायपालिकाका साथ साथै, यस्ता संयन्त्रहरूमा मुख्यतः भ्रष्टाचारविरुद्धका आयोगहरू र न्यायाधीशहरूका अनुशासनात्मक निकायहरू पर्छन् । यस्ता परिस्थितिहरूमा, अतएवः जवाफदेहिता संयन्त्रहरू छन् कि छैनन् भन्ने प्रश्न होइन, तिनीहरू सञ्चालनमा छन् कि छैनन् र प्रभावकारी छन् कि छैनन् भन्ने हो ।

यो परिच्छेदका लागि अध्ययन गरिएका मुलुकहरू सबैले न्यायिक भ्रष्टाचारलाई तिनका दण्डसंहिता वा अलग्गै भ्रष्टाचारविरुद्धका कानूनद्वारा अपराधीकरण गरेका छन्, त्यसैले न्यायाधीशहरूलाई जवाफदेहि बनाउने न्यायिक प्रणालीको सम्भावना, कम्तीमा पनि सिद्धान्ततः ती सबै मुलुकहरूमा अस्तित्वमा छ ।^{२५७} यसो भए तापनि, अपवादमा केन्या^{२५८} र रुवान्डा^{२५९} बाहेक, यो सामग्री लेखिरहँदासम्म यी कुनै पनि मुलुकमा भ्रष्टाचारवापत न्यायाधीशहरूलाई अभियोजन भैरहेको भन्ने प्रतिवेदन प्रकाशमा आएका छैनन् ।

२५७ अफगानिस्तानको घुसखोरी विरुद्धको कानूनको धारा ३(१), १२ र १३ ले न्यायपालिका र अभियोजनकर्ताको कार्यालयलगायतका सरकारी अधिकारीबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ, र दण्ड संहिताको धारा २५४ र २५५ ले सार्वजनिक सेवाका अधिकारीबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ; बङ्लादेशको दण्ड संहिताको धारा २१ (३) र १६१ ले न्यायाधीशलगायतका सार्वजनिक कर्मचारीबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ; मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रको दण्ड संहिताको धारा ३१५ ले “प्रशासनिक वा न्यायिक, सबै सार्वजनिक अधिकारीबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ; केन्याको भ्रष्टाचारविरुद्ध तथा वित्तीय अपराध ऐनले भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ; म्यानमारको भ्रष्टाचारविरुद्धको कानूनको धारा ३ (ड) ले “विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकामा काम गर्ने” कर्मचारीले गर्ने घुसखोरीलाई अपराधीकरण गरेको छ; नेपालको भ्रष्टाचार निवारण ऐनले सार्वजनिक अधिकारीले गर्ने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ, धारा ६३९ ले न्यायाधीश तथा न्याय प्रणालीका कर्ताहरूबाट हुने भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण गरेको छ, र भ्रष्टाचार र सम्बन्धित कसुरको सजाय सम्बन्धी ऐन नम्बर २३/२००३ को दफा १३ द्वारा न्यायिक भ्रष्टाचारलाई पनि अपराधीकरण गरिएको छ ।

२५८ उदाहरणको लागि केन्याको नैतिकता तथा भ्रष्टाचार विरुद्धको आयोगको कामका सम्बन्धमा तल पृ. १२०-१२१ हेर्नुहोस् ।

२५९ द न्युज टाइम्स, “न्यायपालिकामा १० भन्दा बढी भ्रष्टाचार”, १२ फेब्रुअरी २०१३, <http://www.newtimes.co.rw/section/article/2013-02-12/62815> ।

भ्रष्ट न्यायाधीशहरूविरुद्ध फौजदारी कारवाही अगाडि बढाउने सम्भावनाको अतिरिक्त, यी सबै मुलुकहरूसँग न्यायाधीशहरूको अनुशासनसम्बन्धमा कारवाही गर्ने विशिष्टकृत संयन्त्र पनि छ। सबभन्दा साभ्ना न्याय परिषद् (यो निर्देशिकामा निर्दिष्ट मापदण्ड र उत्तम अभ्याससँग पूरै मेल खाने नभए पनि)^{२६०} नै हो तर सर्वोच्च अदालत^{२६१} वा तदर्थ न्यायाधिकरण^{२६२} जस्ता अन्य अङ्ग पनि हुन सक्छन्। म्यान्मार र नेपालमा प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूलाई संसदद्वारा महाअभियोग लगाउन सकिने प्रावधान छ।^{२६३} यी निकायहरूको अख्तियारी अन्य निकायसमक्ष विचारार्थ सिफारिस गर्नेदेखि न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा र बढुवा अनि अनुशासनका सम्बन्धमा प्रत्यक्ष निर्णय गर्नेसम्मका प्रभावकारी अधिकारसम्मका शृङ्खला छन्।

दण्डभारका आधार निर्धारणको मात्रामा विभिन्नता छ। केही न्याय परिषदहरूका ऐन वा कानुनी प्रावधानहरूले तिनलाई “दुराचरण”^{२६४} वा “खराब आचरण”^{२६५}, वा

२६० मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रको संविधानको धारा २२ ले राष्ट्रपतिको नेतृत्वमा रहेको न्याय परिषदको व्यवस्था गरेको छ, चाडको संविधानको धारा १४६ ले न्यायायुक्तको तालुकी परिषदलाई राष्ट्रपतिले अध्यक्षता गर्नेछ र न्याय मन्त्री त्यसको प्रथम उपाध्यक्ष रहने भनेको छ भने धारा १४९ ले “अनुशासनका मामिलामा न्यायायुक्तको तालुक परिषदको अध्यक्षमण्डल सर्वोच्च अदालतका अध्यक्षबाट निश्चित गरिने” भनेको छ; २०१५ नेपालको संविधानले न्याय परिषदलाई सर्वोच्च अदालत (जो संसदबाट सोभै महाअभियोगका विषय हुन सक्छन्) बाहेक सबै अदालतका न्यायाधीशहरूको अनुशासन कायम गर्ने कार्यभार दिएको छ; पाकिस्तानको संविधानको धारा २०९ ले न्यायपालिकाको सर्वोच्च परिषदको व्यवस्था गरेको छ; र यस्तै व्यवस्था रुवान्डाको संविधानको धारा १५७ ले गरेको छ।

२६१ अफगानिस्तानमा, न्यायाधीशहरूलाई अनुशासनमा राख्न जिम्मेवार निकाय सर्वोच्च अदालत हो (अफगानिस्तानको संविधानको धारा १३२ र घुसखोरीविरुद्धको अफगानी कानुनको धारा २४ (द)।

२६२ केन्याको संविधानको धारा ६२ (४) ले उच्च अदालतका न्यायाधीशलाई हटाउने निर्णय गर्नका लागि तदर्थ न्यायाधिकरण रहन आवश्यक बनाएको छ, र धारा ६९ ले “ती पदमा रहेका वा तिनमा काम गर्ने व्यक्तिहरू उपर”को अनुशासनात्मक नियन्त्रणको शक्ति न्याय सेवा आयोगलाई दिएको छ।

२६३ म्यान्मारको संविधानको धारा ३०२-३११; २०१५ नेपालको संविधानको धारा १०१। २०१४ मा बङ्गलादेशको संविधानको सोह्रौँ संशोधनले न्यायाधीशलाई महाअभियोग लगाउने अधिकार न्याय परिषदबाट हटाएर संसदलाई दिएको छ।

२६४ बङ्गलादेशको संविधानको धारा ९६ (५) (ख)।

२६५ म्यान्मारको संविधानको धारा १०५ (२) र १०५ (१०)।

अभ्र सामान्यतः केवल “अनुशासन”^{२६६} का मामिलाका लागि जिम्मेवारी दिन्छन् । आचारसंहिताको गम्भीर उल्लंघनको नतिजास्वरूप दुराचरण वा खराब आचरण हुने मुलुकहरूमा यसको परिणति न्यायाधीशहरूलाई तिनका पदबाट हटाउने हदसम्म जान सक्छ ।^{२६७} अफगानिस्तानी संविधानले अनुशासन निकाय सर्वोच्च अदालतलाई सामान्य रूपमा न्यायाधीशहरूको जवाफदेहिताको अख्तियारी मात्र हैन, अपराधमा आरोपित न्यायाधीशहरूका मुद्दा समेत हेर्ने र कानूनअन्तर्गत रहेका अन्य सजायका अतिरिक्त त्यस्ता न्यायाधीशलाई वर्खास्त गर्नु पर्ने नपर्नेसमेत निर्णय गर्ने अख्तियारी निर्दिष्ट गरेको छ ।^{२६८} यस्ता अनुशासनात्मक निकायहरूलाई शक्ति दिइएको हुँदाहुँदै पनि, भ्रष्टाचार वा अन्य दुष्कर्म हुने, दुराचरणका लागि न्यायाधीशहरूलाई उत्तरदायी बनाउनमा तिनको प्रयोग भैरहेको देखाउने सार्वजनिक सूचना कहिकतै पाइदैनन् ।

यो परिच्छेदका लागि अध्ययन गरिएका केही मुलुकहरूमा भ्रष्टाचारविरुद्धका निकायलाई अनुसन्धान गर्ने र भ्रष्टाचारवापत व्यक्तिहरूलाई अभियोजनसम्म पनि गर्ने अधिकारसहितको बढी सामान्य कार्यादेश रहेको छ । सन् २०१४ मा भ्रष्टाचारविरुद्धको बङ्लादेशी आयोगले भ्रष्टाचारका भन्डै ३००० मामिला कारवाहीमा रहेकामा केवल ७३ वटा मामिलामा मात्र कसुरदार ठहरेको प्रतिवेदन पेश गरेको थियो ।^{२६९} अफगानिस्तानमा, सुपरिवेक्षण तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको उच्च कार्यालय (एचओओएसी) ले न्यायाधीशविरुद्ध उजुर ग्रहण गर्न सक्छ^{२७०} तर

२६६ चाडको संविधानको धारा १४९ । यसैगरी केन्याको संविधानको धारा ६९(१) ले “अनुशासनात्मक नियन्त्रणको अधिकार” न्याय सेवा आयोगलाई हुने भनेको छ ।

२६७ यो केन्या (राष्ट्रमण्डल अध्ययन, पूर्व पादटिप्पणी ५३, पृ. ८३) र नेपाल (आईसीजे, नेपालको मस्यौदा संविधान : कार्यविधिगत र सारवान सरोकार (२०१५), पृ. ५७) को मामिला हो ।

२६८ अफगानिस्तानको संविधानको धारा १३२ र १३३; घुसखोरी तथा भ्रष्टाचार विरुद्धको अफगानी कानूनको दफा २४(८) ।

२६९ एसीसी २०१४ वार्षिक प्रतिवेदन, पृ. ७१, http://www.acc.org.bd/assets/acc_annual_report_-_2014.pdf मा उपलब्ध । यी संख्याहरूले भ्रष्टाचारका समग्र संख्यालाई औल्याउँछन् । एसीसी प्रतिवेदनले न्यायिक भ्रष्टाचारका खास संख्या उपलब्ध गराएको छैन ।

२७० <http://anti-corruption.gov.af/en/page/3374>

एचओओएसीले ती कुनै उजुरउपर काम गरेको कुनै जानकारी छैन।^{२७१} चाडका राष्ट्रपतिले न्यायिक भ्रष्टाचारको सम्बोधन गर्ने नाममा सन् २००२ मा न्यायिक कर्मचारीउपर अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्नका लागि एक आयोग (सीईपीपीएजे) खडा गरे तर न्यायपालिकाबाट आलोचना भएपछि सन् २००५ मा त्यसलाई भङ्गै गरियो। सीईपीपीएजेलाई अदालतका कर्मचारी उपरको अधिकारक्षेत्र थियो तर न्यायाधीशहरू उपर थिएन, जसको अनुशासन सम्बन्धी कारवाही न्याय परिषदअन्तर्गत पर्छ।^{२७२} अन्ततः नेपालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले गरेका अनुचित आचरण र भ्रष्टाचारको अनुसन्धान गर्नका लागि जिम्मेवार छ (तर न्यायाधीशहरू संसदीय महाअभियोग वा न्याय परिषद्द्वारा पदबाट हटाइएपछि मात्र)^{२७३} आयोगसँग अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने अधिकार छ।^{२७४} तथापि, यसले न्यायिक पदमा रहँदा तिनले गरेको गलत कार्यका लागि पूर्व न्यायाधीशका विरुद्धका कुनै मुद्दा चलाएको जानकारी छैन।

अन्य मुलुकहरूपमा, भ्रष्टाचारविरुद्धका निकायहरूले न्यायिक भ्रष्टाचारसँग लड्ने धेरै क्रियाकलापको प्रतिवेदन पेश गरेका छन्। सार्वजनिक र निजी व्यक्तिहरूले गरेका भ्रष्टाचारको अनुसन्धान गर्ने अधिकार रहेको केन्याली नैतिक तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग^{२७५}ले हालसालैका वर्षहरूमा आरोपित घुसखोरीका

२७१ युएनसीएसी अन्तर्गत अफगानिस्तानको २०१३ को प्रतिवेदनले भ्रष्टाचारको रोकथाम गर्ने र यसविरुद्ध लड्ने कार्यदेश सहितको “न्यायिक मामिलाको अनुगमन तथा नियन्त्रणसम्बन्धी कार्यालय” र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा रहेको अनुसन्धान तथा अभियोजनको अख्तियारी प्रयोग गर्ने भ्रष्टाचारविरुद्धको विशेष अभियोजन कार्यालयको स्थापना गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ। तथापि, यी कार्यालयहरूका कामका बारेमा कुनै सार्वजनिक जानकारी देखिएको छैन। अफगानिस्तान २०१३ युएनसीएसी स्वलेखाजोखा प्रतिवेदन, https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/SA-Report/2013_11_28_Afghanistan_SACL.pdf पृ. ५ हेर्नुहोस्।

२७२ आईसीजे, “२००५ न्यायउपर आक्रमण : गणतन्त्र चाड”, <http://www.refworld.org/pdfid/48a928120.pdf>। यो परिच्छेदमा छलफल गरिएका मुलुकहरू मध्ये केवल मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रको मात्रै भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग थिएन। म्यान्मारमा संसदीय निगरानी टोली र अनुसन्धान टोली गठन गरी कर्तव्य तोक्नका लागि जिम्मेवार भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग छ (म्यान्मारको भ्रष्टाचारविरुद्धको कानूनको दफा १६(क)) तर आयोगको कामको परिणाम सम्बन्धी कुनै सूचना सार्वजनिक छैन।

२७३ २०१५ नेपालको संविधानको धारा २३९(२)।

२७४ नेपालको भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा २५।

२७५ केन्याको भ्रष्टाचारविरुद्ध तथा आर्थिक अपराध ऐन २००३ को दफा ७(१), ३८ (१) र ३९ (३)।

मामिलाहरु,^{२७६} न्यायाधीशका लागि भवनको अनियमित खरिद,^{२७७} न्यायिक अधिकारीद्वारा सम्झौताभन्दा बढी घरभाडा भुक्तानी,^{२७८} र न्यायिक अधिकारीहरूबाट न्यायाधीशका आवासको गैरकानुनी खरिद^{२७९} लगायतका मामिलाहरूमा न्यायिक भ्रष्टाचारको अनुसन्धानसम्बन्धी प्रतिवेदन गरेको छ ।

न्यायिक भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्ने अन्य उपाय

सन् २००२ मा भ्रष्टाचार र न्यायप्रणालीमा जनविश्वासको ह्रासलाई सम्बोधन गर्ने नाममा, केन्याले एउटा सुधार कार्यक्रम चलायो जुन “मौलिक चिरफार” का नाममा परिचित हुन पुग्यो । तदर्थ न्यायाधिकरणहरूबाट सम्पादन गरिएको सो कार्यक्रमले भ्रष्टाचारका आधारमा पूर्व प्रधान न्यायाधीशको निष्कासन र २३ जना अन्य न्यायाधीशको निलम्बनसम्म डोऱ्यायो । धेरै न्यायाधीशले राजिनामा गरे वा सेवा निवृत्त भए । कारवाही प्रक्रियाको तरिकालाई लिएर पदावधिको सुरक्षाको संवैधानिक प्रत्याभूतिको सम्मान नगरे लगायतका अनेक पक्षमा विज्ञ तथा सरोकारवालाहरूले आलोचना गरे । अन्य आलोचनाहरूमा, कारवाही प्रक्रियाका बारेमा न्यायाधीशहरूलाई जानकारी नदिएको र प्रारम्भिक चरणमा कारवाही प्रक्रियालाई गोप्य राख्ने दायित्वको उल्लंघन गरेकोजस्ता कुराहरू रहेका थिए ।^{२८०} भरखरै, सन् २०१० को संविधानको अवलम्बनपछि, केन्याले, तिनका कमीकमजोरी भए नभएका जे भए पनि बढी स्वतन्त्र, व्यवस्थित, पारदर्शी र स्वच्छ, र शर्तावस्थाका फराकिला र बढी वस्तुगत शृङ्खला अवलम्बन गर्ने प्रतिष्ठान तथा कार्यविधिहरूमाफत, सबै

२७६ अभियुक्तको पक्षमा आदेश गर्न अदालतका कर्मचारीमाफत घुस खोजेको अभियोग लगाइएका एक न्यायायुक्तलाई २०१६ मा पुर्पक्षमा जान बाँकी थिए । नैतिकता तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग, “न्यायायुक्तले श २०००० घुस लिए”, २१ अगस्ट २०१५, <http://www.eacc.go.ke/whatsnew.asp?id=669> र द स्टार, “केरिचो न्यायायुक्तद्वारा घुसको इन्कारी”, http://www.the-star.co.ke/news/2016/03/01/kericho-magistrate-denies-bribe_c1304073, १ मार्च २०१६ पनि हेर्नुहोस् ।

२७७ केन्याको नैतिकता तथा भ्रष्टाचार विरुद्धको आयोगले “३१ करोड रकममा प्रधान न्यायाधीशको आवासीय कार्यालयको अनियमित खरिद” उपर २०१३/२०१४ मा प्रारम्भिक छानबिन पूरा गर्‍यो । नैतिकता तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग, वार्षिक प्रतिवेदन २०१३/२०१४, पृ. ४ हेर्नुहोस् ।

२७८ नैतिकता तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग, वार्षिक प्रतिवेदन २०१३/२०१४, पृ. ५ ।

२७९ नैतिकता तथा भ्रष्टाचारविरुद्धको आयोग, वार्षिक प्रतिवेदन २०१३/२०१४, पृ. १० ।

२८० ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, “केन्याली न्यायपालिकामा “आमूल चिरफार”, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २२१-२२५ ।

न्यायाधीशहरूको परीक्षण (भेटिड) को प्रक्रिया थालनी गर्‍यो (माथि पृष्ठ ९६- ९९ हेर्नुहोस्) ।

रुवान्डाले लोकपाल (अम्बुड्सम्यान) द्वारा कार्यान्वयन हुनुपर्ने निश्चित कानुनी कार्यवाही सिरजना गर्‍यो । सन् २००४ मा, वस्तुतः व्यक्तिगत रूपमा युक्तिसङ्गत नरहेको बरु राजनीतिक रूपले प्रेरित देखिएको सरोकार उदय गराउने गरी, न्यायपालिकाका सबै ५०३ सदस्य भ्रष्टाचार र अक्षमताका लागि बर्खास्त गरिए ।^{२८१} सन् २०१३ मा मुलुकका प्रधान न्यायाधीशले विगत दुई वर्षमै भ्रष्टाचार वापत न्यायाधीशहरू र अदालती कारिन्दालगायत दस जना न्यायिक कर्मचारी बर्खास्त भएको घोषणा गर्दा पनि यस्तै खालका सरोकारहरू उत्पन्न भएका थिए ।^{२८२}

विभिन्न विकासशील मुलुकहरूका सत्य आयोगहरूका प्रक्रियाहरूको अनुभव परिच्छेद ५ मा टिपोट भएको छ (माथि पृष्ठ ८५-८९ हेर्नुहोस्) । उदाहरणका लागि, केन्यामा सत्य, न्याय तथा पुनर्मेल आयोगले विगतको मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघनमा टेवा दिने तत्वहरूमध्येमा राष्ट्रपति जोमो केनियाता र डचानियल मोईद्वारा दमनकारी कानून र नीतिको प्रयोगका साथै न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा भएको जथाभावी विनाससँग मिश्रित राष्ट्रपतिमा समाहित शक्तिलाई नै ठहर्‍यायो ।^{२८३} आयोगले यी कानून तथा नीतिका आधारमा कानूनको शासन कायम गर्नुको साटो, न्यायपालिकाले यातना र अन्य उल्लंघनमा मिलेमतो गरेको, यातना दिएर लिइएका सूचनालाई प्रमाणका रूपमा ग्राह्य मानेको, स्वच्छताविहीन तरिकाले रातमा पुर्णक्ष चलाएको, र त्रुटिपूर्ण रूपमा थुनुवाहरूलाई जमानतमा छाड्न इन्कारी गरेको ठहर्‍यायो ।^{२८४}

२८१ यू४, “युगान्डामा भ्रष्टाचारको परिदृश्य, विज्ञ उत्तर ३५३”, जुलाई २०११, <http://www.u4.no/publications/overview-of-corruption-in-rwanda> ।

२८२ द न्युज टाइम्स (रुवान्डा), “न्यायपालिका १० भन्दा बढी भ्रष्टाचार”, पूर्व पादटिप्पणी २५९ ।

२८३ केन्याली सत्य, न्याय तथा पुनर्मेल आयोगको प्रतिवेदन, खण्ड १, पृ. भू । न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतालाई असर पार्ने गरी अवलम्बन गरिएका उपायहरूमध्ये एक १९८८ मा न्यायिक पदाधिकारीको पदावधिको सुरक्षा हटाइएको कुरा थियो (आयोगको प्रतिवेदन खण्ड २क, पृ. ५९८, अनु. ३१) ।

२८४ केन्याली सत्य, न्याय तथा पुनर्मेल आयोगको प्रतिवेदन, खण्ड २क, पृ. ५९८, अनु. ३० ।

सन् २०१५ मा, पाकिस्तानी प्रधान न्यायाधीश, अन्वार जाहीर जमालीले सर्वोच्च न्याय परिषद्को पुनः सक्रियकरणमार्फत स्वउत्तरदायित्वमा जोड दिनलाई नयाँ न्यायिक वर्ष घोषणा गरे। प्रधान न्यायाधीशको उद्घोषले कुनै व्यवहारिक नतिजाहरू ल्याउँछ कि ल्याउँदैन हेर्न बाँकी छ।

म्यान्मारको सर्वोच्च अदालतले, उसको २०१५-२०१६ को रणनीतिक योजनामा “न्यायिक स्वतन्त्रता र जवाफदेहिता” लाई रणनीतिक विकासको एक प्रमुख क्षेत्र भनेर उद्घृत गरेको छ। प्रारम्भिक चरणका रूपमा सर्वोच्च अदालतले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र जवाफदेहिता बढाउन मद्दत गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा उत्तम अभ्यासहरूलाई समाविष्ट गर्ने लक्ष्य लिएको न्यायिक आचारसंहिता विकास गरिरहेको छ।^{२८५}

ग्रामीण अदालतहरूमा भ्रष्टाचार र वैकल्पिक न्याय प्रणालीहरूको खोजी

न्यायिक भ्रष्टाचार व्यप्त रहेका मुलुकहरूमा, विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका तल्लो तहका अदालतमा साह्रै गहिरो ढंगले प्रभावीत भएको पाईन्छ।^{२८६} केन्द्रीय प्राधिकार हरूबाट भौतिक रूपले टाडा एकान्तमा रहेका यी क्षेत्रहरूलाई त्यसले पीडितलाई भ्रष्टाचार विरुद्धमा उजुरी गर्न र सम्बन्धित केन्द्रीय प्राधिकारहरूलाई अनुसन्धान गर्न तथा प्रत्युत्तर दिनमा कठिन बनाउँछ। उदाहरणका लागि, अफगानिस्तानले यसको उच्चतम मात्राको न्यायिक भ्रष्टाचार, मुलुकको केही भागमा न्यायिक

२८५ आईसीजेले सर्वोच्च अदालतलाई उसको आचारसंहिताको निर्माण गर्नमा सहयोग गरिरहेको छ। आईसीजे, “म्यान्मारको सर्वोच्च अदालत नयाँ आचरण/नैतिकताको नयाँ न्यायिक संहिताको मस्यौदा गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आईसीजेसँगको उच्चस्तरीय वार्तामा संलग्न छ”, २५ नोभेम्बर २०१५, <http://www.icj.org/myanmars-supreme-court-engages-in-high-level-dialogue-with-the-icj-on-drafting-and-implementing-a-new-judicial-code-of-ethics> हेर्नुहोस्।

२८६ उदाहरणका लागि, युएनओडीसी, “अफगानिस्तानमा भ्रष्टाचार : पीडितद्वारा जाहेर गरिएको घुसखोरी”, पूर्व पादटिप्पणी २३५, पृ. २६; ट्रान्परेन्सी इन्टरनेसनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन २००७, न्याय प्रणालीहरूमा भ्रष्टाचार, पृ. २३८ नेपालबारे; द न्युज टाइम्स (रुवान्डा), “न्यायपालिका १० भन्दा बढी भ्रष्टाचार”, पूर्व पादटिप्पणी २५९; आईसीजे, म्यान्मार राष्ट्रिय विवरण (कन्ट्री प्रोफाइल), <http://www.icj.org/cijlcountryprofiles/myanmar-introduction/judges/independence-and-impartiality-judicial-integrity-and-accountability>।

प्रतिष्ठानहरू नै कामकाजी नरहने गरी, ग्रामीण इलाकाहरूमा रहेको प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । भूभागको निरपेक्ष आकारसँग गाँसिएको जारी द्वन्द्वले ती क्षेत्रहरूमा जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्न साह्रै कठिन पारेको छ । स्थानीय धेरै जनसमुदायले जनजातिय परिषद, गाउँ तथा धार्मिक नेताका स्वरूपका वैकल्पिक न्यायप्रणालीहरू इच्छाउने कारणहरूमध्येको एक कारण उच्च तहको न्यायिक भ्रष्टाचार भएको पहिचान भएको छ ।^{२८७}

न्यायिक भ्रष्टाचारले विशेषतः ग्रामीण क्षेत्रलाई असर पार्दछ भने यी ठाउँहरूमा न्यायिक भ्रष्टाचारबारे बोल्नुले कम्तीमा पनि ती क्षेत्रमा राज्यका न्यायिक निकायहरूका केही स्वरूपको उपस्थितिको सङ्केत गर्छ । तथापि, यो सदासर्वदा भने हुँदैन । आधारभूत सेवाहरू उपलब्ध गराउन औपचारिक न्याय प्रणालीको उपस्थिति हुँदै नभएमा वा साह्रै कमजोर भएका अवस्थामा वैकल्पिक न्यायप्रणालीहरू भन्ने छिटो फैलिन्छन् । मध्य अफ्रिकी गणतन्त्रको एक मामलामा, सन् २००२/२००३ को द्वन्द्वको कारण द्वन्द्वले न्यायपालिकाको जनजातीयकरण (ट्राइबलाइजेसन) र समानान्तर अदालतहरूको स्थापनातर्फ डोऱ्याउँदै केही सहरहरूमा अदालतको अभावलगायतका औपचारिक न्याय प्रणालीका कमीकमजोरीलाई चर्कायो ।^{२८८} केही सुधारका बाबजुद पनि, सन् २०११ सम्म नागरिकहरूले औपचारिक न्याय प्रणालीको पहुँचमा सबभन्दा नजिकको अदालतभवन पुग्न ५० किलो मिटर हिँड्नुपर्ने लगायतका कठिनाइ निरन्तर भोग्नु पर्‍यो । परिणामस्वरूप, जनताले फेरि परिवार र गाउँ तहकै परम्परागत न्याय प्रणालीमा भर गर्ने कुरालाई निरन्तरता दिए ।^{२८९}

समानान्तर रूपमा, सङ्क्रमणमा रहेका निश्चित विकासशील मुलुकहरूद्वारा अनुभव गरिएका “कानुनको शासनको शून्यता” मा अनेक कारणहरूले बल पुऱ्याउँछन्,

२८७ युद्ध र शान्ति जाहेरी प्रतिष्ठान (आईडब्लूपीआर), “अफगानिस्तानमा संक्रमणकालीन न्याय कति स्वच्छ छ ?”, <https://iwpr.net/global-voices/how-fair-traditional-justice-afghanistan>; यूएसआईपी, अफगानिस्तानमा परम्परागत विवाद समाधान र स्थायित्व, <http://www.usip.org/publications/traditional-dispute-resolution-and-stability-in-afghanistan> ।

२८८ आईसीजे, “२००५ न्यायमा आक्रमण : मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र”, पूर्व पादटिप्पणी २२९ ।

२८९ संयुक्त राज्य राज्य विभाग, “२००९ मानवअधिकार अभ्याससम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन - मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र”, ११ मार्च २०१०; संयुक्त राज्य राज्य विभाग, “२०१२ मानवअधिकार अभ्याससम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन - मध्य अफ्रिकी गणतन्त्र”, १९ अप्रिल २०१३ ।

केही सोभ्रै न्यायपालिकासँग जोडिएका हुन्छन् भने प्रत्यक्ष न्यायपालिकासँग नजोडिएकाले पनि अद्यापि न्यायप्रणालीलाई असर गर्दछन्।^{२९०} केही परिस्थितिहरूमा, तीन प्रमुख व्यवधानहरूले द्वन्द्वोपरान्त अवस्थामा अदालतहरूलाई कामकाजी रहनबाट रोक्दछन्। पर्याप्त भवनहरूको कमी, योग्य कर्मचारीको अभाव, र न्यायिक कर्मचारीविरुद्ध धाकधम्की, त्रास र आक्रमण। यस्ता परिस्थितिहरूमा मानिसहरूले न्यायको पहुँचका लागि एक मात्र वास्तविक विकल्प अनौपचारिक संयन्त्रहरू नै हुन भन्ने ठान्दछन्।

भ्रष्टाचार वा अनुभवित पूर्वाग्रहका कारण न्यायपालिकामा जनआस्थाको कमी, वा औपचारिक न्याय प्रक्रियाहरूमा व्यवहारिक पहुँचको कमीले मानिसलाई अनौपचारिक न्याय संयन्त्रहरू (जस्तो कि परम्परागत वा प्रथागत अदालतहरू) को खोजीतिर डोर्न्याउँछ। ग्रामीण जनसमुदायलाई व्यवहारिक हिसाबले अनौपचारिक न्याय प्रणाली सहज पहुँचिलो र कम खर्चिलो हुने भएकाले र कम भ्रष्ट (साँघुरो अर्थमा पराइलाई घुसका रूपमा नगदको भुक्तानी) भन्ने जनधारणाको विषय भएकाले पनि त्यहाँ खास गरी मानवअधिकार र कानुनको शासनजस्ता न्यायिक सदाचार र जवाफदेहिता सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग विचारणीय सम्भाव्य तनाव कायम पनि हुन्छ। अनौपचारिक न्याय प्रणालीहरूमा नियुक्ति (प्रायः वंशीय) र निष्कासन (कुनै भए) का तरिका, र तिनका कार्यविधिहरू प्रायः न्यायपालिकाको निष्पक्षता, गुणदोष तथा विभेद, र स्वच्छताका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डका साथसाथै महिला, बालबालिका र अन्य अरू सीमान्तीकृत उपसमूहहरू विरुद्धका भेदभाव सम्बन्धी सरोकारसँग बाभ्दछन्।^{२९१}

२९० संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवद्वारा उनको प्रतिवेदन “द्वन्द्वरत र द्वन्द्वोत्तर समाजहरूमा कानुनको शासन र संक्रमणकालीन न्याय”, UNDocS/2004/616 (२३ अगस्त २००४), अनु. २७-३३, मा “कानुनको शासनको शून्यता” भन्ने पदावलीको प्रयोग भएको थियो।

२९१ डिउत्स्चे वेले, “किन धेरै अफगानीहरू तिनको न्यायप्रणालीमा अविश्वास गर्छन् ?” (२ मे २०१५), <http://www.dw.com/en/why-many-afghans-distrust-their-judicial-system/a-18235687>; यूएसआईपी, “अफगानिस्तानमा विवाद समाधानको राजनीति र निरन्तर अस्थिरता” (अगस्त २०११), पृ. ८, <http://www.usip.org/sites/default/files/sr285.pdf>; आईडब्ल्यूपीआर, “कतिको स्वच्छ छ अफगानिस्तानमा परम्परागत न्याय ?” पूर्व पादटिप्पणी २८७। अझ सामान्य रूपले अन्तर्राष्ट्रिय विकास कानुन सङ्गठन (आईडीएलओ), प्रथागत न्याय : कार्यक्रम तर्जुमादेखि प्रभाव मूल्याङ्कनसम्म र प्रथागत न्याय प्रणालीसाथ कार्य गर्दै : द्वन्द्वोत्तर र कमजोर राज्यहरू (२०११); र यूएन वीमन, युनिसेफ र युएनडीपी, अनौपचारिक न्याय प्रणालीहरू : मानवअधिकारमा आधारित संलग्नताको बाटो नक्साङ्कन गर्दै (२०१२)।

अनुसूची १क : न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आधारभूत सिद्धान्त

मिलानमा १९८५ अगस्ट २६ देखि सेप्टेम्बर ६ सम्म सम्पन्न अपराधको रोकथाम तथा कसुरदारप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी सातौं संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय कङ्ग्रेसद्वारा जारी तथा महासभाका २९ नोभेम्बर १९८५ को ४०/३२ र १३ डिसेम्बर १९८५ का प्रस्तावद्वारा पारित

विश्वका जनसमुदायले राष्ट्रसङ्घीय बडापत्रमा अन्य कुराका अतिरिक्त भेदभावरहित तरिकाले मानवअधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताको सम्मानलाई प्रवर्द्धन र प्रोत्साहन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग हासिल गर्ने गरी न्याय कायम गर्ने स्थितिको स्थापना गर्ने दृढ अठोटसाथ निश्चय गरेकाले,

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रले विशेष गरी कानूनका अगाडि समानता, निर्दोषिताको अनुमान र कानूनद्वारा स्थापित सक्षम, स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष न्यायाधिकरणद्वारा खुला र स्वच्छ, सुनुवाइको अधिकारका सिद्धान्तहरूको व्यवस्था गरेकोले,

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी दुवै अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धले ती अधिकारहरूको अभ्यासलाई प्रत्याभूत गरेकाले, र यस अतिरिक्त नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्धले अनावश्यक ढिलाइबिना पुर्णक्षको अधिकारलाई प्रत्याभूत गरेकाले,

ती सिद्धान्तमा निहित दृष्टि र परिस्थितिगत यथार्थबीच सदैव अन्तर कायम रहिरहेकाले,

प्रत्येक देशका न्यायिक संस्था र न्याय प्रशासन ती सिद्धान्तद्वारा उत्प्रेरित हुनुपर्ने र त्यसलाई वास्तविकतामा पूर्णतया उतार्न प्रयास गर्नुपर्ने भएकाले,

न्यायिक निकाय संचालनसँग सम्बन्धित नियमावलीले न्यायाधीशहरूलाई ती सिद्धान्तानुरूप कार्य गर्न समर्थ बनाउने लक्ष्य राख्नुपर्ने भएकाले,

न्यायाधीशहरूलाई नागरिकको जीवन, स्वतन्त्रता, अधिकार, कर्तव्य र सम्पत्ति सम्बन्धमा अन्तिम निर्णय गर्ने जिम्मेवारी दिइएकाले,

अपराधको रोकथाम तथा कसुरदारप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय छेटौँ कङ्ग्रेसले यसको सङ्कल्पलेख १६ द्वारा अपराधको रोकथाम तथा नियन्त्रण समितिलाई न्यायाधीशका स्वतन्त्रता र न्यायाधीश तथा अभियोजनकर्ताहरूको छनौट, पेसागत तालिम र हैसियतसम्बन्धी मार्गदर्शनलाई विस्तार गर्ने कुरा आफ्ना प्राथमिकतामा समावेश गर्न आह्वान गरेकाले,

अतः न्यायव्यवस्थाका सन्दर्भमा न्यायाधीशहरूको भूमिका र तिनको छनौट, तालिम, र आचारको महत्वलाई पहिला विचार पुऱ्याउन आवश्यक भएकाले,

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतालाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा सदस्य राष्ट्रहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन तर्जुमा गरिएका निम्न आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई सरकारहरूले विचार गर्नु पर्छ र राष्ट्रिय कानुनी अभ्यासका ढाँचाभित्र रही सम्मान गर्नुपर्छ साथै न्यायाधीश, वकिल, कार्यपालिका तथा व्यवस्थापिकाका सदस्य एवं सर्वसाधारणका जानकारीमा ल्याइनुपर्दछ। यी सिद्धान्त तय गर्दा मुख्यतया व्यवसायीक न्यायाधीशलाई ध्यानमा राखी तर्जुमा गरिएका छन् तथापी सामान्यतः न्यायाधीश रहेभएका ठाउँमा, उचित भएसम्म, सबै न्यायाधीशहरूलाई समान रूपमा लागू हुन्छन्।

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता

१. न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता राज्यद्वारा प्रत्याभूत गरिनेछ र संविधानमा वा देशको कानुनमा यसको व्यवस्था भएको हुनेछ। न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको आदर र परिपालना गर्नु सबै सरकारी र अन्य संस्थाहरूको दायित्व हो।
२. न्यायपालिकाले आफूसमक्ष आएका विषयमा कुनै क्षेत्र वा कुनै कारणबाट हुने प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रोकटोक, अनुचित प्रभाव, प्रलोभन, दबाव, धाकधम्की वा हस्तक्षेपबाट मुक्त रही, तथ्यका आधारमा र कानुनअनुसार, निष्पक्षतापूर्वक निर्णय गर्नेछ।
३. कानुनी प्रकृतिका सबै विषयमाथि न्यायपालिकाको क्षेत्राधिकार रहनेछ र आफूसमक्ष प्रस्तुत सवाल कानुनले परिभाषित गरेअनुसार आफूले निर्णय

गर्ने क्षेत्र भित्रको हो वा होइन भन्ने कुराको निधो गर्ने अधिकार यसलाई हुनेछ ।

४. न्यायिक प्रक्रियामा कुनै पनि किसिमको अनुचित वा अवाञ्छित हस्तक्षेप हुनेछैन साथै अदालतबाट भएका न्यायिक निर्णय संशोधनका विषय हुने छैनन् । कानूनअनुसार हुने न्यायिक पुनरावलोकन वा न्यायालयबाट गरिएको सजायको निवृत्ति वा न्यूनीकरण गर्ने कुरालाई यस सिद्धान्तले कुनै पूर्वाग्रह राख्नेछैन ।
५. प्रत्येक व्यक्तिलाई स्थापित कानुनी प्रक्रिया अनुसार साधारण अदालत वा न्यायाधिकरणबाट पुर्पक्षको अधिकार हुनेछ । साधारण अदालत वा न्यायिक न्यायाधिकरणमा रहेको क्षेत्राधिकारलाई विस्थापन गर्ने गरी कानुनी प्रक्रियाको स्थापित कार्यविधि विधिवत् नअँगाल्ने न्यायाधिकरण सिर्जना गरिनेछैन ।
६. स्वतन्त्र न्यायपालिका सम्बन्धी सिद्धान्तले न्यायपालिकालाई कानुनी प्रक्रियाको स्वच्छतापूर्वक सम्पादन गरिने र पक्षहरूका अधिकारहरूको सम्मानलाई सुनिश्चित गर्ने अधिकार र दायित्व सुम्पेको छ ।
७. न्यायपालिकाको कामकारवाही यथोचित रूपमा सम्पादन गर्न समर्थ बनाउन यसलाई पर्याप्त स्रोतसाधन उपलब्ध गराउनु प्रत्येक सदस्यराष्ट्रको कर्तव्य हो ।

अभिव्यक्ति र संगठन स्वतन्त्रता

८. मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्रअनुसार अन्य नागरिकजस्तै न्यायपालिकाका सदस्यहरूलाई पनि अभिव्यक्ति, आस्था, सभा-सङ्गठनको स्वतन्त्रता जस्ता अधिकार रहेका हुन्छन् । तथापि, यस्ता अधिकारको उपभोग गर्दा न्यायाधीशहरूले आफ्नो पदीय मर्यादा र न्यायालयको निष्पक्षता एवं स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्ने तरिकाले आचरण गर्नेछन् ।
९. आफ्ना हितको प्रतिनिधित्व गर्न, व्यवसायिक तालिमको प्रवर्द्धन गर्न एवम् न्यायिक स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि न्यायाधीशको संस्था वा अन्य सङ्गठन गठन गर्न वा त्यस्ता संगठनमा संलग्न हुन न्यायाधीशहरू स्वतन्त्र रहनेछन् ।

योग्यता, छनौट र तालिम

१०. न्यायिक पदका निम्ति छानिएको व्यक्ति समुचित कानुनी योग्यता हासिल गरेका र तालिमप्राप्त भई योग्य र निष्ठावान् हुनेछन् । न्यायिक छनौटका जुनसुकै विधिले अनुचित ध्येयको न्यायिक नियुक्तिविरुद्ध बचाउ गर्नेछन् । न्यायिक पदमा उम्मेद्वारीका लागि सम्बन्धित देशको नागरिक हुनुपर्ने कुरालाई भेदभाव नमानिने बाहेक, न्यायाधीशको छनौटमा जाति, वर्ण, लिङ्ग, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा हैसियतका आधारमा भेदभाव हुनेछैन ।

सेवासर्त र पदावधि

११. न्यायाधीशहरूको पदावधि, तिनको स्वतन्त्रता, सुरक्षा, पर्याप्त पारिश्रमिक, सेवाको सर्त, निवृत्तिभरण र सेवानिवृत्त हुने उमेरको हद कानुनद्वारा पूर्णतः सुरक्षित गरिनेछ ।
१२. नियुक्त वा निर्वाचित जेसुकै भए पनि, यस्तो व्यवस्था भएका ठाउँमा, उमेरले अनिवार्य अवकाशको हद नपुगेसम्म वा पदावधि समाप्त नभएसम्म न्यायाधीशको कार्यकाल कायम रहनेछ ।
१३. पदोन्नतिका व्यवस्था भएका ठाउँमा न्यायाधीशको पदोन्नति वस्तुगत तत्व, खास गरी क्षमता, निष्ठा र अनुभवका आधारमा हुनुपर्छ ।
१४. सम्बन्धित अदालतभित्र न्यायाधीशलाई मुद्दा तोकिने कुरा न्यायप्रशासनको आन्तरिक विषय हो ।

पेसागत गोप्यता र उन्मुक्ति

१५. सार्वजनिक काम कारवाहीदेखि बाहेक कर्तव्यपालन वा कार्यसम्पादनका क्रममा प्राप्त गोप्य सूचनाका बारेमा न्यायाधीश पेसागत गोप्यताले बाँधिनेछन् र यस्ता सवालमा न्यायाधीशलाई जाँचबुझका लागि बाध्य गरिनेछैन ।

१६. राष्ट्रिय कानूनअनुसार जुनसुकै अनुशासनात्मक कार्यविधि वा पुनरावेदनको अधिकार वा राज्यबाट पाउने क्षतिपूर्तिलाई प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी तिनका न्यायिक कामको कुनै अनुचित कार्य वा अकार्यका लागि मौद्रिक क्षतिसम्बन्धी देवानी मुद्दाबाट न्यायाधीशले उन्मुक्ति पाउनुपर्दछ ।

अनुशासन, निलम्बन र बर्खासी

१७. न्यायाधीशको न्यायिक वा व्यवसायिक क्षमताविरुद्धको कुनै आरोप वा उजुरउपर उपयुक्त कार्यविधिअन्तर्गत तदारूकताका साथ तथा स्वच्छतापूर्वक कारवाही चलाइनेछ । न्यायाधीशलाई स्वच्छ सुनुवाइको अधिकार हुनेछ । न्यायाधीश स्वयंले अन्यथा माग गरेको अवस्थामा बाहेक यस्तो सवालको अनुसन्धानको प्रारम्भिक चरण गोप्य राखिनेछ ।
१८. कर्तव्यपालन गर्न अयोग्य ठहरिने खालको अक्षमता वा आचरणका आधारमा मात्र न्यायाधीशलाई निलम्बन गर्न वा हटाउन सकिनेछ ।
१९. अनुशासन, निलम्बन वा बर्खासीसम्बन्धी सबै कारवाही न्यायिक आचारका स्थापित मापदण्डअनुसार निर्धारण गरिनेछन् ।
२०. अनुशासन, निलम्बन वा बर्खासीसम्बन्धी निर्णयहरू स्वतन्त्र पुनरावलोकनको विषय बन्नुपर्छ । यो सिद्धान्त महाभियोग वा यस्तै कारवाहीमा सर्वोच्च अदालत वा विधायिकाका निर्णयका हकमा लागू हुनेछैन ।

अनुसूची १सख : न्यायिक आचरण सम्बन्धी बेङ्लोर सिद्धान्त

२००१ मा न्यायिक सदाचारको सुदृढीकरणसम्बन्धी न्यायिक समूहबाट जारी, नोभेम्बर २५-२६, २००२ मा हेगमा सम्पन्न प्रधान न्यायाधीशहरूको गोलमेच बैठकबाट परिमार्जित, तथा तत्पश्चात् इकोसक (आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समिति) सङ्कल्पलेख २००६/२३ द्वारा पारित ।

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रले प्रत्येक व्यक्तिलाई उसका अधिकार र कर्तव्य तथा उसविरुद्ध कुनै फौजदारी अभियोगको निर्धारणका लागि स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरणबाट पूर्ण समानतामा स्वच्छ र खुला सुनुवाइ हुने हक रहेको कुरालाई मौलिक सिद्धान्तका रूपमा मान्यता दिएकोले,

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धले अदालत र न्यायाधिकरणहरूका समक्ष सबै व्यक्ति समान हुनेछन् र प्रत्येक व्यक्तिलाई निजविरुद्ध लगाइएको फौजदारी अभियोग वा कानुनअनुसारको मुद्दामा निजका अधिकार र दायित्वको निर्धारणमा कानुनद्वारा स्थापित सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरणबाट, विना कुनै ढिलाई, स्वच्छ र खुला सुनुवाइ हुने हकाधिकार रहनेछ भन्ने कुरा प्रत्याभूत गरेकाले,

माथि उल्लेख गरिएका आधारभूत सिद्धान्तहरू र अधिकारहरू क्षेत्रीय मानवअधिकार संयन्त्रहरू, राष्ट्रिय संविधानहरू, कानुन तथा कमन ल, तथा न्यायिक प्रचलन तथा परम्परामा पनि मान्यता दिइएका र प्रतिबिम्बित भएकाले,

सबै अन्य अधिकारहरूको कार्यान्वयन अन्ततोगत्वा उचित न्यायप्रशासनमा निर्भर गर्ने भएको तथ्यका आधारमा मानवअधिकारको संरक्षणमा सक्षम, स्वतन्त्र, र निष्पक्ष न्यायपालिकाको महत्त्वलाई जोड दिइएकाले,

संविधानवाद र कानुनको शासनको पालना गर्नमा अदालतहरूले तिनको भूमिका निर्वाह गर्ने भए, सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिका अत्यावश्यक हुने भएकाले,

आधुनिक लोकतान्त्रिक समाजमा, न्यायप्रणाली प्रतिको जनविश्वास र न्यायपालिकाको नैतिक प्राधिकार तथा सदाचार अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले,

न्यायाधीशहरूले, व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपमा, न्यायिक पदलाई जनआस्थाका रूपमा मान्नु र आदर गर्नु तथा न्यायप्रणाली प्रतिको विश्वासको प्रवर्द्धन र पालना गर्ने प्रयत्न गर्नु अत्यावश्यक भएकाले,

हरेक मुलुकमा न्यायिक आचरणका उच्च मापदण्डहरूको प्रवर्द्धन र पालनाको प्राथमिक जिम्मेवारी न्यायपालिका उपर रहने भएकाले,

र, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता संरक्षण र प्रवर्द्धनको लागि न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तहरू तर्जुमा भएका र प्राथमिक रूपले राज्यहरूप्रति सम्बोधित भएकाले,

देहायका सिद्धान्तहरू न्यायाधीशहरूका नैतिक आचरणका मापदण्डहरू स्थापना गर्न परिलक्षित छन् । तिनीहरू न्यायाधीशहरूलाई मार्गदर्शन उपलब्ध गराउन र न्यायपालिकालाई न्यायिक आचरण नियमन गर्ने कार्यढाँचा उपलब्ध गराउन लक्षित छन् । न्यायपालिकालाई राम्रोसँग बुझ्न र सहयोग गर्नका लागि पनि यी सिद्धान्तहरू कार्यपालिका तथा विधायिकाका सदस्यहरू र कानुनव्यवसायी र आम जनसमुदायप्रति लक्षित छन् । यी सिद्धान्तहरूले आफैमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष रहने न्यायाधीशहरू न्यायिक मापदण्डहरूको पालना गर्न स्थापित उपयुक्त संस्थाहरूप्रतिका तिनका आचरणप्रति जवाफदेही छन् भन्ने पूर्वमान्यता राखेका छन्, र त्यसको पूरकको रूपमा र न्यायाधीशका लागि बन्धनकारी रहेका विद्यमान कानुनी नियम तथा आचरणको स्तर नखस्काउनमा पनि अभिप्रेरित छन् ।

मूल्य १ स्वतन्त्रता

सिद्धान्त

न्यायिक स्वतन्त्रता कानुनको शासन र स्वच्छ पुर्पक्षको सुनिश्चितताको लागि आधारभूत पूर्वसर्त हो । त्यसैले न्यायाधीशले व्यक्तिगत तथा संस्थागत दुवै परिप्रेक्ष्यमा न्यायिक स्वतन्त्रताको पालना र प्रदर्शन गर्नेछन् ।

प्रयोग

१.१ न्यायाधीशले तथ्यको लेखाजोखा र कानुनको उपयुक्त बुझाइका आधारमा, कुनै पनि कारणले वा कोहीकसैको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष अनुचित प्रभाव,

उक्साहट, दबाव, डरत्रास वा हस्तक्षेपबाट मुक्त रहेर न्यायिक कार्यभार स्वतन्त्रतापूर्वक प्रयोग गर्नेछ ।

- १.२ न्यायाधीश मूलरूपमा समाजप्रतिको सम्बन्धमा र आफूले निरूपण गर्ने विवादका निश्चित पक्षहरूसँगको सम्बन्धबाट स्वतन्त्र रहनेछ ।
- १.३ न्यायाधीश सरकारका कार्यपालिकीय र विधायिकी अङ्गसँगको अनुचित सम्बन्ध वा प्रभावबाट स्वतन्त्र मात्र रहनेछैन, तिनीहरूबाट स्वतन्त्र रहेको देखिनु पनि पर्नेछ ।
- १.४ न्यायिक कर्तव्य पालना गर्ने सिलसिलामा, न्यायाधीशले स्वतन्त्रतापूर्वक सम्पादन गर्नुपर्ने दायित्व रहेका निर्णयहरूका सम्बन्धमा न्यायाधीशहरू न्यायिक सहकर्मीहरूबाट पनि स्वतन्त्र रहनेछन् ।
- १.५ न्यायपालिकाको संस्थागत तथा कार्यगत स्वतन्त्रताको पालना र प्रवर्द्धनका लागि न्यायाधीशले न्यायिक कर्तव्यहरूको सम्पादनका सिलसिलामा यसको बचावटको लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्ने तथा त्यस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्न प्रोत्साहित गर्नेछ ।
- १.६ न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता संरक्षणको आधारभूत तत्वको रूपमा रहेको न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थालाई सुदृढ पार्नका लागि, न्यायाधीशले न्यायिक आचरणका उच्च मापदण्डहरूको प्रदर्शन र प्रवर्द्धन गर्नेछ ।

मूल्य २ निष्पक्षता

सिद्धान्त

न्यायिक निकायको उपयुक्त कार्यसम्पादनका लागि निष्पक्षता अत्यावश्यक हुन्छ । यो केवल निर्णयमा मात्रै लागू हुने नभई निर्णयमा पुग्नको लागि अवलम्बन गरिने प्रक्रियामा पनि लागू हुन्छ ।

प्रयोग

- २.१ न्यायाधीशले निजका न्यायिक कामहरू पक्षपात, पूर्वाग्रह वा मोलाहिजारहित तरिकाले सम्पादन गर्नेछ ।

- २.२ न्यायाधीश तथा न्यायपालिकाको निष्पक्षतामा सर्वसाधारण, कानून व्यवसायी र मुद्दाका पक्षहरूको आस्था र विश्वास कायम गर्ने र बढाउने गरी न्यायाधीशले निजको अदालतभित्र र बाहिरको आचरण सुनिश्चित गर्नेछ ।
- २.३ मुद्दाको सुनुवाइ वा निरूपण गर्ने कुराबाट न्यायाधीश आफैं हट्नुपर्ने अवस्थालाई सम्भव भएसम्म न्युनीकरण गर्न न्यायाधीशले आफ्नो आचरण सम्हाल्नुपर्नेछ ।
- २.४ न्यायाधीशले जानीजानी न्यायाधीशसमक्ष कारवाहीमा रहेको वा कारवाही प्रक्रियामा आउन सक्ने विषयमा यस्तो कारवाही प्रक्रियाको परिणामलाई असर पार्न सक्ने वा कारवाइ प्रक्रियाको स्वच्छतालाई असर गर्न सक्ने कुनै टिप्पणी गर्नु हुँदैन, न त न्यायाधीशले कुनै व्यक्ति वा सवालको स्वच्छ पुर्पक्षलाई असर पार्न सक्ने कुनै सार्वजनिक वा अन्यथा टिप्पणी नै गर्न हुन्छ ।
- २.५ कुनै मामिलामा निष्पक्षतापूर्वक निर्णय गर्न न्यायाधीश असक्षम भएको वा न्यायाधीशले मामिलाको निष्पक्षतापूर्वक निर्णय गर्न नसक्ने देखिएको अवस्थामा त्यस्तो कारवाही प्रक्रियामा सहभागी हुनबाट न्यायाधीशले आफूलाई बाहेक गर्नेछन् । त्यस्ता कारवाही प्रक्रियामा, अन्य कुराका अतिरिक्त, देहायका कुराहरू समावेश रहनेछन् :
- क) न्यायाधीशको सम्बन्धित पक्षसँग वास्तवमै पूर्वाग्रह वा कारवाही प्रक्रियाका सम्बन्धमा विवादित प्रमाणगत तथ्यहरूका बारेमा व्यक्तिगत ज्ञान रहेको,
- ख) न्यायाधीशले विगतमा कानूनव्यवसायीको हैसियतमा सेवा दिएको वा विवादग्रस्त विषयवस्तुमा भौतिक साक्षी रहेको,
- ग) विवादग्रस्त विषयवस्तुको परिणाममा न्यायाधीश, वा निजको परिवारको सदस्यको आर्थिक स्वार्थ निहित रहेको

तर, मुद्दा हेर्नका लागि अर्को न्यायाधीकरण गठन हुन नसक्ने, वा अत्यन्त आवश्यक परिस्थिति भएको अवस्थामा न्यायाधीशले त्यस्तो कार्य गर्न असफल भएमा न्यायको गम्भीर अपयोजन (मिस क्यारिज अफ जस्टिस) तर्फ डोच्याउने अवस्थामा

न्यायाधीशको यस्तो अयोग्यता आवश्यक हुनेछैन ।

मूल्य ३ सदाचार

सिद्धान्त

न्यायिक निकायको कार्यसम्पादन उचित रूपमा गर्नका लागि सदाचार अत्यावश्यक हुन्छ ।

प्रयोग

- ३.१ न्यायाधीशले निजको आचरण मनासिब पर्यवेक्षकका दृष्टिमा हुने आलोचनाभन्दा माथि रहने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।
- ३.२ न्यायाधीशको आनीबानी/व्यवहार तथा आचरणले न्यायपालिकाको सदाचार/परिपूर्णताउपर रहेको जनआस्था/विश्वासलाई पुनर्निश्चित पार्ने पछ । खालि न्याय गरेर मात्र हुँदैन तर न्याय भएको देखिनै पछ ।

मूल्य ४ अदप (मर्यादा)

सिद्धान्त

न्यायाधीशका सबै क्रियाकलाप सम्पादनका लागि मर्यादा र मर्यादा देखिने व्यवहार अत्यावश्यक हुन्छन् ।

प्रयोग

- ४.१ न्यायाधीशका सबै क्रियाकलापमा न्यायाधीशले अमर्यादा तथा अमर्यादा देखिने अवस्थालाई बर्जित गर्नेछ ।
- ४.२ साधारण नागरिकले बोझ मान्न सक्ने व्यक्तिगत बन्देजहरूलाई न्यायाधीशले निरन्तर सार्वजनिक निगरानीका विषयका रूपमा स्वतन्त्र र इच्छापूर्वक स्वीकार गर्नेपछ । खास गरी, न्यायाधीशले न्यायिक पदको मर्यादासँग सुसङ्गत हुने तरिकाले आफैले व्यवहार गर्नुपछ ।

- ४.३ न्यायाधीशले अदालतमा नियमित रूपमा अभ्यास गर्ने कानुनी पेसाका व्यक्तिविशेष सदस्यहरूसँगको निजको व्यक्तिगत सम्बन्धमा मनासिब रूपले अनुकूलता वा पक्षपातको आशङ्का उत्पन्न गराउन सक्ने अवस्थाहरूलाई बर्जित गर्नेछ ।
- ४.४ न्यायाधीशको परिवारको सदस्यले पक्षको रूपमा प्रतिनिधित्व गरेको वा कुनै पनि तरिकाले निजहरू सम्बद्ध रहेको मुद्दाको निर्णय प्रक्रियामा न्यायाधीश सहभागी हुनेछैन ।
- ४.५ न्यायाधीशले आफ्नो आवासलाई कानून व्यवसायी वा कानुनी पेसाका अन्य सदस्यहरूलाई निजको पक्षहरूसँग भेटघाट गर्नका लागि प्रयोग गर्न दिनेछैन ।
- ४.६ अन्य कुनै पनि नागरिक सरह न्यायाधीशलाई पनि अभिव्यक्ति, आस्था, सङ्गठन तथा सभासम्मेलन गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार हुनेछ, तर त्यस्ता अधिकारहरूको अभ्यास गर्दा, न्यायाधीशले सदासर्वदा न्यायिक पदको मर्यादा तथा न्यायपालिकाको निष्पक्षता र स्वतन्त्रता जोगाउने गरी आफूलाई स्व-आचारित गर्नुपर्छ ।
- ४.७ न्यायाधीशका व्यक्तिगत तथा गुठीयारी वित्तीय चाख/स्वार्थका बारेमा न्यायाधीशले आफूलाई सुसूचित राख्नेछ र न्यायाधीशका परिवारका सदस्यहरूका वित्तीय चाख/स्वार्थहरूका बारेमा सुसूचित रहनका लागि मनासिब प्रयास गर्नेछ ।
- ४.८ न्यायाधीशले निजका पारिवारिक, सामाजिक तथा अन्य सम्बन्धहरूलाई न्यायाधीशका रूपमा गरिने न्यायिक आचरण वा फैसलालाई अनुचित रूपले प्रभाव पार्न दिने छैनन् ।
- ४.९ न्यायाधीशले न्यायिक पदको प्रतिष्ठालाई न्यायाधीश, न्यायाधीशका परिवारका सदस्य वा अन्य कसैका व्यक्तिगत स्वार्थको लाभका लागि प्रयोग गर्ने वा प्रयोग गर्न दिने छैन, न त न्यायाधीशले न्यायिक कर्तव्यको पालनामा रहेको न्यायाधीशलाई अनुचित रूपले प्रभावित गर्नका लागि

विशेष हैसियतमा कोही रहेको छ भन्ने छाप सञ्चार गर्ने वा अरूलाई सञ्चार गर्ने अनुमति नै दिनेछन् ।

- ४.१० न्यायाधीशले न्यायाधीशको न्यायिक हैसियतमा प्राप्त गरेको गोप्य सूचना न्यायाधीशको न्यायिक कर्तव्यसँग सम्बन्धित नभएको अन्य कुनै प्रयोजनका लागि न्यायाधीशद्वारा प्रयोग वा खुलासा हुने छैन ।
- ४.११ न्यायिक कर्तव्यका उचित कार्यसम्पादनको अधीनमा रही, न्यायाधीशले निम्न कार्यहरू गर्न सक्छः
- क) कानून, कानुनी व्यवस्था, न्यायप्रशासन वा अन्य सम्बन्धित विषय वस्तुहरूमा लेखन, प्रवचन दिन, पढाउन र सम्बन्धित क्रियाकलापमा भाग लिन सक्नेछ,
 - ख. कानून, कानुनी व्यवस्था, न्यायप्रशासन वा अन्य सम्बन्धित विषयवस्तुहरूसँग सरोकार राख्ने औपचारिक निकायसमक्ष सार्वजनिक सुनुवाइमा उपस्थित हुन सक्नेछ,
 - ग) न्यायाधीशका अपेक्षित निष्पक्षता तथा राजनीतिक तटस्थतासँग असङ्गत नहुने भएमा न्यायाधीशले कुनै औपचारिक निकाय वा अन्य सरकारी आयोग, समिति वा सल्लाहकार समितिको सदस्यको रूपमा काम गर्न सक्नेछ, वा
 - घ) न्यायिक पदको मर्यादा नखस्कने वा न्यायाधीशको न्यायिक कर्तव्यको कार्यसम्पादनमा हस्तक्षेप नगर्ने भएमा न्यायाधीशले अन्य क्रियाकलापमा समेत सहभागी हुन सक्नेछ ।
- ४.१२ न्यायिक पदमा रहेका अवस्थामा न्यायाधीशले कानूनव्यवसाय गर्न पाउने छैन ।
- ४.१३ न्यायाधीशले न्यायाधीशहरूका सङ्गठनहरू गठन गर्न वा तिनमा संलग्न हुन वा न्यायाधीशहरूको हितको प्रतिनिधित्व गर्ने अन्य संघसंस्थामा सहभागी हुन सक्नेछ ।

- ४.१४ न्यायाधीश र न्यायाधीशको परिवारका सदस्यहरूले न्यायाधीशद्वारा निजका न्यायिक कर्तव्यको कार्यसम्पादनका सम्बन्धमा गरेका, गर्नुपर्ने, वा गर्नबाट रोक्नुपर्ने कुनै पनि कुराका सम्बन्धमा कुनै उपहार, सौगात, ऋण वा अनुकूलता माग्ने र स्वीकार गर्ने छैनन् ।
- ४.१५ न्यायाधीशले जानाजान अदालतका कर्मचारी वा अन्यलाई न्यायाधीशको प्रभाव, निर्देशन वा अधिकारका विषयका न्यायाधीशद्वारा निजका न्यायिक कर्तव्यको कार्यसम्पादनका सम्बन्धमा गरेका, गर्नुपर्ने, वा गर्नबाट रोक्नुपर्ने कुनै पनि कुराका सम्बन्धमा कुनै उपहार, सौगात, ऋण वा अनुकूलता माग्ने र स्वीकार गर्ने अनुमति दिने छैनन् ।
- ४.१६ कानून तथा सार्वजनिक खुलासाका कुनै कानुनी व्यवस्थाको अधीनमा रही, न्यायाधीशले न्यायाधीशका न्यायिक कर्तव्यको कार्यसम्पादनलाई प्रभावित पार्ने वा अन्यथा पक्षपातको अवस्थाको सृजना गराउनमा उन्मुख हुने भनी मनासिब हिसाबले अनुमान गर्न नसक्ने भएमा न्यायाधीशले उपयुक्त अवसरहरूमा उपलब्ध गराइएका चिनोस्वरूपका उपहार, पुरस्कार वा लाभहरू लिन सक्नेछन् ।

मूल्य ५ समानता

सिद्धान्त

न्यायिक पदको उचित कार्यसम्पादनका लागि अदालतसमक्ष सबैलाई समान व्यवहारको सुनिश्चितता गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ ।

प्रयोग

- ५.१ समाजमा रहेको विविधता र यिनैमा मात्र सीमित नहुने गरी जाति, वर्ण, लिङ्ग, धर्म, राष्ट्रिय उत्पत्ति, जात, अक्षमता, उमेर, वैवाहित स्थिति, यौनअभिमुखीकरण, सामाजिक तथा आर्थिक हैसियत लगायत र यस्तै कारकहरू (इरेलेवेन्ट ग्राउन्ड्स) लगायतका विभिन्न स्रोतबाट उत्पन्न भिन्नताहरूप्रति न्यायाधीश सचेत रहनेछन् र त्यस सम्बन्धमा सुभबुभ राख्नेछ ।
- ५.२ न्यायिक कर्तव्यहरूको कार्यसम्पादनमा, शब्द वा आचरणद्वारा न्यायाधीशले

असम्बद्ध आधारमा कुनै पनि व्यक्ति वा समूहप्रति पूर्वाग्रह वा मोलाहिजा गर्ने छैन ।

- ५.३ न्यायाधीशले त्यस्ता कर्तव्यहरूको उचित कार्यसम्पादनसँग तात्त्विक रूपले असम्बद्ध रहेका कुनै पनि आधारमा कुनै भिन्नता नराखी, पक्ष, साक्षी, कानुनव्यवसायी, अदालतका कर्मचारी तथा आफ्ना न्यायिक सहकारीहरू जस्ता सबै व्यक्तिहरूप्रति उचित विचारसाथ न्यायिक कर्तव्यहरू सम्पन्न गर्नेछ ।
- ५.४ न्यायाधीशले आफुसमक्ष विचाराधीन रहेको विषयमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूका बीचमा, कुनै पनि असम्बद्ध आधारमा, भिन्नता गर्नका लागि न्यायाधीशको प्रभाव, निर्देशन वा नियन्त्रण गर्न अदालतका कर्मचारीहरू वा अन्यलाई जानाजान अनुमति दिने छैन ।
- ५.५ कारवाहीप्रक्रियामा रहेको सवालसँग कानुनतः सम्बद्ध भएको र वैध वकालतको विषय हुन सक्ने अवस्थामा बाहेक, न्यायाधीश अदालतसमक्ष रहेको कारवाहीप्रक्रियाहरूमा रहेका कानुनव्यवसायीहरूसँग असम्बद्ध आधारमा, शब्द वा आचरणद्वारा पूर्वाग्रह वा मोलाहिजा देखाउनबाट टाढा रहनेछ ।

मूल्य ६ सक्षमता र लगनशीलता

सिद्धान्त

न्यायिक पदको उचित कार्यसम्पादनका लागि सक्षमता र लगनशीलता पूर्वसर्तहरू हुन् ।

प्रयोग

- ६.१ न्यायाधीशका न्यायिक कामकारवाहीले अन्य सबै क्रियाकलापभन्दा प्राथमिकता पाउनेछन् ।
- ६.२ न्यायाधीशले न्यायिक कामकारवाहीमा न्यायाधीशको पेसागत क्रियाकलाप

समर्पित गर्नेछ, जसमा अदालतका न्यायिक कार्य तथा आफ्नो जिम्मेवारीको निर्वाह गर्ने र निर्णय गर्ने कुरा मात्रै नसमेटिएर न्यायिक पद वा अदालतको सञ्चालनसँग सम्बद्ध अन्य क्रियाकलापहरू पनि समेटिनेछन् ।

- ६.३ न्यायिक कर्तव्यहरूको उचित कार्यसम्पादनका लागि न्यायाधीशका आवश्यक ज्ञान, सीप र व्यक्तिगत क्षमता निर्वाह गर्न र बढाउनका लागि न्यायाधीशले मनासिब पाइला चाल्नेछ । यसको लाभ उठाउनका लागि न्यायाधीशहरूलाई न्यायिक नियन्त्रणअन्तर्गत तालिम र अन्य सरसुविधा उपलब्ध गराइनुपर्छ ।
- ६.४ मानवअधिकारका मान्यताहरू स्थापित गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू र अन्य संयन्त्रहरू लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सम्बद्ध विकासहरूका बारेमा न्यायाधीशले आफूलाई सुसूचित राख्नेछ ।
- ६.५ न्यायाधीशले सुनाउन बाँकी रहेका निर्णयहरूको प्रवाहलगायत सबै न्यायिक कर्तव्यहरू कुशलतापूर्वक, स्वच्छतापूर्वक र मनासिब तत्परताकासाथ सम्पादन गर्नेछ ।
- ६.६ न्यायाधीशले अदालतसमक्षका सबै कारवाहीप्रक्रियाहरूमा सुव्यवस्था र मर्यादा कायम राख्नेछ, र विवादका पक्ष, निर्णयक मण्डली, साक्षी, कानूनव्यवसायी र न्यायाधीशले पदीय हैसियतमा व्यवहार गर्नुपर्ने अन्यसँग धैर्य, मर्यादित र शिष्ट हुनेछ । कानुनी प्रतिनिधि, अदालतका कर्मचारी र न्यायाधीशको प्रभाव, निर्देशन वा नियन्त्रणमा रहने अन्य व्यक्तिहरूबाट पनि न्यायाधीशले समान खालको व्यवहार चाहन्छ ।
- ६.७ न्यायिक कर्तव्यको उपयुक्त पालनासँग मेल नखाने आचरणमा न्यायाधीश संलग्न हुने छैन ।

कार्यान्वयन

न्यायिक पदको प्रकृतिका कारण, तिनका अधिकारक्षेत्रहरूमा त्यस्ता संयन्त्रहरू अगावै अस्तित्वमा नभएमा, यी सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त संयन्त्रहरूको व्यवस्था गर्न राष्ट्रिय न्यायालयहरूबाट प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गरिनेछन् ।

परिभाषा

विषय वा प्रसङ्गले अन्यथा अर्थ लागेमा बाहेक, यस सिद्धान्तहरूको उद्घोषपत्र (स्टेटमेन्ट) मा प्रयोग गरिएका शब्दहरू देहाय बमोजिमको अर्थ लाग्नेछः

“अदालतका कर्मचारी” भन्नाले कानुनी कारिन्दालगायत न्यायाधीशका व्यक्तिगत कर्मचारीहरू समेत पर्दछन्,

“न्यायाधीश” भन्नाले जसरी चयन गरिएको भएतापनि न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने कुनै पनि व्यक्तिलाई बुझाउँछ,

“न्यायाधीशको परिवार” भन्नाले न्यायाधीशका दम्पती, छोरा, छोरी, ज्वाइँ, बुहारी र न्यायाधीशकै घरमा बस्ने अन्य नजिकको नातेदार वा न्यायाधीशसँग साथै बस्ने व्यक्ति वा कर्मचारीका रूपमा रहेको व्यक्ति समेटिन्छ,

“न्यायाधीशको दम्पती” भन्नाले न्यायाधीशको घरायसी साभेदार वा न्यायाधीशसँग घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको, जुनसुकै लिङ्गको भएतापनि, कुनै पनि व्यक्ति समेटिनेछ ।

अनुसूची १ग : न्यायिक आचरण सम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि उपायहरू (उद्घातश)

न्यायिक सदाचार समूहद्वारा जाम्बियाको लुसामा २१ र २२ जनवरी २०१० मा आयोजित बैठकबाट पारित भएको

भाग एक : न्यायपालिकाका जिम्मेवारीहरू

१. न्यायिक आचरणका सिद्धान्तहरूको घोषणापत्रको तर्जुमा

- १.१ न्यायिक आचरण सम्बन्धी बैङ्गलोर सिद्धान्तलाई ध्यानमा राख्दै न्यायपालिकाले न्यायिक आचरणका सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र अवलम्बन गर्नेछ ।
- १.२ न्यायपालिकाले यस्ता न्यायिक आचरणका सिद्धान्तको घोषणापत्रलाई न्यायाधीशहरू र समुदायमा वितरण गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- १.३ त्यस्ता न्यायिक आचरणका सिद्धान्तको घोषणापत्रमा आधारित रहेका न्यायिक नैतिकतालाई न्यायाधीशहरूको प्रारम्भिक तथा निरन्तर प्रशिक्षणहरूका अत्यावश्यक तत्वका रूपमा सुनिश्चित पार्नुपर्छ ।

२ न्यायिक आचरणका सिद्धान्तहरूको प्रयुक्ति र कार्यान्वयन

- २.१ न्यायपालिकाले आफ्ना सदस्यहरूलाई तिनका अपेक्षित वा प्रस्तावित भावी आचरणको मर्यादाका सम्बन्धमा सल्लाह दिनका लागि बहालवाला/वा निवृत्त न्यायाधीशहरूको न्यायिक नैतिकता सल्लाहकार समिति गठन गर्नुपर्छ।^१

१ (मौलिक (उत्पत्ति) को पादटिप्पणी सङ्ख्याङ्कित “२”) । यस्ता समितिहरू स्थापना भएका धेरै अधिकारक्षेत्रहरूमा न्यायाधीशले निजको आचरणको मर्यादाका बारेमा सल्लाहकारी रायका लागि अनुरोध गर्न सक्छ । समितिले पनि न्यायपालिकाको हितको मामिलामा आफ्नै पहलमा राय जारी गर्न सक्छ । रायहरूले अपेक्षित वा प्रस्तावित भावी आचरण सम्बोधन गर्न सक्छन् र त्यस्ता आचरणको भावी वा चालु आचरणसँग सम्बन्धित नभएसम्म विगतको वा हालको आचरणलाई सम्बोधन गर्दैनन् । राय आधारित रहेको तथ्यमा कायम गरिएको औपचारिक रायहरूले ती तथ्यहरूको सम्बन्धमा मात्र परामर्श उपलब्ध गराउँछन् । तिनले प्रदान गरिएका परामर्शलाई आधार प्रदान गर्ने नियमहरू, मुद्दाहरू र अन्य स्रोतप्राधिकार उद्धृत गर्नेछन् र लागू हुने न्यायिक आचरणका सिद्धान्तहरू उद्धरण गर्नेछन् । प्रारम्भिक मौलिक राय, राय अनुरोध गर्ने व्यक्तिसमक्ष पठाइनेछ, व्यक्ति अदालत, स्थान तथा अनुरोध गर्ने व्यक्तिको पहिचान खुलाउन सक्ने अन्य कुनै पनि सूचना मेटिएको सम्पादित संस्करण न्यायपालिका, बार एसोसिएसन र कानूनका विद्यालयका पुस्तकालयहरूमा पठाइनेछ । सबै रायहरू सल्लाहकारी मात्र हुनेछन् र बन्धनकारी हुने छैनन्, तर सल्लाहकारी रायसँगको मेललाई असल नियतको प्रमाणस्वरूप लिइन सक्नेछ ।

२.२ अदालतसमक्ष यस्ता उजुर गर्ने सम्बन्धमा कुनै प्रावधान नरहेका ठाउँमा, न्यायपालिकाले, न्यायपीलकाका सदस्यहरूका अनैतिक आचरणसम्बन्धी उजुरी लिने, छानबिन गर्ने, तिनको समाधान र निवारणका लागि विश्वासयोग्य, स्वतन्त्र न्यायिक नैतिकता पुनरावलोकन समिति गठन गर्नुपर्छ । यस्तो समितिमा बहुमत न्यायाधीशहरू रहन सक्छन् तर समुदायको विश्वास जित्नका लागि मुख्यतः पर्याप्त सर्वसाधारण (अविज्ञ) प्रतिनिधित्वको समावेश गर्नुपर्छ । समितिले कानूनबमोजिम, उजुरकर्ता र साक्षीहरूलाई संरक्षण र जसविरुद्ध उजुर गरिएको हो सो न्यायाधीशका लागि, निजको त्यस्तो माग रहेमा, छानबिनका प्रारम्भिक चरणदेखि नै गोपनीयतासाथको उचित प्रक्रिया अवलम्बन गरिने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । त्यस्तो साक्षी आदिलाई यस्ता विशेष सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि समितिलाई सक्षम बनाउनलाई समितिको कारवाहीप्रक्रियाका निरपेक्ष र तोकिएका विशेषाधिकार कानूनबाटै उपलब्ध हुन आवश्यक हुन सक्छ । समितिले गम्भीर प्रकृतीका उजुरीहरूलाई न्यायाधीशउपर अनुशासनात्मक नियन्त्रण राख्नमा जिम्मेवार निकायसमक्ष सिफारिश गरि पठाउन सक्नेछ ।^२

९. न्यायाधीशहरूको उन्मुक्ति

९.१ सामान्य कानूनान्तर्गत आम रूपमा लागु हुने कुनै कसुर गरेमा त्यस्तो कसुरमा न्यायाधीश उपर फौजदारी दायित्व सृजित हुन्छ, र तसर्थ साधारण फौजदारी कारवाहीप्रक्रियाबाट उन्मुक्तिको दाबी गर्न सक्दैन ।

२ (मौलिकमा “३” सङ्ख्याङ्कन भएको) । यस्ता समितिहरू स्थापना भएका धेरै अधिकारक्षेत्रहरूमा, उजुरी अनुचित बिलम्बको नभएसम्म मुलतवी रहेका मुद्दाउपरका उजुरी सुनिने छैनन् । उजुरी लिखित हुनु र हस्ताक्षर गरिएको हुनुपर्नेछ, र न्यायाधीशको नाम, आरोप गरिएको अनैतिक वा अनाचारिक आचरणको विस्तृत विवरण, साक्षी भए साक्षीको नामनामैसी, र उजुरकर्ताको बतन र टेलिफोन नम्बर समावेश हुनुपर्नेछ । समितिले नैतिक आचरणको उल्लंघन भएको भन्ने कुरा निर्धारण नगरेसम्म न्यायाधीशलाई जनाउ दिइनेछैन । उजुरकर्ताको सम्मति भएमा बाहेक, निजको पहिचान न्यायाधीशसमक्ष खुलासा गरिने छैन । तथापि, सुनुवाइ भएका खण्डमा साक्षीको रूपमा उजुरकर्ताले साक्षी दिन आवश्यक हुन सक्नेछ । समितिसमक्षका सबै सवाल गोपनीय हुन्छन् । नैतिक उल्लंघन भएको छ भन्ने कुरा निर्धारण भएमा, समितिले सामान्यतः मामिलालाई न्यायाधीशसंगको विचारविमर्शका माध्यमबाटै अनौपचारिक रूपमा सम्हाल्नेछ । समितिले न्यायाधीशका विरुद्धमा औपचारिक अभियोग लगाएमा, समितिले सुनुवाइ गर्न सक्नेछ, र अभियोग आधारपूर्ण पाएमा, न्यायाधीशलाई निजी तवरले नसिहत दिने वा सर्तहरूको अधीनमा रही न्यायाधीशलाई सुपरिवेक्षण अवधिमा राख्न सक्नेछ । समितिले सेवानिवृत्ति नै आवश्यक हुने गरी अभियोग पर्याप्त गम्भीर देखेमा, न्यायाधीशको सार्वजनिक नसिहत वा निष्कासनका लागि न्यायाधीशउपर अनुशासनको नियन्त्रण प्रचलन गर्नमा जिम्मेवार निकायसमक्ष लेखिपठाउनेछ ।

- ९.२ न्यायाधीशले न्यायिक कामको सिलसिलामा निजले गरेका आचरणबाट उत्पन्न देवानी मामिलाबाट व्यक्तिगत उन्मुक्ति लिन पाउनेछ ।
- ९.३ न्यायिक त्रुटिहरू (अधिकारक्षेत्र, तथ्यवस्तु वा कार्यविधि जुनसुकैको होस्) को उपचार पुनरावेदन र पुनरावालोचनका उपयुक्त प्रणालीमा रहनुपर्छ ।
- ९.४ न्यायाधीशद्वारा अख्तियारीको लापरबाही वा दुरुपयोगबाट भएका आघातको उपचार न्यायाधीशविरुद्ध उपर नगर्ने गरी राज्यमा मात्र सन्निहित हुनुपर्छ ।
- ९.५ न्यायिक स्वतन्त्रताले न्यायाधीशलाई सार्वजनिक जवाफदेहीताबाट छुटकारा नदिने हुनाले र न्यायिक कार्यसम्पादनको वैध सार्वजनिक आलोचना कानूनका अधीनमा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्ने माध्यम भएकाले, यस्ता आलोचनालाई रोक्न न्यायाधीशले सामान्यतः फौजदारी कानून र अवहेलनाको कारवाही प्रक्रियाको प्रयोग बर्जित गर्नुपर्छ ।

भाग दुई : राज्यका जिम्मेवारीहरू

१०. न्यायिक स्वतन्त्रताको संवैधानिक प्रत्याभूति

- १०.१ न्यायिक स्वतन्त्रताको सिद्धान्तले संवैधानिक वा अन्य माध्यमद्वारा राज्यले देहायअनुसार प्रत्याभूति उपलब्ध गराउन अपरिहार्य हुन्छ:
 - क) न्यायपालिका कार्यपालिका र विधायिकाबाट स्वतन्त्र हुनुपर्छ र न्यायिक प्रक्रियामा हस्तक्षेप गर्ने कुनै अधिकार कसैमा रहनेछैन,
 - ख) प्रत्येक व्यक्तिलाई अदालतबाट पुनरावेदन वा पुनरावालोचन हुने गरी साधारण अदालत वा कानूनद्वारा स्थापित न्यायाधिकरणहरूबाट उचित तदारुकता र अनुचित विलम्बविना पूर्पक्ष गरिने अधिकार रहनेछ,
 - ग) अदालतमा अन्तर्निहित सामान्य अधिकारक्षेत्रलाई विस्थापित गर्ने गरी कुनै पनि विशेष वा तदर्थ न्यायाधिकरण स्थापना गरिने छैन,
 - घ) निर्णयप्रक्रियामा न्यायाधीशहरू, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कहींकतै वा कुनै कारणले कुनै रोकटोक, अनुचित प्रभाव, उक्साहट, दबाव, डरत्रास वा

हस्तक्षेप विना काम गर्न सक्षम रहन्छन् र तिनले प्राप्त गरेका तथ्यहरू, आफ्नो विवेक र कानून बमोजिम निष्पक्षतापूर्वक निर्णय गर्नमा पूर्ण रूपमा स्वतन्त्रता हुनेछन्,

- ड) प्रत्यक्ष क्षेत्राधिकार वा पुनरावलोकनको माध्यमद्वारा न्यायिक प्रकृतिका सबै सवालहरूउपर, न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्र हुनेछ, र कानूनले परिभाषा गरेअनुसार, अदालतको क्षेत्राधिकार वा यसको सक्षमताको बारेको अदालत बाहेक अन्य कुनै अङ्गले अन्तिम निर्णय गर्न सक्दैन ।
- च) कुनै पनि विवादमा अदालतले गर्ने समाधानलाई अवरोध गर्ने कुनै कार्य वा अकार्य गर्ने वा अदालतको निर्णयको उचित कार्यान्वयन गर्न भड्काउने कुनै कुरा गर्नबाट कार्यपालिका अलग रहनेछ,
- छ) कार्यपालिकीय वा विधायिकी अधिकारको प्रयोग गरिरहेको कुनै व्यक्तिले, खुला वा गोप्य जुनसुकै रूपमा भएपनि, न्यायाधीशहरू उपर दबाबका कुनै स्वरूपको प्रयोग गर्ने वा सोको उद्योग गर्ने छैनन्,
- ज) कुनै खास न्यायाधीश वा न्यायाधीशहरूमा डरत्रास सिर्जना गर्ने वा तिनमा दबाब ल्याउने उद्देश्य वा परिणामकासाथ न्यायाधीशहरूका पद, पारिश्रमिक, सेवाका सर्त वा स्रोतसाधनमा असर गर्न सक्ने गरी विधायिकी वा कार्यपालिकीय शक्तिको प्रयोग हुने छैन,
- झ) राज्यले न्यायपालिकाका सदस्यहरू र तिनका परिवारहरूको, विशेष गरी उनीहरूविरुद्ध धाकधम्की दिइएका खण्डमा, सुरक्षा र भौतिक/शारीरिक संरक्षण सुनिश्चित पार्नेछ, र
- ञ. न्यायाधीशलाई हटाउने सम्बन्धमा सोको पूर्व जनाउ दिइएको वा नसिहत सम्बन्धी सारभूत प्रस्तावमा बाहेक न्यायाधीशका दुराचरण सम्बन्धी आरोपहरूका सम्बन्धमा विधायिकामा छलफल हुने छैनन् ।

१३. न्यायाधीशहरूको पदावधि

...

१३.२ अनिवार्य अवकासको उमेर वा पदको निर्धारित अवधि समाप्त नहुन्जेलका लागि न्यायाधीशको पदावधि संविधानतद्वारा प्रत्याभूत गरिएको हुनुपर्छ । वस्तुगत सर्त वा योग्यता बमोजिम पुनर्नियुक्तिसम्बन्धी निर्णय गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने लागि कार्यविधिहरू भएमा बाहेक, न्यायाधीशको पदको निर्धारित अवधि सामान्यतः नवीकरणनीय हुनु हुँदैन ।

...

१३.५ कानुनद्वारा प्रदत्त वा न्यायपालिकाद्वारा उचित विचारपूर्वक तर्जुमा गरिएको नियमित पालोपालोको प्रणाली लागू गर्ने व्यवस्था बमोजिम, र न्यायपालिका वा अन्य स्वतन्त्र निकायले लागू गरेकामा बाहेक, न्यायाधीशलाई निजको सहमतीविना एक अधिकारक्षेत्र, कार्य वा स्थानबाट अर्कोमा सरुवा गरिनेछैन।^३

१५. न्यायाधीशहरूको अनुशासन

१५.१ न्यायाधीशविरुद्धको अनुशासनात्मक कारवाहीप्रक्रिया अत्यन्त गम्भीर दुराचरणका लागि मात्र प्रारम्भ हुन सक्नेछ।^४ न्यायाधीशहरूका हकमा लागू हुने कानुनले, सम्भव भएसम्म निश्चित शब्दमा, अनुशासनात्मक सजायलाई उठान गराउने आचरणका साथसाथै अबलम्बन गरिनुपर्ने कार्यविधिहरू समेत परिभाषित गर्न सक्नेछ ।

३ (मौलिकमा “८” सङ्ख्याङ्कन भएको) । स्वतन्त्र र साहसी न्यायाधीशलाई सजाय गर्न र निजको उदाहरण दिई अन्यलाई हतोत्साही गर्नका लागि सरुवा वा स्थानान्तरणको प्रयोग हुन सक्ने भएकाले न्यायाधीशको सरुवा वा स्थानान्तरण विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा सम्बोधन भएको छ ।

४ (मौलिकमा “९” सङ्ख्याङ्कन भएको) । अनुशासनात्मक दण्डभारहरूलाई बढाउने आचरणलाई पेसागत मापदण्डहरू अबलम्बन गर्नमा असफल रहेको कुराबाट अलग गरिने पर्छ । पेसागत मापदण्डले सर्वोत्तम अभ्यास दर्साउँछ, जुन न्यायाधीशले विकास गर्न खोज्नुपर्छ र सबै न्यायाधीशले तिनको अपेक्षा गर्नुपर्छ । तिनलाई अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रियाको पुष्टि दिने आचरणसँग तुलना गरिनु हुँदैन । तथापि, अनुशासनात्मक दण्डभारलाई पर्याप्त पुष्टि गर्ने र आवश्यक जनानुते आचरण स्थापित गर्ने रूपकम आरोपित गरिएको छ भने पेसागत मापदण्डको उलङ्घन पनि विचारणीय सान्दर्भिकताको हुन सक्छ ।

- १५.२ न्यायाधीशका गम्भीर दुराचरणका कारणले पीडित बन्नुपरेको आरोप लगाउने व्यक्तिलाई अनुशासनात्मक कारवाही सुरु गर्न जिम्मेवार रहेको व्यक्ति वा निकायसमक्ष उजुर गर्ने अधिकार हुनुपर्छ ।
- १५.३ न्यायाधीश विरुद्ध उजुरी लिने, न्यायाधीशको प्रतिवाद प्राप्त गर्ने र त्यस्तो प्रतिवादका आलोकमा न्यायाधीशविरुद्ध अनुशासनात्मक कारवाही शुरु गर्ने पर्याप्त आधारहरु छन की छैनन् भनी निर्णय गर्ने जिम्मेवारीसहितको विशेष निकाय वा व्यक्ति कानुनद्वारा स्थापित हुनुपर्छ । त्यस्तो निष्कर्ष निस्किएका अवस्थामा त्यस्ता निकाय वा व्यक्तिले सो मामिला अनुशासनात्मक प्राधिकार/अधिकारी समक्ष पठाउनु/जाहेर गर्नुपर्छ ।^५
- १५.४ न्यायाधीशलाई अनुशासित गर्ने अधिकार विधायिका र कार्यपालिकाबाट स्वतन्त्र, बहालवाला वा निवृत्त न्यायाधीशहरूबाट बनेको र न्यायाधीशहरूभन्दा बाहिरका व्यक्तिहरू पनि सदस्य रहेको (तर त्यस्ता अन्य व्यक्ति विधायिका वा कार्यपालिकाको नरहेको) प्राधिकार वा न्यायाधिकरणमा रहनुपर्छ ।
- १५.५ सबै अनुशासनात्मक कारवाही प्रक्रिया न्यायिक आचरणका स्थापित मापदण्डहरूको सन्दर्भबाट, र प्रतिरक्षाका अधिकारहरूको पूर्ण प्रत्याभूति सहितको कार्यविधिबमोजिम निर्धारित हुनुपर्छ ।
- १५.६ अनुशासनात्मक प्राधिकारको निर्णय उपर अदालतसमक्ष पुनरावेदन लाग्ने प्रावधान हुनुपर्छ ।
- १५.७ त्यस्तो न्यायाधीशउपर दण्डभार समावेश रहेको न्यायाधीशविरुद्ध बन्द वा सार्वजनिक सुनुवाई जुनसुकै कारवाहीप्रक्रिया अवलम्बन गरिएको भएतापनि, अन्तिम निर्णय प्रकाशित हुनुपर्छ ।
- १५.८ प्रत्येक अधिकारक्षेत्रले आफ्ना अनुशासनात्मक प्रणालीभित्र अनुमतिप्राप्त रहेका दण्डभारहरू पहिचान गर्नुपर्छ, र त्यस्ता दण्डभारहरू सिद्धान्त र प्रयोग दुवैअनुरूप समानुपाती रहेको सुनिश्चित गर्नु पर्छ ।

५ मौलिकमा “१०” सङ्ख्याइकन भएको) त्यस्तो छनौट नभएसम्म, न्यायाधीशले आफूलाई आफूलाई निराश भगडियाका रूपमा अनुशासनको कारवाही सामाना गरिरहेको ठान्न सक्छन् ।

१६. न्यायाधीशहरूलाई पदबाट निष्कासन

१६.१ न्यायाधीशको अयोग्यता प्रमाणित भएमा, गम्भीर अपराधको दोषी प्रमाणित भएमा, पूर्णतः असक्षम भएमा वा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र मर्यादा भन्दा विपरीतको आचरण गरेमा मात्र न्यायाधीश निजका पदबाट निष्कासन हुन सक्नेछ ।

१६.२ न्यायाधीशलाई पदबाट हटाउने अधिकार व्यवस्थापिकामा निहित रहेका अवस्थामा त्यस्तो अधिकारको प्रयोगन्यायाधीशलाई अनुशासित गर्ने अधिकार रहेको स्वतन्त्र प्राधिकारले त्यस्तो सिफारिस गरेको अवस्थामा मात्र हुनुपर्छ ।

१६.३ न्यायाधीश बहाल रहेको अदालतको खारेजीलाई न्यायाधीशको निष्कासनको कारण वा अवसरका रूपमा स्वीकार गरिनु हुँदैन । अदालत खारेज वा अदालतको पुनर्संरचना गरिएमा सो अदालतमा बहाल रहेका सबै न्यायाधीशहरूलाई पुनर्नियुक्त वा समान हैसियत र पदावधि रहेको अर्को न्यायिक पदमा प्रतिस्थापित वा नियुक्त गरिनुपर्छ । समान हैसियत र पदावधिको त्यस्तो अर्को न्यायिक पद नभएमा, पद गुमेवापत पुग्ने क्षति वापत त्यस्तो न्यायाधीशलाई पूर्ण क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनुपर्छ ।

...

परिभाषा

कार्यान्वयनका उपायहरूको यो घोषणापत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दका लागि देहायअनुसारका अर्थ मान्य हुनेछन् ।

“न्यायाधीश” भन्नाले जसरी चयन गरिएको भए पनि न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने कुनै पनि व्यक्तिलाई बुझाउँछ, र यसले न्यायायुक्त र स्वतन्त्र न्यायाधिकरणको सदस्यलाई समेत जनाउँछ ।

अनुसूची २: चुनिएका स्रोतहरू

सन्धिसम्झौता

African Charter on Human and Peoples' Rights (adopted 1981, entered into force 1986), 1520 UNTS 217.

American Convention on Human Rights (adopted 1969, entered into force 1978), 1144 UNTS 123.

Arab Charter on Human Rights (adopted 2004, entered into force 2008).

Convention against Torture and other Forms of Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 1984, entered into force 1987), 1465 UNTS 85.

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted 1950, entry into force 1953), ETS 5.

Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War (1949), 75 UNTS 135.

Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949), 75 UNTS 287.

Protocol (I) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (adopted 1977, entered into force 1979), 1125 UNTS 3.

Protocol (II) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (adopted 1977, entered into force 1978), 1125 UNTS 609.

International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (adopted 2006, entered into force 2010), 2716 UNTS 2.

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 1966, entered into force 1976), 999 UNTS 171.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (adopted 1966, entered into force 1976), 993 UNTS 3.

Rome Statute of the International Criminal Court (adopted 1998, entered into force 2002), 2187 UNTS 3.

United Nations Convention against Corruption (adopted 2003, entered into force 2005), 2349 UNTS 41.

Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 1969, entered into force 1980), 1155 UNTS 331.

अन्य अन्तर्राष्ट्रीय अध्यालेख र मापदण्डहरू

संयुक्त राष्ट्रसंघ

Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, General Assembly resolution 56/83 (2001).

Bangalore Principles of Judicial Conduct, adopted by the Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity, in 2002, and endorsed by ECOSOC resolution 2006/23 (2006) on Strengthening basic principles of judicial conduct (to which the Principles are Annexed).

Commentary to the Bangalore Principles (Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity/UNODC, 2002).

Measures for the effective implementation of the Bangalore Principles of Judicial Conduct, adopted by the Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity, 2010.

Basic Principles on the Independence of the Judiciary, adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (1985)

and endorsed by UN General Assembly resolutions 40/32 and 40/146 (1985).

Procedures for the Effective Implementation of the Basic Principles on the Independence of the Judiciary, ECOSOC resolution 1989/60.

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, General Assembly resolution 60/147 (2005).

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly resolution 40/34 (1985), Annex.

Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms ("Declaration Human Rights Defenders"), General Assembly resolution 53/144 (1998).

Draft Universal Declaration on the Independence of Justice, Singhvi Declaration", UN Doc E/CN.4/Sub.2/1988/20/Add.1, referenced by UN Commission on Human Rights resolution 1989/32.

General Assembly resolution 68/165 (2013) on Right to the truth.

Human Rights Committee, General Comments:

No. 29, States of Emergency (article 4 ICCPR), UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001).

No. 31, Nature of the General Legal Obligation on States Parties to the Covenant, UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004).

No. 32, Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial, UN Doc CCPR/C/GC/32 (2007).

No. 34, Article 19: Freedoms of opinion and expression, UN Doc CCPR/C/GC/34 (2011).

Human Rights Council, Resolutions:

9/11 (2008), Right to the truth. 12/12 (2009), Right to the truth.

19/36 (2012), Human rights, democracy and the rule of law.

21/7 (2012), Right to the truth.

25/4 (2014), Integrity of the judicial system.

29/6 (2015), Independence and impartiality of the judiciary, jurors and assessors and the independence of lawyers.

30/7 (2015), Human rights in the administration of justice, including juvenile justice.

31/2 (2016), Integrity of the judicial system.

International Criminal Court, Code of Judicial Ethics (2005).

Universal Declaration of Human Rights, UN General Assembly Res 172A (III), 1948.

Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity, UN Doc E/CN.4/2005/102/Add.1 (2005), referenced in, for example, Human Rights Council resolution 9/11 (2008) and General Assembly resolution 68/165 (2013).

Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna (1993).

अफ्रिका

Principles and Guidelines on the Right to a Fair Trial and Legal Assistance in Africa, adopted by the African Commission on Human and Peoples' Rights, 2005.

अमेरिकाली

American Declaration of the Rights and Duties of Man, OAS General Assembly, Res XXX, 1948.

Statute of the Ibero-American Judge, adopted by the Ibero-American Summit of Presidents of Supreme Courts and Tribunals of Justice, 2001.

Campeche Declaration of Minimum Principles on the Independence of Judiciaries and Judges in Latin America, adopted by the Federación Latinoamericana de Magistrados, 2008.

एसिया

Beijing Statement of Principles on the Independence of the Judiciary in the LAWASIA Region, adopted by the Conference of Chief Justices of Asia and the Pacific, 1997.

Istanbul Declaration on Transparency in the Judicial Process, adopted by the Conference of Chief Justices and Senior Justices of the Asian Region, 2013.

राष्ट्रमण्डल

Commonwealth (Latimer House) Guidelines on Parliamentary Supremacy and Judicial Independence (1998).

Commonwealth (Latimer House) Principles on the Accountability of and the Relationship between the Three Branches of Government (2003).

Nairobi Plan of Action for Africa on the implementation of the Commonwealth (Latimer House) Principles (2005).

Edinburgh Plan of Action on the implementation and development of the Commonwealth (Latimer House) Principles (2008).

युरोप

Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2010)12 on Judges: Independence, efficiency and responsibilities (Council of Europe, Committee of Ministers, 2010).

European Charter on the statute for judges, and Explanatory Memorandum (Council of Europe, 1998).

Kyiv Recommendations on Judicial Independence in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia: Judicial Administration, Selection and Accountability (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2010).

Magna Carta of Judges (Consultative Council of European Judges, CCJE(2010)3final).

EU Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (2012).

अन्य

Minimum Standards of Judicial Independence, adopted by the International Bar Association, 1982.

The Universal Charter of the Judge, adopted by the International Association of Judges, 1999.

International Commission of Jurists, CIJL Policy Framework for Preventing and Eliminating Corruption and Ensuring Impartiality of the Judicial System (2000).

Burgh House Principles on the Independence of the International Judiciary (2004), adopted by the International Law Association Study Group.

International Commission of Jurists, ICJ Geneva Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis, adopted at the World Congress of the International Commission of Jurists, 2008.

Mount Scopus International Standards of Judicial Independence (2008) and Bologna and Milan Global Code of Judicial Ethics (2015), adopted by the International Association of Judicial Independence and World Peace.

प्रतिवेदनहरू

संयुक्त राष्ट्रसंघ

High Commissioner for Human Rights, Best practices to counter the negative impact of corruption on the enjoyment of all human rights, UN Doc A/HRC/32/22 (15 April 2016).

Human Rights Committee, Concluding Observations:

Republic of the Congo, UN Doc CCPR/C/79/Add.118 (2000).

Democratic Peoples' Republic of Korea, UN Doc CCPR/CO/72/PRK (2001).

Vietnam, UN Doc CCPR/CO/75/VNM (2002).

Sri Lanka, UN Doc CCPR/CO/79/LKA (2003).

JUDICIAL ACCOUNTABILITY 151

Tajikistan, CCPR/CO/84/TJK (2005).

Armenia, UN Doc CCPR/C/ARM/CO/2 (2012).

Independent Expert on Impunity, Diane Orentlicher, Independent study on best practices, including recommendations, to assist States in strengthening their domestic capacity to combat all aspects of impunity, UN Doc E/CN.4/2004/88 (2004).

Office of the High Commissioner for Human Rights:

Working with the United Nations Human Rights Programme: A Handbook for Civil Society (2008).

National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities, Professional Training Series No. 4 (Rev. 1) (2010).

United Nations Development Programme (UNDP), *A Transparent and Accountable Judiciary to Deliver Justice for All* (2016).

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC):

Resource Guide on Strengthening Judicial Integrity and Capacity (2011).

The United Nations Convention against Corruption: Implementation Guide and Evaluative Framework for Article 11 (2015).

Secretary General, Report on the rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies, UN Doc S/2004/616 (2004).

Special Rapporteur on minority Issues, Report on minorities in the administration of justice, UN Doc A/70/212 (2015).

Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers:

Report on Mission to Guatemala, UN Doc E/CN.4/2000/61/Add.1 (2000).

Report on Mission to South Africa, UN Doc E/CN.4/2001/65/Add.2 (2001).

Report on Mission to Indonesia, UN Doc E/CN.4/2003/65/Add.2 (2003).

Annual Report 2004, UN Doc E/CN.4/2004/60 (2004).
Annual Report 2005, UN Doc E/CN.4/2005/60 (2005).

Report on Mission to Ecuador, UN Doc E/CN.4/2005/60/Add.4 (2005).

Annual Report 2006, UN Doc E/CN.4/2006/52 (2006).

Report on Mission to the Democratic Republic of the Congo, UN Doc A/HRC/8/4/Add.2 (2008).

Report on Guarantees of Judicial Independence, UN Doc A/HRC/11/41 (2009).

Report on Mission to Guatemala, UN Doc A/HRC/11/41/Add.3 (2009).

Report on Mission to Mexico, UN Doc A/HRC/17/30/Add.3 (2011).

Report on judicial corruption and combating corruption through the judicial system, UN Doc A/67/305 (2012).

Report on judicial accountability, UN Doc A/HRC/26/32 (2014).

Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence:

Report on Mission to Uruguay, UN Doc A/HRC/27/56/Add.2 (2014).

Report on the main elements of a framework for designing State policies regarding 'guarantees of non-recurrence', UN Doc A/HRC/30/42 (2015).

Report on vetting, UN Doc A/70/438 (2015).

युरोप

Consultative Council of European Judges (CCJE):

Opinion No. 3 (2002), on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality.

Opinion No. 10 (2007), on the Council for the Judiciary at the service of society.

Opinion No. 17 (2014), on the Evaluation of Judges' Work, the Quality of Justice and Respect for Judicial Independence, CCJE(2014)2.

Situation report on the judiciary and judges in the Council of Europe member States, CCJE(2015)3.

Opinion No. 18 (2015), The Position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy, CCJE(2015)4.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission):

Opinion on the Constitutional Amendments Reforming the Judicial System in Bulgaria, Opinion no. 246/2003, 24 October 2003 CDL-AD(2003)16.

Report on Judicial Appointments, CDL-AD(2007)028.

Report On the Independence of the Judicial System, Part I: The Independence of Judges. CDL-AD(2010)004.

Amicus Curiae brief on the Immunity of Judges, for the Constitutional Court of Moldova, Opinion no. 698/2012, CDL-AD(2013)008 (11 March 2013).

Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Courts and Judges, CDL-PI(2015)001.

Opinion on Draft Constitutional Amendments on the Immunity of Members of Parliament and Judges of Ukraine, CDL-AD(2015)013.

Report on the Freedom of Expression of Judges, Opinion no. 806/2015, CDL-AD(2015)018.

Opinion on the Laws on the Disciplinary Liability and Evaluation of Judges of "The Former Yugoslav Republic of Macedonia", CDL-AD(2015)042.

Interim Opinion on the Draft Constitutional Amendments on the Judiciary of Albania, CDL-AD(2015)045.

Final Opinion on the revised Draft Constitutional Amendments on the Judicial of Albania, CDL-AD(2016)009.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe:

Resolution 1096 (1996), Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems.

Resolution 1703 (2010), Judicial corruption.

Resolution 2098 (2016), Judicial corruption: urgent need to implement the Assembly's proposals.

अमेरिकाली

Inter-American Commission on Human Rights, *Guarantees for the independence of justice operators: towards strengthening access to justice and the rule of law in the Americas*

(Organisation of American States, 2013).

अन्य

International Bar Association Judicial Integrity Initiative, *Judicial systems and Corruption* (May 2016).

International Commission of Jurists:

Strengthening Judicial Independence, Eliminating Judicial Corruption, CIJL Yearbook 2000 (ICJ, Geneva, 2001).

Practitioners Guide No. 1: International Principles on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors (ICJ, 2nd edition, Geneva, 2007).

Legal Commentary to the ICJ Geneva Declaration: Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis (ICJ, Geneva, 2011).

Practitioners Guide No. 6: Migration and International Human Rights Law, Annexes on international human rights mechanisms (ICJ, Geneva, Updated Edition, 2014).

Women And the World's Judiciaries: Identifying Key Challenges and Opportunities (April 2014).

Practitioners Guide No. 7: International Law and the Fight Against Impunity (ICJ, Geneva, Spanish edition, 2014; English edition, 2015).

Transparency International, *Global Corruption Report 2007, Corruption in Judicial Systems*.

Transparency International Romania, *Enhancing Judiciary's Ability to Curb Corruption: a practical guide* (Bucharest, 2015).

Truth Commissions:

Chilean National Commission on Truth and Reconciliation, *Report* (1993).

El Salvador Commission on the Truth, 1993 Report, UN Doc 2/25500 (Annex).

Kenya Truth, Justice and Reconciliation Commission, *Final Report* (2013).

Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Final Report* (2004).

South Africa Truth & Reconciliation Commission, *Final Report* (1998).

Jan van Zyl Smit, *The Appointment, Tenure and Removal of Judges under Commonwealth Principles: A Compendium and Analysis of Best Practice* (Report of Research undertaken by Bingham Centre for the Rule of Law) (Commonwealth Secretariat, 2015).

विधिशास्त्र

संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समिति

Bandaranayake v. Sri Lanka, UN Doc CCPR/C/93/D/1376/2005 (2008).

Busyo, Wongodi, Matubuka et al v. Democratic Republic of the Congo, UN Doc CCPR/C/78/D/933/2000 (2003).

Cedeño v. Venezuela, UN Doc CCPR/C/106/D/1940/2010 (2012).

Dissanayake v. Sri Lanka, UN Doc CCPR/C/93/D/1373/2005 (2008).

Estevill v. Spain, admissibility decision, UN Doc CCPR/C/77/D/1004/2001 (2003).

Fernando v. Sri Lanka, UN Doc CCPR/C/83/D/1189/2003 (2005).

Jacobs v. Belgium, UN Doc CCPR/C/81/D/943/2000 (2004).

Lovell v. Australia, UN Doc CCPR/C/80/D/920/2000 (2004).

Pastukhov v. Belarus, UN Doc CCPR/C/78/D/814/1998 (2003).

Raosavljevic v. Bosnia and Herzegovina, UN Doc CCPR/C/89/D/1219/2003 (2007).

Youbko v. Belarus, UN Doc CCPR/C/110/D/1903/2009 (2014).

यातनाविरुद्धको समिति

Imed Abdelli v. Tunisia, UN Doc CAT/C/31/D/188/2001 (2003).

UN Working Group on Arbitrary Detention

Thulani Maseko v. Swaziland, UN Doc A/HRC/WGAD/2015/6 (2015).

अफ्रिकी मानव तथा जनअधिकार आयोग

Egyptian Initiative for Personal Rights and Interights v. Arab Republic of Egypt, No. 334/06, 23 February to 3 March 2011.

Mouvement Burkinabé des Droits de l'Homme et des Peuples v. Burkina Faso, No. 204/97, 23 April to 7 May 2001.

Tsatsu Tsikata v. Republic of Ghana, No 322/2006, 14 October 2014.

युरोपेली मानवअधिकार अदालत

Baka v. Hungary, App. No. 20261/12 (Grand Chamber Judgment announced for 23 June 2016 but not yet published at time of writing).

Di Giovanni v. Italy, App. No. 51160/06 (9 July 2013).

El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, App. No. 39630/09 (Grand Chamber, 13 December 2012).

Mustafa Erdoğan and Others v. Turkey, App. Nos 346/04 and 39779/04 (27 May 2014).

Harabin v. Slovakia, App. No. 58688/11 (30 November 2012).

Jakšovskian and Trifunovski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, App. Nos 56381/09 and 58738/09 (7 January 2016).

July and SARL Libération v. France, App. No. 20893/03 (14 February 2008).

Kudeshkina v. Russia, App. No. 29492/05 (26 February 2009).

Mitrinovski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, App. No. 6899/12 (30 April 2015).

Morice v. France, App. No. 29369/10 (Grand Chamber, 23 April 2015).

Oleksandr Volkov v. Ukraine, App. No. 21722/11 (9 January 2013).

Olujic v. Croatia, App. No. 22330/05 (5 February 2009).

Poplevska v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, App. No. 48783/07 (7 January 2016).

Poposki and Duma v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, App. Nos 69916/10 and 36531/11 (7 January 2016).

अन्तरअमेरिकी मानवअधिकार अदालत

Apitz Barbera et al. ("FirstCourt of Administrative Disputes") v. Venezuela, Series C No. 182 (5 August 2008).

Chocrón Chocrón v. Venezuela, Series C No. 227 (1 July 2011).

Constitutional Court v. Peru, Series C No. 71 (31 January 2001).

Constitutional Tribunal (Camba Campos et al) v. Ecuador, Series C No. 268 (28 August 2013).

Gomes Lund et al. ("Guerrilha do Araguaia") v. Brazil, Series C No. 219 (24 November 2010).

González Medina and family v. Dominican Republic, Series C No. 240 (27 February 2012).

López Lone and others v. Honduras, Series C No. 302 (5 October 2015).

Reverón Trujillo v. Venezuela, Series C No. 197 (30 June 2009).

Supreme Court of Justice (Quintana Coello et al) v. Ecuador, Series C No. 266 (23 August 2013).

पुस्तक, लेख तथा पत्रपत्रिका

Federico Andreu-Guzmán, "Due Process and Vetting", Chapter 11 in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds),

Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies (Social Science Research Council, 2007).

P.N. Bhagwati, "Judicial Independence vs. Judicial Accountability: A Debate" in CIJL Yearbook Vol. VII (January 1999) p. 85.

Erhard Blankenburg, "The Purge of Lawyers after the Breakdown of the East German Communist Regime" (1995), 20 Law & Soc Inquiry 223.

Michal Bobek and David Kosař, "Global Solutions, Local Damages: A Critical Study in Judicial Councils in Central and Eastern Europe" (2014), 15 German L.J. 1257.

Paul Butler, "When Judges Lie (and When They Should)" (2007), 91 Minnesota Law Review 1785.

Edwin Cameron, "Judicial Accountability in South Africa" (1990), 6 S Afr J on Hum Rts 251.

Hiram E. Chodosh, "Corruption and Judicial Independence" in Shimon Shetreet and Christopher Forsyth (eds), *The Culture of Judicial Independence: Conceptual Foundations and Practical Challenges* (Nijhoff, 2012).

Anton Cooray, "Standards of Judicial Behaviour and the Impact of Codes of Conduct" in Shimon Shetreet and Christopher Forsyth (eds), *The Culture of Judicial Independence: Conceptual Foundations and Practical Challenges* (Nijhoff, 2012).

Roger Duthie, "Introduction" in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

David Dyzenhaus, *Judging the Judges, Judging Ourselves: Truth, Reconciliation and the Apartheid Legal Order* (Hart Publishing, 1998).

Stephen Ellmann, "To Resign or Not to Resign" (1997-1998), 19 Cardozo L Rev 1047.

Laura-Stella Eposi Enonchong, "Judicial Independence and Accountability in Cameroon: Balancing a Tenuous Relationship" (2012), 5 African Journal of Legal Studies 313.

Nelson Enonchong, "Case Note: Human Rights Violations by the Executive: Complicity of the Judiciary in Cameroon? The People v. Nya Henry; The People v. Dr. Martin Luma" (2003), 47 Journal of African Law 265.

Owen M. Fiss, "The Limits of Judicial Independence" (1993), 25 U. Miami Inter-Am. L. Rev. 57.

Dante B. Gatmaytan, "Politicisation and Judicial Accountability in the Philippines" (2013) 87 Philippine Law Journal 21.

Charles Gardner Geyh, "Rescuing Judicial Accountability from the Realm of Political Rhetoric" (2006), 56(4) Case Western Reserve Law Review 911.

Siri Gloppen, "Courts, corruption and judicial independence" in Tina Soreide and Aled Williams (eds), *Corruption, grabbing and development: real world challenges* (Cheltenham, Northampton: Elgar, 2014).

Hans Petter Graver, *Judges against Justice: On Judges When the Rule of Law is Under Attack* (Springer, 2015).

Linn Hammergren, *Justice Reform and Development: Rethinking Donor Assistance to Developing and Transitional Countries* (Routledge, 2014).

Alexandra Huneus, "Courts Resisting Courts: Lessons from the Inter-American Court's Struggle to Enforce Human Rights" (2011), 44 Cornell Int'l LJ 493.

Alexandra Huneus, "Judging from a Guilty Conscience: The Chilean Judiciary's Human Rights Turn" (2010), 35 *Law & Soc. Inquiry* 99.

Elin Kaar, *Judicial Independence and Human Rights in Latin America: Violations, Politics and Prosecution* (Palgrave MacMillan, 2011).

Marie Seong-Hak Kim, "Travails of Judges: Courts and Constitutional Authoritarianism in South Korea" (2015), 63 *Am. J. Comp. L.* 601.

Jonathan Klaaren, "Institutional Transformation and the Choice Against Vetting in South Africa's Transition", Chapter 4 in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies*

(Social Science Research Council, 2007).

David Kosař, "The Least Accountable Branch" (2013), 11 *International Journal of Constitutional Law* 234.

Christopher M. Larkins, "Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis" (1996), 44 *Am. J. Comp. L.* 605.

Andrew Le Sueur, "Developing mechanisms for judicial accountability in the UK" (2004), 24 *Legal Stud.* 73.

Janet Liabunya, "Judicial Accountability in a Democratic Malawi: A critical assessment" (2012), 6 *Malawi L.J.* 203.

Matthew Lippman, "The White Rose: Judges and Justice in the Third Reich" (2000), 15 *Connecticut Journal of Int'l Law* 95.

William P. Marshall, "Judicial Accountability in a Time of Legal Realism" (2006), 56(4) *Case Western Reserve Law Review* 937.

Alexander Mayer-Rieckh, "On Preventing Abuse: Vetting and Other Transitional Reforms", Chapter 12 in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

Alexander Mayer-Rieckh, "Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts, and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina", Chapter 5 in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

Peter McCormick, "Twelve Paradoxes of Judicial Discipline" (1998), 9(4) *Constitutional Forum* 105.

Richard E. Messick and Sofie A. Schütte (eds), *Corruption risks in the criminal justice chain and tools for assessment* (Anti-Corruption Resources Centre, U4 Issue, March 2015, No. 6, Norway).

Robert D. Nicholson, "Judicial Independence and Judicial Corruption: Further Developments", *ICJ Yearbook* 2004, p. 303.

Mark J. Osiel, "Dialogue with Dictators: Judicial Resistance in Argentina and Brazil" (1995), 20 *Law & Soc. Inquiry* 481.

Joseph Plescia, "Judicial Accountability and Immunity in Roman Law" (2001), 45 *Am. J. Legal Hist.* 51.

Geoffrey Robertson, "Judicial Independence: Some Recent Problems", (International Bar Association Human Rights Institute, Thematic Paper No. 4, June 2014).

Isabel Robinson, "Truth Commissions and Anti-Corruption: Towards a Complementary Framework?" (2015), 9 *International Journal of Transnational Justice* 33.

Nigel Rodley, "The Singarasa Case: Quis Custodiet ... ? A Test for the Bangalore Principles of Judicial Conduct" (2008), 41 *Isr L Rev* 500.

Anja Seibert-Fohr (ed), *Judicial Independence in Transition*

(Heidelberg: Springer, 2012).

Shimon Shetreet and Christopher Forsyth (eds), *The Culture of Judicial Independence: Conceptual Foundations and Practical Challenges* (Nijhoff, 2012).

Shimon Shetreet, "Judicial Accountability: A Comparative Analysis of the Models and the Recent Trends" (1986) 11 *Int'l Legal Prac.* 38.

Tina Soreide and Aled Williams (eds), *Corruption, grabbing and development: real world challenges* (Cheltenham, Northampton: Elgar, 2014).

Dimitri Sotiropoulos, "Swift Gradualism and Variable Outcomes: Vetting in Post-Authoritarian Greece", Chapter 3 in

Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

Jörg Philipp Terhechte, "Judicial Accountability and Public Liability - The German 'Judges Privilege' Under the Influence of European and International Law" (2012), 13(3) *German Law Journal* 313.

Jessica Walsh, "A Double-Edged Sword: Judicial Independence and Accountability in Latin America"

(International Bar Association Human Rights Institute, Thematic Paper No. 5, April 2016).

Hakeem O. Yusuf, "Calling the Judiciary to Account for the Past: Transitional Justice and Judicial Accountability in Nigeria" (2008), 30 *Law & Policy* 194.

Hakeem O. Yusuf, *Transitional Justice, Judicial Accountability and the Rule of Law* (Routledge, 2010).

Rubén Zamora and David Holiday, "The Struggle for lasting Reform: Vetting Processes in El Salvador", Chapter 2 in Alexander Mayer-Rieckh and Pablo de Greiff (eds), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, 2007).

अनुसूची ३ : परामर्श बैठकका सहभागीहरू

विकासशील मुलुकहरूमा न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी ट्युनिस परामर्श
(अक्टोबर २०१५)

Ali Adoum Ahmat, Legal Adviser, Permanent Mission of the Republic of Chad to the United Nations, New York; Senior lecturer, Faculty of Law and Economics, University of Abeche, Chad

Linda Awuor, National Council for Law Reporting, Nairobi, Kenya

Judge Mondher Ben Sik Ali, Judge of the Court of Appeal, Sousse; Member, Executive Board of the Association of Tunisian Magistrates

Judge Abdellatif Chentouf, President, Club of Magistrates of Morocco; Professor, Faculty of law, Morocco

Judge Mohammed El Haini, Doctor in private law; Member, Executive Board of the association *Adala* for the right to a fair trial; Founding member of the Club of Magistrates of Morocco

Linn Hammergren, Independent Consultant, Washington D.C., USA

Judge Walid Melki, Judge; Member, provisional Instance for the supervision of the judiciary, Tunisia

Judge Marwan Tashani, President, Libyan Organisation of Judges

Hakeem Yusuf, Reader in Global Legal Studies, University of Birmingham, UK

Jan van Zyl Smit, Associate Senior Research Fellow,
Bingham Centre for the Rule of Law, British Institute
of Comparative and International Law

आईसीजेका कर्मचारी तथा परामर्शदाताहरू

Matt Pollard, Senior Legal Adviser (Centre for the
Independence of Judges & Lawyers), Geneva

Laurens Hueting, Legal Adviser (Centre for the Independence
of Judges & Lawyers), Geneva

Lina Biscaia, Research Consultant

Leyla Slama Carimi, Logistics & Research Consultant

Brian Penduka, Legal Consultant (Africa Regional
Programme), Zimbabwe

Saïd Benarbia, Director (Middle East & North Africa
Regional Programme), Geneva

Doireann Ansbro, Associate Legal Adviser (Middle
East & North Africa Regional Programme), Tunis

Arianna Rafiq, Legal Intern (Middle East & North
Africa Regional Programme), Tunis

*न्यायिक जवाफदेहीतासम्बन्धी न्यायाधीश तथा कानूनव्यवसायीहरूको छैटौँ
वार्षिक जेनेभा मञ्च (डिसेम्बर २०१५)*

Victor Alistar, Coordinator of the Integrity,
Independence and Accountability of the Judiciary
Programme, Transparency International; Executive
Director, Transparency International Romania.

Judge Yusef Auf, Judge at Cairo Primary Court,
Egypt (on leave); Legal & Constitutional Consultant
at United Nations Mission to Iraq; Nonresident Fellow
at Atlantic Council's Middle East Center.

Linda Awuor, National Council for Law Reporting, Kenya

Elijah Chola Banda, President, Pan African Lawyers Union; Lawyer, Zambia

Justice Margaret Beazley, LAWASIA Judicial Branch; President of the Court of Appeal of New South Wales, Australia

Michael Bowes QC, Transparency International UK (trustee); Barrister, Crown Court Recorder (part time judge in criminal trials), and Deputy High Court Judge (civil), United Kingdom

Judge Cristina Crespo, President, International Association of Judges; Judge, Uruguay

Justice Radmila Dacic, Justice, Supreme Court of Cassation of Serbia; Member of the Executive Committee, International Commission of Jurists

David Dyzenhaus, Professor of Law, University of Toronto, Canada

Cledwin Dzinamarira, Regulatory Services Manager, Law Society of Zimbabwe

Jane Ellis, Director, Legal Policy & Research Unit, International Bar Association, London, United Kingdom

Judge Nils Engstad, President-Elect, Consultative Council of European Judges; Judge at the Hålogaland Court of Appeal, Norway

Amanda Flores, Human Rights Officer (mandate of the Special Rapporteur on the Independence of Judges & Lawyers), Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva

Magistrat Benoit Narcisse Foukpio, Magistrat, 3e Avocat Général près la Cour d'Appel de Bangui, Commissaire du Gouvernement près le Tribunal Militaire Permanent, Central African Republic.

Justice Maria Natercia Gusmao, Justice, Court of Appeal, Timor-Leste

Judge (ret.) Keith Hollis, Commonwealth Judges & Magistrates Association; Circuit Judge (retired), Mediator, United Kingdom

Olivier Kambala wa Kambala, Country Director, American Bar Association Rule of Law Initiative, Mali; Lawyer, Democratic Republic of Congo

Judge Nazek el Khatib, Judge, District Court, Beirut, Lebanon

Magistrat Toubaye Koné, Magistrat, Appeal Court of Bamako, Mali

Judge Edite Palmira Dos Reis, Judge, Dili District Court, Timor-Leste

Mónica Pinto, UN Special Rapporteur on the Independence of Judges & Lawyers; Dean and Professor, University of Buenos Aires Law School, Argentina (via teleconference)

Julia Raue, Human Rights Officer (Mandate of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence), Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva

Mona Rishmawi, Chief of the Rule of Law, Equality and Non-Discrimination Branch, Office of the UN High Commissioner For Human Rights, Geneva

Justice (ret.) Michèle Rivet, Vice-President of the International Commission of Jurists; Lawyer and Human Rights Consultant; former President of the Québec Human Rights Tribunal and former judge of the Court of Québec, Canada

Judge Martin Rogel Zepeda, Judge, Supreme Court of Justice of El Salvador

Katya Salazar, Director, Due Process of Law Foundation, Washington DC, USA; Peruvian lawyer

Helene Ramos dos Santos, Senior Fellow - UN liaison (Geneva), International Bar Association Human Rights Institute

Martin Schönteich, Senior Legal Officer, National Criminal Justice Reform, Open Society Justice Initiative, USA

Alex Wilks, Principal Programme Lawyer, International Bar Association Human Rights Institute, London

Magistrat Alain Tolmo, Magistrat, Avocat Général près la Cour d'Appel de Bouar, Central African Republic

Liisa Valjento, Counsellor, Ministry for Foreign Affairs of Finland

Judge Haroldo Vasquez Flores, Judge, Guatemala

Rasmus H. Wandall, General Counsel, International Association of Prosecutors; Affiliated Senior Research Fellow, Faculty of Law, University of Bergen, Norway

Judge Tin Tin War, Deputy Director General, Office of the Union Judiciary Supervision, Supreme Court of Myanmar

Candice Welsch, Chief, Implementation Support Section, Corruption and Economic Crime Branch, UN Office on Drugs and Crime, Vienna

Hakeem Yusuf, Reader in Global Legal Studies, University of Birmingham School of Law, United Kingdom

आईसीजेका कर्मचारी तथा परामर्शदाताहरू:

Daniel Aguirre, International Legal Adviser on Myanmar, Yangon

Federico Andreu-Guzmán, Director, South America Programme, Colombia

Lina Biscaia, Research Consultant

Ramon Cadena, Director, Central America Programme, Guatemala

Christopher Devlin, Director, Development and Donor relations, Geneva

Nader Diab, Associate Legal Adviser, Middle East North Africa Programme, Geneva

Laurens Hueting, Legal Adviser, Centre for the Independence of Judges & Lawyers, Geneva

Carlos Lopez, Senior Legal Adviser, Business & Human Rights Programme, Geneva

Brian Penduka, Legal Consultant, Zimbabwe

Matt Pollard, Senior Legal Adviser, Centre for the Independence of Judges & Lawyers and UN Programme, Geneva

Sandra Ratjen, Senior Legal Adviser, Economic, Social and Cultural Rights Programme, Geneva

Ian Seiderman, Director of Law and Policy, Geneva

Lucie Servoz, Donor Relations and Resource Mobilisation Officer, Geneva

Temur Shakirov, Legal Adviser, Europe and Central Asia Programme, Geneva

Leyla Slama, Consultant

Olivier van Bogaert, Director of Media and Communications, Geneva

Livio Zilli, Senior Legal Adviser, UN Programme and Sexual Orientation & Gender Programme, Geneva

Commission Members

January 2018 (for an updated list, please visit www.icj.org/commission)

President:

Prof. Robert Goldman, United States

Vice-Presidents:

Justice Michèle Rivet, Canada

Executive Committee:

Prof. Carlos Ayala, Venezuela

Justice Azhar Cachalia, South Africa

Prof. Andrew Clapham, UK

Justice Radmila Dragicevic-Dicic, Serbia

Ms Imrana Jalal, Fiji

Ms Hina Jilani, Pakistan

Mr Belisário dos Santos Júnior, Brazil

Other Commission Members:

Professor Kyong-Wahn Ahn, Republic of Korea

Justice Adolfo Azcuna, Philippines

Mr Muhannad Al-Hasani, Syria

Mr Abdelaziz Benzakour, Morocco

Justice Ian Binnie, Canada

Sir Nicolas Bratza, UK

Mr Reed Brody, United States

Prof. Miguel Carbonell, Mexico

Justice Moses Chinhengo, Zimbabwe

Ms Roberta Clarke, Barbados-Canada

Justice Elisabeth Evatt, Australia

Mr Roberto Garretón, Chile

Prof. Jenny E. Goldschmidt, Netherlands

Prof. Michelo Hansungule, Zambia

Ms Gulnora Ishankanova, Uzbekistan

Mr. Shawan Jabarin, Palestine

Justice Kalthoum Kennou, Tunisia

Prof. David Kretzmer, Israel

Prof. César Landa, Peru

Justice Ketil Lund, Norway

Justice Qinisile Mabuza, Swaziland

Justice José Antonio Martín Pallín, Spain

Prof. Juan Méndez, Argentina

Justice Charles Mkandawire, Malawi

Mr Kathurima M'Inoti, Kenya

Justice Yvonne Mokgoro, South Africa

Justice Sanji Monageng, Botswana

Justice Tamara Morschakova, Russia

Justice Egbert Myjer, Netherlands

Justice John Lawrence O'Meally, Australia

Justice Fatsah Ouguergouz, Algeria

Dr Jarna Petman, Finland

Prof. Mónica Pinto, Argentina

Prof. Victor Rodriguez Rescia, Costa Rica

Mr Alejandro Salinas Rivera, Chile

Prof. Marco Sassoli, Italy-Switzerland

Justice Ajit Prakash Shah, India

Justice Kalyan Shrestha, Nepal

Mr Raji Sourani, Palestine

Justice Philippe Texier, France

Justice Stefan Trechsel, Switzerland

Prof. Rodrigo Uprimny Yepes, Colombia

ISBN 978-92-9037-238-7

इन्टरनेशनल
कमिशन
अफ जुरिस्ट्स

पो.ब.नं. ११
रुई डेस वाइन्स ३२
सीएच १२११ जेनेवा ८
स्विट्जरल्याण्ड

टेल. ४१ २२ ९७९ ३८ ००
फा. ४१ २२ ९७९ ३८ ०१
www.icj.org